

T.C.
DİYARBAKIR VALİLİĞİ

DİYARBAKIR²

NEBİLER, SAHABİLER, AZİZLER VE KRALLAR KENTİ

12-13 Nisan 2010
Diyarbakır

T.C.
DİYARBAKIR VALİLİĞİ

**DİYARBAKIR VALİLİĞİ KÜLTÜR
SANAT YAYINLARI: 2**

Genel Koordinatör

Mustafa CAN

Diyarbakır Vali Yardımcısı

Proje Koordinatörü

Mustafa TEMEL

Proje Ekibi

Pınar GÜRHAN

Gülden ÖZGÜN

Zafer LAÇIN

T.C. Diyarbakır Valiliği

www.diyarbakir.gov.tr

www.diyarbakirkulturturizm.org

ISBN: 978-605-363 -798-1

Yayın Tarihi: Haziran 2013

Baskı: 2. Baskı -1.000 Adet

Grafik Tasarım

Aral Grup

+90.312 433 2725

Baskı

Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Mat. ve Tic. İşl.

Örnek San. Sit. 1. Cad. 358. Sok.

No: 11, Ostim/Ankara

Tel : 0312 354 9131

Fax : 0312 354 9132

© Bu eserin bütün yayın hakları Diyarbakır Valiliği'ne aittir. Yayıncının izni olmaksızın kısmen ya da tamamen çoğaltılamaz.

Bu kitap, Diyarbakır Valiliği'nin Kalkınma Bakanlığı tarafından desteklenen "Cazibe Merkezlerini Destekleme Programı" kapsamında uygulanan "Diyarbakır Kültürel Mirasının Tanıtımı Projesi" ile bastırılmıştır. Tüm tebliğlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Kalkınma Bakanlığı ve Karacadağ Kalkınma Ajansı'nın görüşünü yansıtmaz.

Diyarbakır'ın Manevi Envanteri

Prof. Dr. Kenan HASPOLAT

Dicle Üniversitesi, Tıp Fakültesi

ÖZET

Salname, valilik il yıllığı demektir. Osmanlı döneminde birçok il, salname çıkarak il ve bölgesinin her türlü envanterini sunmuştur. Biz de 1869 yılı Diyarbakır Salnameleri'ni esas alarak Diyarbakır ilinin manevi envanterini ele aldık. Diğer kaynaklarla da bu envanteri zenginleştirmeye çalıştık. Diyarbakır'da medfun peygamber, sahabe ve evliyaların durumunu inceledik. Özet olarak Hristiyan ve Yahudi ve diğer inançların envanteri ele alındı.

ABSTRACT

Salname is annual of governorship. Many cities made salname and reported the every knowkedges of city. We made to be main literature salname in 1869 year and supported with the other literature. We searched prophets, sahabe and saints whose buried at Diyarbakır

Saints of Christians and jewish are outlined.

DİYARBAKIR SALNAMESİNE GÖRE DİYARBAKIR'IN MANEVİ ENVANTERİ

Salname, Osmanlı Devleti'nde bir yıllık olayları göstermek amacıyla hazırlanan eser demektir. Osmanlı tarihi, teşkilatı, biyografileri, coğrafyasıyla ilgili ilk salname 1263 (1847) yılında Ahmed Vefik Efendi tarafından, Hayrullah ve Ahmed Cevdet Efendilerin yardımları ve Sadrazam Büyük Reşid Paşa'nın emri ile yayımlanmıştır. Salnameler, gittikçe gerek sayfa sayısı, gerek boy bakımından büyümüşler; küçük punto harflerle yazılan bin sayfalık eserler haline gelmişlerdir. Osmanlı Devleti'nin bütün memurları, rütbe ve nişanları ile bu eserlerde gösterilmiştir. 1297 (1880) yılına ait 35. cilt, litografya tekniğiyle basılan son Salname'dir. Sonrakiler matbaa harfleriyle basılmıştır. 1888'den itibaren Sicill-i Ahval-i Memurin dairesince, bütün devlet ünitelerinde resmi bilgiler bir araya getirilerek tanzim edilmeye başlamıştır. (www.forumacil.com/)

Biz burada 19.yüzyılda Diyarbakır'a ait salnamelerden Diyarbakır'a ait peygamber, sahabe ve sülalesi evliyalara ilgili bilgileri derledik.

Esami şerifeleri	Türbe ve merakıdı şerifeleri mevkii	Malumat-ı saire ve mülahazat
Diyarbakır'da Medfun Peygamberler		
Zülküfl en-Nebi Aleyhisselam Efendimiz hazretleri	Ergani kasabasındaki makam-ı saadetlerinde medfundur	Nebi-i müşarun-ileyhin diğer vilayetde makam-ı saadetleri varsada ala-rivayetin asıl merkadd-ı şerifeleri Erganidedir.
Elyesa Aleyhisselam Efendimiz Hazretleri	Eğil kasabasında	Nebi-i müşarun-ileyhin kabr-i saadetleri on beş metre tülünde idüğü ve bir güne vakfı olmadığı
Nebi Harun-Asafi Aleyhisselam Hazretleri	Bu dahi	Nebi-i müşarun-ileyhin bir güne evkaf-ı şerifesi yoktur
Nebi Hallak Aleyhiselam Hazretleri	Bu dahi	Nebi-i müşarun-ileyhin bir güne evkaf-ı şerifesi yoktur
Nebi Harut Aleyhiselam	Eğil kasabasında Hacıyan Mahallesinde nehir kenarında medfundur	Nebi-i müşarun-ileyhin bir güne evkaf-ı şerifesi yoktur

Diyarbakır'ın Manevi Envanteri

Enuş Peygamber İbn-i Şit Aleyhisselam Efendimiz Hazretleri	Ergani nahiyesinde Kızılca karyesinde medfundur	Nebi-i müşarun-ileyh ebna-yı beni beşerden
Eizze-i kiramdan Zünnun Hazretleri	Eğil kasabasında medfundur	
Diyarbakır'da Medfun Sahabeler		
Sahabe-i Kiramdan Süleyman ibni Halid Radyallahu Anh Efendimiz hazretleri	Diyarbakır'da içkalede Nasırıyye Camii şerifinde medfundur	İsimleri zirdeki ebyatda muharrer yirmi yedi nefer diğer sahabe-i kiram ile beraber el an mescid oldukları halde medfundurlar
Medfun sahabe isimleri manzum halde verilmiştir	-Reis-i cümledir Sultan Süleyman -Rıd'a'n kardeşi Mesud Aycan -Beşir ve Hamza Ömer ve Şu'be Sabit -İki Zeyd, iki Halid biri Numan	- Muhammed iki Abdullah üçdür -Hasan nam iki biri Kab-ı zi-şan -Fudayl ve Malik ve kahr ve Ebu'l Hamd -Ebu Nasr ve Mugire eyle iz'an
Sahab-i kiramdan Sultan Sa'sa'a radyallahu anh efendimiz hazretleri	Diyarbakır'da Sultan Sa'sa'a Camii şerifi derununda medfundur	
İmam Akil Radyallahu Anh Efendimiz Hazretleri	Diyarbakır'ın Garb nahiyesinde İmam Akil karyesinde medfundur	
Sahabe-i kiramdan Mir Seyyaf Hazretleri	Diyarbakır'da Karadeniz nam mevkide medfundur	Bir güne vakfı yoktur, türbesi ma'murdur
Sahab-i kiramdan Malik-i Ejder Hazretleri	Defterdar Camii şerifi civarında medfundur	Bir güne vakfı yoktur, türbesi ma'murdur
Sahabe-i kiramdan Sultan Şecaaddin Hazretleri	Diyarbakır'da Hazret-i Ömer Camii şerifi civarında medfundur	Türbe-i şerifesi ma'murdur, iki değirmen mevkufur
Diyarbakır'da Sahabe Sülalesi		

Hazret-i Ömer Efendimiz evladından Şeyh Pir Musa Hazretleri	Eğil nahiyesinin Pürceyan karyesinde medfundur	Kura-yı mevkufe a'şar bedelidir
Eizze-i kiramdan Pir Mansur Hazretleri	Eğil nahiyesinin Kalbeyn karyesinde medfundur	Benim notum: Peygamberimizin amcası Hz. Abbas sülalesidir. Bkz. Nusret Aydın. Eğil Hükümdarları tarihi
Ebu Eyyüb Ensari ahfadından Şeyh Musa hazretleri	Eğil nahiyesinde Malan karyesinde medfundur	
Eizze-i kiramdan Abdurrahman İbn-iKasım bin Muhammed bin Ebubekir es-Siddık radyallahu anhu hazretleri	Lice kasabasında Sünni karyesinde medfundur	
Eizze-i kiramdan Hazret-i Ebubekir ahfadından Şeyh Muhammed	Lice kazasında	
Eizze-i kiramdan Hazret-i Ebubekir ahfadından Şeyh hasan-ı Zırıkî	Lice kazasında	
Eizze-i kiramdan Hazret-i Ebubekir ahfadından Şeyh Pir Hasan	Lice kazasında	
Diyarbakır evliyalrı ilçeler		
İbn-i amm Resul-i Kibriya Cafer-i Tayyar radye anhül gaffar hazretleri	Lice kazasının Hani kasabasında medfundur.	Türbe-i Şerifeleri ma'mur ve mefruş ve müzeyyen idüğü
Eizze-i kiramdan Seyyid Bedreddin kuddise siruhu hazretleri	Hani kasabasında medfundur	
Eizze-i kiramdan Karazlı Şeyh Ahmed efendi hazretleri	Hani kasabasında medfundur	
Eizze-i kiramdan Hasan dede hazretleri	Cüngüş kasabasında medfundur	Kura-yı mevkufe bedelidir
Eizze-i kiramdan Şeyh Şapur hazretleri	Hazro nahiyesinde Şeyhan karyesinde medfundur	

Eizze-i kiramdan Şeyh Bilal hazretleri	Lice kasabasında yarım saat mesafede merkad-ı Şerifelerinde medfundur	
Eizze-i kiramdan Şeyh İsmail	Lice kazasında	
Eizze-i kiramdan Derviş Ali	Lice kazasında	
Eizze-i kiramdan Pir izzeddin	Lice kazasında	
Eizze-i kiramdan Muhammed elaskeri	Lice kazasında	
Eizze-i kiramdan Şeyh Hasan Efendi Hazretleri	Şark nahiyesinde Ak karyesinde medfundur	
Eizze-i kiramdan Şeyh Kasım Efendi Hazretleri	Şark nahiyesinde Altnahr karyesinde medfundur	
Diyarbakır merkez		
Şüheda-i kiramdan Bab-ı Kal Hazretleri	Diyarbakır'da Hindibaba civarında medfundur.	
Eizze-i kiramdan Sarı Saltah-ı Gülşeni Hazretleri	Diyarbakır'da Rum Kapı civarında zaviye-i Şerifelerinde medfundur	
Eizze-i kiramdan Şeyh Halil-i Gülşeni hazretleri	Diyarbakır'da Camiussafa derununda medfundur	
Eizze-i kiramdan Şeyh Ahmedî Gülşeni hazretleri	Diyarbakır'da Camiussafa derununda medfundur	
Eizze-i kiramdan Muslihiddin Lari Hazretleri	Diyarbakır kabristanında medfundur	
Eizze-i kiramdan Şeyh Muhammed Amidi Hazretleri	Diyarbakır Mardin Kapısı haricinde türbe-i Şerifelerinde medfundur	
Eizze-i kiramdan Şeyh Aziz Mahmud-ı Ermevi Hazretleri,	Diyarbakır Rum Kapı haricindeki merkad-ı Şerifelerinde medfundur	
Eizze-i kiramdan Arakçm-ı Mazenderani Hazretleri	Diyarbakır Dağkapı ittisalinde medfundur	
Eizze-i kiramdan Şeyh Bilal Hazretleri	Diyarbakır Rum Kapısı haricinde medfundur	
Eizze-i kiramdan Şeyh Mutahhar Hazretleri	Diyarbakır'ın Şeyhmatar Camiinde medfundur	Müsakkafat-ı vakfiye icandır
Eizze-i kiramdan Şeyh Tahir-i Halveti Hazretleri	Diyarbakır İçkale'de medfundur	

Eizze-i Kiramdan Çifte Evliya Hazretleri	Diyarbakir Hükümet Konağı pişgahında medfundur	Müşairün-ileyhimanın isimle-ri gayri ma'ruf olup ala-rivayetin havariyunan oldukları meşhudur.
Eizze-i kiramdan Hindi Baba Hazretleri	Diyarbakir'in Aynüzülal nam mevkide medfundur	
Eizze-i kiramdan Şeyh Hançer Gûzar Hazretleri	Diyarbakir'in Hüsameddin Mahallesinde medfundur	
Eizze-i kiramdan Şeyh Saadeddin-i Cibavi ahfadından Şeyh Abdurrahman Hazretleri	Diyarbakir'in Saadeddin Cibavi Zaviyesinde medfundur	
Eizze-i kiramdan Şeyh Mahmud-ı Nakşi Hazretleri	Rum Kapısı haricinde medfundur	
Eizze-i kiramdan Kurmaşlı Şeyh Mehmed Efendi	Dağkapı haricinde medfundur	
Eshab-ı kehf	Lice kazasında ve Hani kasabası ile arasında Fis nam karye civarında taştan oyulmuş pek cesim bir mağara olup iş bu mağara Dakyanos mağarası denmekle maruftur. Derununda taştan yontma oda ve ahırlar vardır	(1)

DİYARBAKIR'DA MEDFUN PEYGAMBERLER

Zülküfl en-Nebi Aleyhisselam Efendimiz Hazretleri

Salnameye göre Ergani kasabasındaki makam-ı saadetlerinde medfundur.

Nebi-i müşarun-ileyhin diğer vilayette makam-ı saadetleri varsa da ala-rivayetin asıl merkadd-ı şerifeleri Ergani'dedir. (1)

Ergani ilçesi-makam dağında makamı

Zülküfl(as) Peygamber'in mezarı Eğil ilçesinde makamı ise Ergani'dedir.

Hız.Zülküfl (as) M.Ö.1200 mezar taşı kitabesi

Dilersin izzet-i dareyn gür kim bahrı-yab olmağe.Yüz'ün sur merkad-ı pakı nebiyi zülküfl-ü zışane Andele hadımı duşnab ta'biri mukarrer et..Zehl devlet o cane kim feda olmuş bu canane

Eğil ilçesi-Hız.Zülküfl (AS) Kabr

Zülkifl(AS)'den Kur'an'da iki yerde kendisinden bahsedilmektedir: "İsmâil, İdris ve Zülkifl, hepsi sabredenlerdendi. Onlari rahmetimize soktuk. sūphesiz onlar salih olanlardandı." (el-Enbiyâ, 21/85, 86)

Zülkifl Peygamber'e ait olan eski türbe, ilçenin 4 km dışında Hacıyan Mahallesi'ndedir. Şu an mevcut bulunan türbedeki tanıtım yazısı şöyledir: "Bu kabir, Zülkifl (a.s.)'indir.

Eski kabri, Eğil ilçesinin Dicle Nehri kenarındaki Teke Mahallesi'nde iken, Teke Mahallesi ve adı geçen kabir, baraj suyu altında kalması nedeniyle, Nebi Harun-i Asefi'nin yanına nakledilmiştir."

Tarihi belgeleri daha çok Ergani makam dağıyla ilişkili olarak görüyoruz.

12.yüzyılda Diyarbakır'a gelen Ebubekir el Herevi Eğil Kalesi'nde Zülkifl Peygamber'in kabrini ziyaret ettiğini söyler. (Kitabu'l-Işarat ila Maraifeti'z-ziyerat)

Özellikle Osmanlı belgelerinde Hz.Zülkifl(AS) makamı ile ilgili oldukça fazla belge vardır. Şemseddin Sami: "Kamus-u Alamda" Ergani'de kalenin üzerinde Zülkif Peygamber(AS) makamı bulunur, demektedir.(6) Zülküf Nebi Zaviyesi'nin 1518 senesine ait bir vakfiyesi de vardır.(2)

Osmanlı Tahrir defterlerinde 1518 tarihli ve 1530 tarihli tahrirde Bağür ve Ruzbegü köy ve mezrasının Zülküfl Nebi Zaviyesi için vakfedildiği yazılıdır. 1801 tarihli Diyarbakır Salnamesi'nde ise 5400'lük bir geliri olduğu belirtiliyor.

1886 senesi Diyarbakır'da vali olan Arifi Paşa Seyahatnamesi'nde buraya hizmet eden 4-5 haneden söz ediliyor. Osmanlı tahrir defterlerinde Zülküfl Peygamber Zaviyesi'nin ismi geçmektedir. 1801-1802 tarihli Diyarbakır Vilayeti Salnamesi'nde birim belirtilmeden 5400'lük bir gelirinin olduğu görülmektedir. (2) (3) Arif Paşa Seyahatnamesi'nde Zülküf Peygamber makamında 'Nureddin Şehid oğlu Melik Salih'in 650 (1252) tarihinde i'mal ve ihda eylediği bir tek şamdanla hazrete mensub bir asa-yı ahenin görüldü.'demektedir.(4)

1926'da Ergani Zülküfl Nebi Türbesi'nde bulunan altın ve gümüş gibi kıymetli eşyalar, çok değerli halı ve seccadeler, Eski Sivas valilerinden birinin gönderdiği gümüş çerçeve, Uzun Hasan'ın hediye ettiği şamdan Diyarbakır Vakıflar İdaresi'ne ve İstanbul'a gönderilmiştir. Arif Paşa Seyahatnamesi'nde 1252'de Melik Salih zamanında yapılan ve hediye edilen şamdanla, hazrete ait bir demir asayı gördüğünü, ayrıca İran yapımı bir şamdanı da gördüğünü ifade eder.(2)

Ali Emiri Efendi 1879'da Abidin Paşa ile burayı ziyaret ettiğini burada 1402 tarihinde Karayülük Osman Bey tarafından yaptırılmış çok süslü Ergani Kalesi anahtarını gördüğünü, ayrıca biri 1252 tarihindeki Melik Salih'e ait olmak üzere 2 şamdan olduğunu ifade ederler. (2)

Diyarbakırlı meşhur yazar Ali Emiri Osmanlı şark vilayetleri eserinde şu hatırasını anlatır: Osmanlının son dönemlerinde Diyarbakır'a denetime gelen Abidin Paşa'nın Ergani'den doğruca Maden'e geçeceğini öğrendim. Abidin Paşa Ergani'nin manevi yüceliğini bilmemektedir. Hemen Abidin Paşa'ya buradaki Zülküfl Peygamber ve onu ziyaretin önemini anlatan bir şiir yazdım. Abidin Paşa şiiri okur okumaz Maden ilçesine yöneleceğine Makam dağına yönelir, dağa tırmanır.

Zülküfl Peygamber makamına gider. Ali Emiri, Osmanlı'nın önemli bir paşasının Zülküfl Peygamber'i ziyaret etmeden Diyarbakır'dan ayrılmasına tahammül edememiştir. Ali Emiri makam dağında, Melik Salih tarafından H.650 tarihinde yapılmış bir şamdan ve İrankari başka bir şamdan'ı da ziyaret ettiğini ifade eder.(5)

Zülkifl(AS) makamı Ergani'de mezarı ise Eğil ilçesindedir. Eğil ilçesindeki orijinal kabri su altında kalma riski nedeniyle Peygamberler Tepesi'ne taşınmıştır.

Zülkifl Peygamberin naaşının baraj altında kalmaması için Peygamber Tepesi'ne taşınma hikâyesi: Zülküfl(AS) defninde bulunan Hüsamettin Akboz'u dinledik.

Ta'alallah ne dergahı ref'ûş-şanı alidir .Nebiyullah merkadı El-Yesa kadriyle galidir
Tecella-i ilahidir, beher su sat'ı nurdur. Zibayı kalbi kasidir, hayatı cismi balidir.
Fütuḥ-u müşkilat odur, harimindi sahibisi Birader zadesi Hürmüz, Azizi-yi zişanidi.
Elyesa aleyhisselâmdan Kur'an-ı kerimde bahsedilmiş olup meâlen: "(Ya Muhammed!) İsmâil'i,
Elyesa'ı, Zülkifl'i de hâtırla. (Kavmine anlat) Bunlar hayırlılardan idiler." (Enbiyâ sûresi:85) buyrul-
maktadır.

Nebi Harun-Asafi Aleyhisselam Hazretleri (Asaf bin Behriya)

Salnameye göre Eğil kasabasında Nebi-i müşarun-ileyhin bir güne evkaf-ı şerifesi yoktur.(1)

Diyarbakır Eğil ilçesinde Hz.Süleyman'ın katibi, veziri Nebi Harun Asefi'nin kabri vardır.

Neml 40. ayette bahsedilen kişi budur. (7) Dünyada ışınlama olayının ilk öncüsü Nebi Harun Asefi'dir. (8)

Kabri, Eğil ilçesi ve Eğil Kalesi'nin çok rahatlıkla izlendiği yüksek bir tepenin üzerindedir. Eğil'e ulaşmadan sağa ayrılan bir yolla buraya gidilir. Ağaçlarla kaplı olan bu tepe üzerinde, Nebi Harun'un kabri ve türbesi bulunmaktadır. Nebi Harun (Harun-i Asafi)'un kabrinin hemen yanında, ayrı bir mezar daha bulunmaktadır. Bunun kabrin, Harun Ibn-i Pir-i Can'a ait olduğu, kitabesinden anlaşılmaktadır. (9)

Hız.Harun (Esfid Berhiya) (as) M.Ö.900 mezar taşı kitabesi:

Nebiyullah Harun merkadidir . Asefi ta'bir -Ah'i Musa değil lakin Mesihadır, beher te'sir andede nesli paki kim rüyem ismiyle tahkik et.-Vekildir enbiyanın, sahibidir bil hayrı ve tavkir.Harun-i Asefi Hz.Süleyman'ın veziridir.(10)

Kur'an-ı Kerimde Asaf bin Behriya'dan şu şekilde bahsedilir:

Neml sûresi 38. ayet Elmalı Tefsiri

38- (Sonra Süleyman müşavirlerine) dedi ki: "Ey ulular! Onlar teslimiyet gösterip bana gelmeden önce, hanginiz o Melike'nin tahtını bana getirebilir?"

39- Cinlerden bir ifrit: "Sen makamından kalkmadan ben onu sana getiririm. Gerçekten bu işe gücüm ve güvenim var." dedi.

40- Kitaptan ilmi olan kimse ise (Asaf bin Behriya Hz.Süleymanın veziri ve teyzeoğlu), "Gözünü açıp kapamadan, ben onu sana getiririm." dedi. (Süleyman) onu (Melike'nin tahtını) yanına başına yerleşivermiş görünce, "Bu, dedi, şükür mü edeceğim; yoksa nankörlük mü edeceğim diye beni sınamak üzere Rabbimin (gösterdiği) lütfundandır. Şükreden ancak kendisi için şükretmiş olur; nankörlük edene gelince, o bilsin ki Rabbim müstağnidir, çok kerem sahibidir."

İbn Abbas'ın en meşhur görüşüne göre bu kişi, Hz. Süleyman'ın veziri Asaf İbn Berhiyâ'dır ki bu, Allah'ın ism-i azamı'nı bilen siddik bir kuldu. O bununla dua ettiğinde, duası kabul olunurdu. (Mefatihül gayb) (Elmalı tefsiri)

Nitekim göz açıp kapayıncaya kadar kısacık bir sürede Belkıs'ın tahtı Süleyman Aleyhisselam'ın huzurdaydı. Cenab-ı Hakk'ın bu büyük ihsanına şükretti. Süleyman Aleyhisselam, Belkıs gelmeden önce bir köşk inşa ettirmişti. Köşkün avlusunu billurdan yaptırarak, altından akıtığı suya balıkları koydu. Belkıs, zeminin şeffaf bir madde olduğunu fark edemediği ve sudan geçeceğini zannettiği için eteğini çekti. Kendisine, havuzun üstünün camla örtülü olduğu belirtilince; gerek mülk ve saltanat ve gerekse şahsi deha ve zekâ açısından Süleyman Aleyhisselam'ın kendisinden çok üstün olduğunu anladı. Şimdiye kadar hayatını boşa geçirmiş olduğunu, kendisine yazık ettiğini, bundan sonra Süleyman (as)'a tabi olduğunu bildirerek, âlemlerin Rabbi olan Allah'a teslim olduğunu bildirdi. Söz konusu Belkıs'ın tahtının naklinden haber veren Kur'an-ı Kerim'in; "... Süleyman Belkıs'ın tahtını yanı başında görünce..." (Neml Suresi, 40) ayeti, uzak mesafelerden eşyanın aynen veya sureten naklinin mümkün olduğuna işaret etmektedir.

Asaf Bin Behriya Türbesi

Nebi Hallak Aleyhisselam Hazretleri

Salnameye göre Eğil kasabasında Nebi-i müşarun-ileyhin bir güne evkaf-ı şerifesi yoktur . Kabir, Eğil ilçe girişinde, bir meşe ağacının yanındadır.

Nebi Harut Aleyhisselam

Salnameye göre Eğil kasabasında Hacıyan Mahallesi'nde nehir kenarında medfundur. Nebi-i müşarun-ileyhin bir güne evkaf-ı şerifesi yoktur .(1) Su altında kaldı.

Nebi Hallak Kabri

Enuş Peygamber Ibn-i Şit Aleyhisselam Efendimiz Hazretleri

Salnameye göre Ergani nahiyesinde Kızılca kar-yesinde medfundur.

Nebi-i müşarun-ileyh ebna-yı beni beşerden (1) Ergani ilçesi Otluca köyünde medfundur.

Enuş(AS) Türbesi

Enuş(AS)

Mezar taşında kitabe

Türbedeki taşın üzerinde "Yerd bini Mehlail, b. Kinan b. Enuş, b. Şit b. Adem" yazılıdır. (11) (12) (13) (14) (15) Adem (a.s) kadar olan nesebi söyledir: Idris (a.s) - Yerd - Mehlail - Kinan - Enuş - Sit (a.s) - Adem (a.s). Idris Aleyhisselamin pek çok evladı olmuştur. Sit Aleyhisselam Adem Aleyhisselam'dan sonra gönderilen ikinci peygamberdir. Adem Aleyhisselam'ın oğludur. Babası vefat edince kendisine peygamberlik ve ayrıca 50 suhuf kitap verildi. Sit Aleyhisselam vefat etmeden önce yerine oğlu Enuş'u halife tayin etti.

(Heyet, Peygamberler Tarihi Ansiklopedisi, cilt: 1, Hakikat Kitabevi)

Enuş (Yaneş) Peygamber Hz. Şit'in en sevdiği çocuğu idi. Hz. Enuş, Hz. Şit 105 yaşında iken doğmuştur. Annesi ise Hazura Hanım'dır. Hz. Enuş, Na'me isimli hanımla evlenmişti. (16) Enuş, Süryanice'de "sadık" demektir. Enuş Peygamber yerine Kenan'ı halife bırakmıştır. (17)

Tevratta Enuş Peygamber

Tevrat Tekvin Bab 4:

Ve Şit yüz beş yaşında Enoş'un babası oldu. Ve Enoş doksan yaşında, Kenan'ın babası oldu ve Kenan'ın babası olduktan sonra Enoş sekiz yüz on beş yıl yaşadı ve oğullar ve kızlar babası oldu ve Kenan yetmiş yaşında, Mahallel'in babası oldu. Kenan'ın bütün günleri dokuz yüz on yıl oldu ve öldü. (18)

Luka İnciline göre peygamberler zinciri

Adem, Şit, Enoş, Kainan, Mahalaleel, Yared, Hanok, Metuşelah, Lamek, Nuh, Sam şeklindedir.

Yunus (AS)

Yünus (a.s)'ın Ya'kub (a.s)'ın torunlarından olduğu, Kur'an'da şöyle haber verilmiştir: "Nûh'a ve ondan sonra gelen peygamberlere vahyettiğimiz gibi, sana da vahyettik. Nitekim İbrâhîm'e, İsmail'e, İshâk'a, Yakub'a, torunlarına, İsa'ya, Eyyüb'a, Yünus'a, Harûn'a, Süleyman'a da vahyetmiş ve Davud'a da Zebûr'u vermiştik." (en-Nisâ, 4/163)

Bu âyette ifade edildiği gibi İsa (a.s), Eyyüb (a.s), Harun (a.s) ve Süleyman (a.s)'da Yunus (a.s) ile aynı soydan, Yakub (a.s)'ın torunlarındandır. Yunus (a.s)'ın nüfusu yüz bini aşkın bir şehrin halkına uyarıcı ve tevhide çağrıcı bir peygamber olarak gönderildiği, Kur'an'da şöyle geçmektedir: "Ve onu yüz bin insana, ya da daha fazla olanlara peygamber gönderdik." (es-Saffat, 37/147) O'nun peygamber olarak gönderildiği bu yerin Ninova şehri olduğu nakledilmiştir. Ninova şehri, Dicle nehrinin kıyısında, şimdiki Musul'un yerinde bulunmaktaydı. Bu beldenin insanları küfrün içinde bulunuyorlardı ve putlara tapmakta idiler. Yunus (a.s) onları küfürden ve putperestlikten nehyetmek bir de onlara, küfürlerinden dolayı tevbe etmelerini, Yüce Allah'ın varlığına ve birbirine inanmalarını emretmek üzere gönderilmişti. (ez-Zemahşerî, el-Keşşâf, Kahire, t.y., V, 126; et-Taberî, Tarih, Mısır 1326, II, 42) Yunus (a.s)'ın adı, Kur'an'ın çeşitli yerlerinde geçmekle beraber, Kur'an'daki sûrelerden birine isim olarak verilmiştir. Kur'an'ın onuncu sûresinin adı, Yunus sûresidir. Yunus (a.s) milletini otuz üç yıl Allah'a imân etmeye, küfürden kurtulmaya davet etti, tebliğde bulundu ve peygamberlik vazifesini yerine getirdi. Ancak sadece iki kişi ona imân etti. (İbn Esir, el-Kâmil, Beyrut 1965, I, 360; Sahihî Buhârî ve Tecridî Sarîh Tercümesi, IX, 152)

Milletinin bu şekilde küfürde direnmesi ve imâna gelmemesi, Yunus (a.s)'ın zoruna gitti. Yüce Allah onun bu kızgınlığını ve bunun neticesinde milletini terk etmeye kalkışmasını şöyle haber vermiştir:

"Zünnûn (Yünus)'a gelince, o, öfkeli bir halde geçip gitmişti. Bizim kendisini asla sıkıştırmayacağımızı zannetmişti. Nihâyet karanlıklar içinde: "Senden başka hiç bir ilâh yoktur. Seni tenzih ederim. Gerçekten ben zalimlerden oldum!" diye niyaz etti." (el-Enbiyâ, 21/87).

H.z. Yunus Musul'un bir şehri olan Ninova'dan ayrıldıktan sonra gemiye binmiş, gemi Dicle ortasına

gelmiş, geminin durması üzerine gemi içindekiler Yunus Peygamber'i suçlu kabul ederek Dicle'ye atmış ve Yunus Peygamber'i balık yutmuştur.(19)

Balık karnında Yunus (AS)'ı önce Übüle'ye, sonra Dicle'ye, sonra Nineva'ya kadar götürüp deniz sahiline bırakmıştır. (Taberi Tarih, c. 2, s. 43. Salebi-Arais, s. 409. Ibn Esir-Kamil, c. 1, s. 363.) Yani Dicle'de Yunus (AS)'ın balığın karnında yolculuğu da vardır.

Balığın karnından çıkmayı takiben Hz.Yunus Musul'a gelmiş, Hz.Yunus'a Musul halkı üç yıl iman etmiş, ancak tekrar isyan edilmiş, Hz. Yunus Musul'u terk etmiştir. Diyarbakır'a gelmiştir. Hüsn-ü kabul nedeniyle de Diyarbakır'a duası vardır. Fis kayası Hz.Yunus'un 7 sene kaldığı bir mekândır. (Yakut-u Hamevi: Mücem ül Buldan ve Abdülgani Fahri Bulduk: Ceziretül Arabın Muhtasar Tarihi)

Evlıya Çelebi Seyahatnamesi'nde bu konuda şöyle bir olay anlatır: Yunus Peygamber Musul'dan Diyarbakır yöresine gelir, bir süre burada kalır. O yıllarda güzelliği ile tanınmış "Amida" adında bir kız hükümdarlık etmektedir. Yunus Peygamber bu kızla konuşur, görüşür. Amida'ya kendi dinini kabul ettirir. Yunus Peygamber Diyarbakır'a yapılacak kalenin planlarını çizerek kıza verir. Kız da kara taşlarla şehrin kalesini yaptırır. Kalenin inşaatı tamamlanınca Yunus Peygamber: "Kal'anız mamur olsun, gönlünüz sürür dolsun." diye dua eder. (20)

Fiskaya'da Yunus (AS) Makamı

Timur tarihini okuduğumuzda Hz.Yunus'un Diyarbakır merkez suriçinde olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır. 1936 baskılı Hasan Basri Konyar'a ait "Diyarbakır Tarihi" s.203'e bakalım:

Amid Timur ordusuna 5 gün dayanabildi. Şehre giren Timur Yunus ve Cercis Peygamberlerin kabirlerini ziyaret etti. Üzerlerine birer kubbe yapılması için birçok para verdi. Diyarbakır fakirlerine ihsanını esirgemedi.

18. yüzyıl büyük Osmanlı tarihçisi Avusturyalı Baron Joseph von Hammer Purgstall Timur tarihini anlatırken: "Diyarbakır'ın idare merkezi Amid hücum ile zapt ve yağma edildi; Timur, Yunus ve Cercis Peygamberlerin kabirlerini ziyaret ile üzerlerine birer kubbe inşa olunmak üzere yirmi bin kepek (lira) ita ve her geçtiği yerde fukaraya çok sadakalar dağıttı." der. (21)

Diyarbakır sur içinde Hz.Yunus'un oğlu ve torunun olduğuna dair bir söylem vardır. Diyarbakır'da Nasuh Paşa Cami'nin yanında bir türbe vardır. İçinde ise iki kişiye ait kabir bulunmaktadır. Türbenin kapısında Yunus Peygamber'in oğlu Ogeda ve onun oğlu olduğu ifade edilmektedir. Literatür desteğini bulamadım. Ancak bu yazıyı yazanların hangi bilimsel temeli olduğunu bilmediğimden aksini iddia edemiyorum. Bu açıdan resimleri koymakla yetineceğim.

Zincirkıran Türbesi ve Yunus (AS) oğlu ve torunun olduğu söylenen kabirler

Eğil İlçesinde Hz. Zennun

Kur'an-ı Kerimde Enbiya süresi 87.ayette "Zünnun'u (Yunus'u) da "an" denmektedir. (Elmalılı meali). Tefsirlerde Zünnun=Balık sahibi anlamında yorumlanmaktadır. Zünnun tefsirlerde ve islam tarihlerinde Yunus (AS) olarak anılmaktadır. Ancak A. Cemil Akıncı Hz.Yunus için halk sahibi anlamında Zennun ifadesini kullanmaktadır. Eğil bölge olarak da Hz.Yunus'un yaşadığı devletin içindedir. Hükümdar Sardanapel Hz.Yunus'a "Ben yalnız Ninova'nın değil bir ucu Fırat ötelere, diğer ucu İran ortalarına dayanan Asur devletinin hükümdarıyım." demektedir. Hz.Yunus'un bu bölgede yaşama yönü haritasal olarak Tarih-ul Enbiya ve Rûsul isimli eserde de geçmektedir.

Diyarbakır salnamesinde Hz.Zünnun'a "eizze-i kiram" der.

Eizze-i kiramdan Zünnun Hazretleri Eğil kasabasında medfundur. (1)

Bu durumda Eğil'deki kabir ya Zennun isimli bir evliya kabridir veya Yunus(AS) makamıdır.

Nebi Zennun

Eğil'de Ocak 2006 nüfus md.kayıtlarına göre 5000 nüfuslu ilçede 6 Zennun, 160 Yunus ismi vardır. A.Cemil Akıncı (s:550) ise bu terminolojiyi şu şekilde açıklar:

"Hazret-i Yunus (AS)'a Peygamber'den yahut isminden çok halk sahibi manasına gelen "Zennun" diyorlardı. Hazreti Yunus (AS) bu lakaptan memnundu. Çünkü ilahi gazab olayı her (Balık Adam) deyişlerinde akıllarına gelir ve yeni nurlu yoldan sapma heveslileri çıkarsa derhal vazgeçerlerdi."

Ergani ve Hz.Yunus

Ergani Ocak 2006 nüfus kayıtlarına göre ilçede 250 kişi Yunus ismini taşımaktadır. Ergani ilçesini Yunus Peygamber'in kurduğuna dair yaygın rivayet olduğuna dair yayınlar vardır. (22)

Hz.Cercis (Saint George)

Cercis, Müslümanlar ve Süryanilerce kullanılan bir isimdir. Hristiyanlar ona Saint George der. Cercis, Filistin'de Remle'de doğmuştur. M.S. 284-305 yıllarında hüküm süren Roma imp. Diocletion (veya Dadan)'a putperestliği bırakmasını istemiş ve ondan işkence görmüştür. Bu işkencelerle dört defa öldürülür, üç defa dirilir. Dördüncüde şehit olur. Bu arada çeşitli mucizeler gösterir. Binlerce kişi Cercis'in dinine girer. Bunlar arasında kralın karısı da vardır. İmparator Cercis'i ve inananları öldürür, ancak bir afetle kendisi de yok edilir. İslami kaynaklarda üç defa öldürüldüğü halde dirilmesi, ölümleri mezardan çıkarıp diriltmesi, kökünden kesilmiş ağaçları tekrar yeşertmesi, parçalanmış hayvanları canlandırması, ikinci ölümünde göğün kararması, dirilmesinde güneşin tekrar ortaya çıkması nedeniyle nebi olduğu düşünülmektedir. (23) İsa Aleyhisselâm'ın dininin hükümlerini insanlara bildirdi. (Taberî, İbn-i Esîr)

Kilise tarihlerine göre Miladi 3. yüzyılın ikinci yarısında Filistin'de Remle'de doğmuş, 23 Nisan 303'de şehit edilmiştir. Kilise takviminde 23 Nisan'da en büyük şehit olarak anılmaktadır. İngilizler onu vatanlarının manevi koruyucusu olarak sayar. Asker olup bir hükümdar kızını ejder elinden kur-

tardığı bir efsaneden dolayı, Çarlık Rusya'sı, Saint George'nin bu ejder olayını konu alan tasvirini resmi sembol edinmiştir. Avrupa'da St.George ile baharın gelişi ve tabiatın yeniden canlanması arasında ilgi kurulmakta, bu sebeple çeşitli törenler yapılmaktadır. Ukrayna'da bitkilerin St.George gününde yeşermeye başlamasını sağlayan yöntemler geliştirilmekte, Batlık ülkelerinde sürülerin vahşi hayvanlardan korunması için St.George'un ikonuna başvurulmaktadır. (23)

Diyarbakır'ın Hz.Cercis ile çok ilişkisi vardır:

a) Diyarbakır'ın ilçesi Cercis Nebi'nin emriyle inşa veya ihya edilmiştir. (Evliya Çelebi Seyahatnamesi)

b) Diyarbakır'da ve bölgede Cercis oğulları ismiyle geniş bir sülale mevcuttur. Örneğin Mardin'de Cercis Murat Konağı vardır. Savur'da tarihi kilise avlularından mezartaşlarında Cercis ismini okumak mümkün. Gerek bu sülale, gerek Cercis Nebi zamanına denk gelen iç kaledeki Saint George Kilisesi ve gerekse Silvan'ın Cercis Nebi'nin talimatıyla restore edilmesi dünyanın aradığı Cercis'in (Saint George) Diyarbakır'da olduğunu gösterir.

c) Komşu illerde Cercis Efsanesi vardır. Diyarbakır bu efsaneler halkasının ortasındadır. Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Silvan'ın Cercis Nebi talimatıyla kurulduğunu ifade eder. "Şehrin ilk banisi Musul Kalesi içinde medfun bulunan Cercis Nebi ümmetlerinden Handik nam meliktir ki talimi ile bina etmiştir." Eğer bu rivayet hakikat ise kasaba milattan sonra 300 tarihine doğru inşa edilmiştir. Çünkü Cercis Peygamber bu tarihlerde yaşamaktaydı. (24)

Diyarbakır'da Cercis (Saint George)'un ölüm tarihine yakın olarak yapılmış Saint George Kilisesi vardır. Belki de kabri alt katındadır.

Saint George Kilisesi

Saint George'un kabrinin Diyarbakır suriçinde olduğunu Timur tarihinden öğreniyoruz. 1936 basılı Hasan Basri Konyar'a ait "Diyarbakır Tarihi" s. 203'e bakalım:

"Amid Timur ordusuna 5 gün dayanabildi. Şehre giren Timur Yunus ve Cercis Peygamberlerin kabirlerini ziyaret etti. Üzerlerine birer kubbe yapılması için birçok para verdi. Diyarbakır fakirlerine ihsanını esirgemedi." denmektedir.

18. yüzyıl büyük Osmanlı tarihçisi Avusturyalı Baron Joseph von Hammer Purgstall Timur tarihini anlatırken: "Diyarbakır'ın idare merkezi Amid hücum ile zapt ve yağma edildi; Timur, Yunus ve Cercis Peygamberlerin kabirlerini ziyaret ile üzerlerine birer kubbe inşa olunmak üzere yirmi bin kepik (lira) ita ve her geçtiği yerde fukaraya çok sadakalar dağıttı." der. (21)

Müslümanların yanısıra Mardin'de Süryanilerin de çocuklarına Cercis ismini koyduğunu görüyoruz. Bu noktada Mardin Şeriyeye sicilleri yardımcı olmaktadır.

252 nolu defter'de 182/468, 191/503, 191/505

242 no'lu defterde 6/6, 53/72

195 no'lu defterde 2/5, 5/15, 10/30, 68/126 (25)

Din ulularında da Cercis isimlerini görüyoruz. Patrik II. Cercis, Patrik IV Cercis, Patrik V. Cercis, Kurilos II. Cercis, Kurilos III. Cercis, Metropolit Kurilos Cercis, Metropolit Grigoriyos Cercis, Patrik İgnatios II. Cercis. (s:5, 7, 40, 41, 58, 59)

Manastır isimlerinde de Cercis ismine rastlıyoruz. Örnek Şehit Mar Cercis Manastırı (s:13) (26) Saint George yani Cercis isminin bölgede sıklığı için Savur ilçesinde bir kilise avlusuna gidelim. Mezar taşlarının yanına yakınında Cercis ismini görüyoruz.

Diyarbakır çevresinde de Cercis Nebi ile ilgili efsaneleri duyuyoruz. Örneğin Urfa'da da Cercis Nebi ile ilgili efsaneler anlatılır. (27) Sonuç olarak Saint George (Cercis) Nebi'nin mezarının Diyarbakır surlarında olması büyük ihtimal dâhilindedir.

Danyal (AS)

Danyal Peygamberin mezarı Eğil Emniyet Binası'nın arka bahçesindedir. 40 yıl önce üzerinde kubbesi varken sonradan bu kubbe yıkılmıştır. Eğil halkının bir kısmı, burada Danyal Peygamber'in kabrinin bulunduğu inanmaktadır. Bunun yanında, Danyal Peygamber'in bir makamının da, Zülkil, Elyesa ve Harun Asefi'nin türbelerine doğru giderken, sağ taraftaki bir dağın tepesinde olduğu da ifade edilmiştir. Belirtilen yerde herhangi bir yapı bulunmazken, burası ağaçlıklar içindedir ve makam olduğunu gösteren herhangi bir işaret bulunmamaktadır.(28)

Bu hususta Prof.Dr.Mesut Erdal'ın zaman gazetesine verdiği demece bakalım:

Diyarbakır'ın Eğil ilçesinde yapılan çalışmalarda Hz. Danyal Peygamber'e ait olduğu iddia edilen mezar bulundu. Eğil İlçe Emniyet Müdürlüğü arka bahçesinde bulunan ve bir zamanlar türbe olduğu anlaşılan kalıntı üzerine çalışma yapan akademisyen, mezarın Hz. Danyal Peygamber'e ait olduğu fikrinde birleşti.

Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Mesut Erdal, kalıntılara rastladıkları mezarın, Eğil ilçesinde yaşamış muhtemel peygamberler arasında bulunan Hz. Danyal'a ait olabileceğini söyledi. Hz. Danyal'ın mezarı bulundu. (30)

40 yıl önce Eğil ilçesi Emniyet binası bahçesinde Danyal (AS) olduğuna dair yaşlıların imzalı ifadeleri: Zülküfl Peygamber'in çocukları *Danyal, Üzeyir, Mişael, Hananya'dır*. Hz.Zülküfl Onlara önemli Tevrat levhalarını, Zebur'u ezberletiyor ve açıklamalar yapıyordu. Hz. Zülküfl'ün (AS) emirlerini tamamen yerine getiriyorlardı

Babil Kralı Bahtunnasar Kudüs'e girmiş, Zülküfl Peygamber'i ele geçirememiş; ancak 4 çocuğunu yanına aldırmişti. Özellikle de Danyal ile daha çok ilgilenmişti.

Hz. Zülküfl Hicaz, Yemen, Mısır topraklarında bir zaman dolaştı. El attığı her insanın gözleri kör, kulakları, sağır, ağzı tutuk, kalbi katıydı. Bu sefer kuzeye çıktı Hazreti Zülküfl (AS) Şam bölgesinde kaldı, Toros eteklerine ulaştı. Şimdiki Bitlis'te epeyce oyalandı. Hatta Ergani'ye kadar ulaştı. Halkın kimisi konuşmadan haz duyuyor, kimi kaş çatıyor, öldürmeye çalışıyordu. (19)

İşte bu aşamada Hz.Zülküfl Tevrat'ı ezberlettiği Danyal'ı (AS) aramaya başlar. Neticede bulmuş ki kendi kabrine yakın bir yerde Hz.Danyal'ın kabri de bulunmaktadır.

Danyal Peygamber ve Diyarbakır ilişkisine dair bir veri de Danyal (AS)'ın Diyarbakır ve Eğil'in yanından geçen güzergahıyla ilgili olarak bir inisiyatifte sahip olmasıyla ilgili yaygın rivayetlerin olmasıdır.

Allah, Hz. Danyal'dan Dicle'nin suyunun çıktığı mağaranın önüne gitmesini istemiş ve demiş ki: "Buradan itibaren çizgi çizerek yürü. Su seni takip edecek. Ama fakirlerin, vakıfların malına yettiğin zaman yol değiştir ki su onlara zarar vermesin." Danyal Peygamber Basra'ya hep garibanları koruyup asasıyla yatağı çizmiş. Bunun için Dicle hep zikzaklar çizermiş. (30) Elindeki asa ile suyun çıktığı mağaradan, Basra'ya kadar çizgi çizen Danyal Peygamber, Tanrı'nın buyruğuyla kimseye zarar vermemek için güzergahını sürekli değiştirir.

Hz Danyal'ın kabrinin Sus şehrinde olduğu belgeli değildir. Hz.Ali'ye ithaf edilen belgesiz rivayete bakalım: Bazı İslami kaynaklarda, Hz.Danyal'ın cesedinin Hz. Ömer zamanında Ebu Musa el-Eşari tarafından fethedilen Sus (Huzistanda bir kent) şehrinde kralın hazine dairesindeki bir odada bulunduğu ve cenaze namazı kılınarak defnedildiği şeklinde mevsuk olmayan rivayetler nakledilmiştir. (31) Özet olarak her ne kadar başka illerde de Danyal (AS) kabri olduğu ifade edilse de Eğil ilçesinde Danyal (AS) kabri veya makamı bulunmaktadır.

Hz. Eyüp (AS)

Çüngüş'te Hz.Eyüp ile ilgili bir vakfiye. Çüngüş'ün Hasud Köyü'nde olduğu tarihi bir vakfiyeyi yorumluyoruz. Bu noktada araştırmalar yeni ufuklar getirebilir.

Hz. Eyüp'ün mezarı Çüngüş'te Hasud Köyü'ndedir.

1518 Tarihli tahrirde malikane-divani sistemine dahil yirmi iki köy vardı. Bunlardan ikisi Hristiyan, üçü viran ve geri kalanlar ise Türk köyleri idiler.

Hasud Köyü'nün tamamı bir vakfa bağlıdır. Bu köyün yıllık geliri olan 9.000 akçeyi defterde belirtildiği üzere günlere taksim ettiğimizde her güne tam 25 akçe düşer. Bu 25 akçe ise şöyle tevzi ediliyordu: 2 akçe camiye harcanacak, 2 akçe imam ile müezzim arasında bölüşülecek, 1/2 Akçe peygamber Hz. Eyyub'un kabrine, 1 1/2 akçe nezaret (?)'e ve 19 akçe yemeklere harcanacaktı. (D, s. 68) Defterde

kaydedildiğine göre bu köy Çüngüş'ün kuzeyinde olup peygamber Eyyub'un vakfı ve anlaşıldığı kadarıyla kabrin kendisi de bu köyün yakınlarındaydı. Peygamber Hz. Eyyub'un olduğu sanılan bu mezar şüphesiz birçok ziyaretçiyi bu köye celbediyordu. Dolayısıyla köy sakinlerinin temin ettiklerine ilaveten yemekler için 19 akçe harcanması hayret verici olmalı. Bu köyün, kabre olan yakınlığından dolayı gelişmiş olması muhtemeldir. (Kr. Dursun Beg, "Tarih-i Ebu'l Feth", TOEM, 1330, s.66) **Yukarıdaki bilgide Prof. Dr. Mehdi İlhan Hz. Eyüp'ün mezarının Çüngüş'te olduğunu vurgulamaktadır.(32)**

Hz. İdris (AS) Makamı

Ergani-Kızılca (Otluca) denilen köyün güneyindeki Giresor ile kuzeyindeki Balahur (Kızılyamaç)'ın da bir şehir harabesi olduğu meydandadır. Bunların Enuş Peygamber tarafından kurulduğu, Hz. İdris'in burada yaşadığı ve ilk yazının onun tarafından burada yazıldığı ve ilk defa demiri erittiği yerli efsaneler arasındadır. Maden ve Amedi Köyü civarında, Kalhane Köyü'nde bakır, Girgis Köyü ile Zülküflü dağının kuzey batı eteklerinde altın, Hilar'da cam, Giresor'da demir madenleri işletildiği söylenir. Bunların birçoğunun eritme ocakları ile maden sahaları da halen bilinmektedir. (14)

Enuş Peygamber vefat ettiğinde İdris, Enuş'un cenaze namazını kıldılar. (33)

Hz.İdris'in Ergani civarında ikamet ettiği dikkati çekmektedir. (34)

Hz.İdris için terziliğin ön planda olduğunu biliyoruz.

Şimdi bu bilgileri arkeolojik verilerle destekleyelim:

Çayönü Köyü'nün batısındaki açık alanlarda yapıların çevresinde kulübelere şeklinde her biri değişik küçük atölyelere yer almakta. Izgara planlı yapıların ev içi üretimi daha usta işi atölyelere dönüşmüş. Bu atölyelerin kimisinde kemik aletler, kimisinde de boncukları delmek için deliciler üretilmektedir. Derinin işlenme aşamaları, aynı zamanda ev olarak kullanılan yapıda gerçekleşirken, olasılıkla giysi haline dönüştürülüp bezenmesi de bu atölyelerde gerçekleşmiş. Derisini çakmaktaşı ve doğal camdan kazıyıcılar ile yüzer, tabaklayıp kemik spatularla işlerdi. Deriyi yine doğal camdan bıçaklar ile kesip biçer, kemikten bızlarla delikler açıp deri sınımları ya da bitkisel liflerden yaptığı ipliklerle kemik iğnelerle dikerlerdi. (35)

Hz İlyas (AS) Makamı

1848 yılında Diyarbakır'ı ziyaret eden Yahudi Seyyah Benyamin Haşeni şehrin ayrı bir kesiminde kendi aralarında yaşayan 250 Yahudi aile olduğunu gördü ve onlar hakkındaki gözlemlerini böyle nakletti:

"Çoğu, dinimizi biliyor. Kutsal kitaplarımız ve peygamberlerimiz kalplerinde yer edinmiştir. Sinagog'da mevcut olan küçük bir oda daima kapalı tutulmaktadır. Bu oda Yahudiler ve diğer dinlere mensup kişiler için kutsaldır. İnançlarına göre Hz.İlyas bu odada peygamberliğini ilan etmiştir. Duvarla çevrili bu odada Aramice bir Tevrat yazması mevcuttur.

Hz. İlyas makamı Sinagog'dan kalanlar

Aynı yıllarda Diyarbakır'ı ziyaret eden seyyah J.J.Benjamin haham olduğundan bu Tevrat yazmasını inceleyebilme imkanına sahip oldu."Yazma Hazret-i İlyas'ın peygamberliğini ilan ettiği oda olduğuna inanılan odada saklı tutuluyordu. (36)

SAHABELER

Diyarbakır'ın Sahabelerce Fethi

Hz.Ömer halifeligi sırasında Bizans İmparatorluğu Heraklius (610-641) bulunuyordu. İslam orduları Yermük Savaşıyla Heraklius'u yenerek Suriye'yi fethetti. Hz.Ömer Kuzey Mezopotamya bölgesinin fetih işini İlyas Bin Ganm'a verdi. İlyas, sekiz bin kişilik bir orduyla harekete geçti, ordusunda bine yakın sahabi vardı. Kuşatma beş ay sürdü. Fetihte İyaz b.Ganm Mardin Kapıyı, Said b.zeyd Urfa Kapıyı, Muaz b.Cebel Dağkapıyı, Halid b.Velid Yeni Kapıyı tutmuştu. Halid bin Velid sur dibinde yaptığı keşiflerde surun doğu vadisine bakan yönünde şimdiki dairesinin bahçeler cihetinde gördüğü gizli su deliğini genişleterek oradan içeri girebileceğini keşfetti. Şehre mengfezden ilk giren Halid b Velid oldu. Onu Amir b El Ahvas, Huzeyfe b. Sabit, İmran b. Bişr, Selame b. Yes'ub, Macid b. Talha, el-Müsenna b. Asım, Salim b. Adiy, Malik b. Hafs, Hattab b. Cabir, Eflah b. Saade ve diğer sahabeler takip etti. Otuza kadar sahabi şehre girmeyi başardı. Bunların beraberinde kılıç ve hançerlerinden başka silahları yoktu. Halid'in adamlarından on kişi kapıya yüklenerek kırdılar, kilitleri söktüler, zincirleri keserek kapıyı açtılar. Öte yandan İyaz da Halid kendisinden ayrılır ayrılmaz kapının önüne gelmişti. Böylece Amed, 639'da fethedildi. Halkın silahları toplatıldı. Kendilerine iyi muamele edildi. İslam dinine zorlanmadılar. Buna rağmen halk kendi isteğiyle İslamiyeti kabul ettiler. İlk iş olarak şehrin ortasındaki Mar-tamu(Sain-Toma) Kilisesi'nin bir kısmı, sonradan tamamı camiye (bugünkü Ulu camii) çevrildi ve Müslümanların ibadetlerine ayrıldı. Vakidi.s.183)

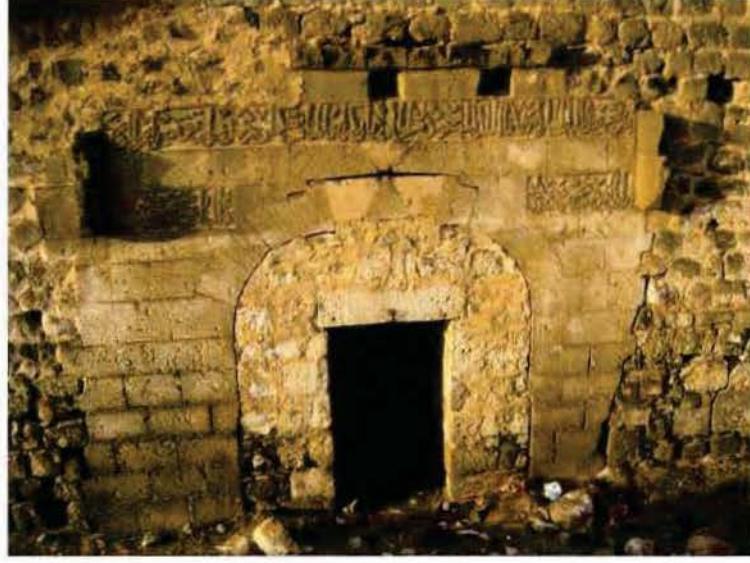
Vakidi Kitabı-ı Futuh eserinde Amed'in fethini şöyle rivayet eder: "Arap Ordusu gelmezden önce Amid de iki kardeş hüküm sürmekteydi. Bunlardan birinin ismi Pitris, diğerinin adı Yuhanna idi. Pitris şehrin doğu tarafında, Yuhanna batı tarafında otururdu. Yuhanna'nın Rağura, Pitris'in Satura isminde birer kızları vardı. Ve her iki kardeşten her biri arası surla bölünen kısmında kendilerine ait işlerle uğraşırlardı. Günün birinde Yuhanna evlenmek istedi. Dara hükümdarı Mantavus'un kızına talip oldu. Ve ismi Meryem olan bu kızla evlendi. Meryem, zeki ve kurnaz bir kızdı. Amid'e gelince şehrin güzelliği bol su ve bahçeleri, havası ve manzarası gözünü kamaştırdı.

Aradan bir müddet geçti. Bir gün Pitris, kardeşi Yuhanna'nın kızı Sufra'yı oğlu Lavene'e istedi. Yuhanna da Pitris'in kızını kendi oğluna dileyince uyuşmadılar, araları açıldı. Aradaki surun kapılarını kapadılar, birbirlerine gidip gelmez oldular. Bu durumu memnuniyetle karşılayan Meryem, şehri ele geçirmek için artık faaliyet zamanının geldiğine kanaat getirerek işe koyuldu. Dolabını çevirmek için ortaya düştü. Kardeşlerin arasını bulacağım diye büyük bir ziyafet hazırladı. Her iki tarafın bütün yakınlarını davet etti. Bir hayli naz ve ikramdan sonra taraflara ve yakınlarına kendi eliyle zehirli şaraplar sundu. İçenlerin tamamı öldü. Her iki hükümdarın soyundan kimse kalmamıştı. Meryem hemen hükümdarlığını ilan etti. Halka huylarına göre muamele ederek, sevgi ve güvenlerini kısa sürede kazandı. Amid'in Rum Kapısı tarafında büyük bir kilise inşa ettirdi ki Rum ülkelerinde benzeri yoktur. Rum ülkelerinden ünlü din bilginlerini getirerek himaye edildi. Bu şekilde şehri on iki yıl yönettikten sonra İyaz b. Ganem orduları geldi.

Vakidi aynı zamanda gizli su deliğinin tespitini de şu şekilde aktarır:

"Amid'in sarılışı sırasında çadırını su kapısı civarında (bu günkü Kırabil ve Yeni köyde karargah yeri olmuş) kurmuş olan Halid b. Velid her gün yanındaki askerlerle şehrin o yanlarında gözcülük yapıyordu. Human adında bir kölesi vardı. Bu köle her gün arpa unundan yapılmış olan birkaç ekmeği iftar için Halid b. Velid'in çadırına bırakırdı. İki üç gün ekmeği bulamayan Halid b. Velid "azık mı tükendi nedir üç akşamdır ekmeği yok?" diye sordu. Köleside her akşam ekmeği bıraktığını söyledi ve çadırı gözetlemeye koyuldu. Kale duvarının dibinde bir köpek gelerek çadırına girip ekmeği kaçırdığını gördü. Köpeği takip etti, köpeğin kale duvarı dibindeki bir sel çukuru yolundan içeri girdiğini tespit etti. Köşep Halid b. Velid'e haber verdi. Halid b. Velid gidip baktı ve sevindi. "Mahiyetimde su yolundan şeh-

re girmek için Allah uğruna kendimi kodum. Benimle içeri girmek için sizden yüz kişi isterim.”dedi. Çıkan yüz kişiyle doğruca İyaz b. Ganem'in yanına gidip keyfiyeti bildirdi. O da ordusuna kale içinden tekbir sedaları işitir işitmez hemen harekete geçmelerini teklif etti. Halid b. Velid gece yarısı yüz kişiyi alıp suyoluna gitti. İlk Halid b. Velid, ikinci Amr b. Avsah, üçüncü Huzeyfe b. Sabit, dördüncü Amr b. Beşir ve diğerleri içeri girdiler. Doğru şehrin orta yerine vardılar ve orada yüksek ses-

İçkalede Halid bin Velid'in açtığı Fetih kapısı

le tekbir getirmeye başladılar. Uykuda olanlar uyandı uyanık olanlar da korkudan titremeye başladılar.

Halid b. Velid, icab eden yerleri tutturdu ve on çeri gönderip surun kapısını açtırdı. Meryem, İslam askerlerinin şehre girdiğini anlayınca kıymetli eşyaları ve maiyeti ile birlikte kendi sarayında bulunan azim ve gizli yolla Ermen Kapısı'ndan taşraya çıkıp Bilad-ı Rum'a gitti.

Yer altından giden bu gizli yolun Seyrantep'e çıkmakta olduğu bu gün bile halk arasında söylenmekte ve bazı izlerine rastlanmaktadır.(145) (146)

Diyarbakır Fetih Komutanları

Hz. Ömer döneminde 16 (637) meydana gelen Yermuk Savaşı sonrası Şam bölgesini ele geçiren Müslüman orduları, yönlerini o zamanki adıyla el-Cezire olarak isimlendirilen Fırat-Dicle havzasının kuzeyine doğru çevirdiler. Şam'dan bu bölgeye gönderilen İyaz b. Ganm komutasındaki ordu içinde bir kısım sahabeler de bulunmaktaydı.

İyaz'ın ordusu içinde Diyarbakır'a geldiği iddia edilen sahabelerden bir kısmı şehrin fethinin gerçekleştiği iç kalenin fethi sırasında şehit düştü, bir kısmı fetihden sonra geri döndü, bir kısmı da iddia edilenin aksine hiç gelmedi. Diyarbakır'ın fethine geldikten sonra şehirden ayrılan ünlü sahabelerden bir kısmı şunlardır:

1. İyaz b. Ganm : İyaz b. Ganm, Hz. Ömer'in emriyle, Şam ordusu içinde müstakil olarak oluşturulan ordunun başında Diyarbakır'ı fetheden komutandır. İyaz fetih için önce Malik el-Eşteri Diyarbakır'a göndermiş, sonra kendisi gelmiş ve ordusu şehri değişik cephelerden kuşatırken, kendisi de şehri Babu tell(Tepe Kapı- Mardin Kapı) tarafından kuşatmıştır. İyaz b. Ganm'in Diyarbakır'dan ayrılmasına rağmen, sonraki yıllarda Diyarbakır'da etkinliği bulunan şehrin eşrafından Ebu Eyyüb ailesinin onun soyundan geldiği belirtilir.

2. Halid b. Velid : Klasik İslam tarihi kaynaklarından Vakidi, Belâzürî, Yakubi, İbnü'l-Esir, Halid b. Velid'in el-Cezire'nin ve Diyarbakır'ın fethine katıldığını nakledecekler Halid b. Velid hakkında Diyarbakır'a komutan olarak değil komutan yardımcısı olarak geldiği belirtilir. O, Müslüman orduları başkomutanlık görevinden bölgenin fethinden önce ayrılmıştır. Buraya ancak bir alt kademe komutanı olarak gelmiştir. Çünkü bölgenin fethinden sorumlu genel komutan İyaz b. Ganm'dir.

3. **Said b. Zeyd** : Hz. Peygamber'in yakın arkadaşlarından Said b. Zeyd'in Diyarbakır fethine katıldığına dair Vakidi'de bir kayıt bulunmaktadır. Onun bu fetihle bir komutan olarak Rum Kapı (Urfa Kapı) dan şehri kuşattığı belirtilir.

4. **Muaz b. Cebel**: Vakidi, Hz. Peygamberin önde gelen sahabelerinden Muaz b. Cebel'in Diyarbakır'ı kuşatan ordunun içinde bir komutan olarak, Diyarbakır'ı, Babu'l-Cebel (Dağkapı) yönünden kuşattığını belirtmektedir. (147)

Diyarbakır'da Medfun Sahabeler

Burada da önce Diyarbakır Salnameleri'ne göz atalım: (1)

Diyarbakır'da içkaleden Nasriyye Camii şerifinde medfundur.

İsimleri zirdeki ebyatda muharrer yirmi yedi nefer diğer sahabe-i kiram ile beraber elan mesjid oldukları halde medfundurlar.

Medfun sahabe isimleri manzum halde verilmiştir.

27 şehit sahabenin yattığı Hz. Süleyman Camii

Ulucamida şafi imam odasında bulunan 123/8/1803 tarihli belge

-Reis-i cümledir Sultan Süleyman -Rıd'a'n kardeşi Mesud Aycan-Beşir ve Hamza Ömer ve-Şu'be Sabi-iki Zeyd, iki Halid biri Numan-Muhammed iki Abdullah üçdür. Hasan nam iki biri Kab-ı zi-şan-Fudayl ve Malik ve kahr ve-Ebu'l Hamd-Ebu Nasr ve Mugire eyle iz'an

Hz. Süleyman, Hz. Rıdvan, Hz. Mesut, Hz. Beşir, Hz. Hamza, Hz. Amr, Hz. Sabe, Hz. Sabit, Hz. Zeyd 2, Hz. Halid 2, Hz. Numan, Hz. Muhammed 2, Hz. Abdullah 3, Hz. Hasan 2, Hz. Ka'b-Zişan, Hz. Fudayl, Hz. Malik, Hz. Fahr, Hz. Ebul Hamd, Hz. Ebu Nasr, Hz. Mugire (Radiyallahu Anhum) (Diyarbakır Salnameleri ve Vakidi Fütuşşam)

Diyarbakır'da şehit sahabenin yanı sıra 500 İslam savaşçısı tebliği olarak kalmıştır.

Yukarıdaki tarihi belgenin son üç satırında "...Sultan Sasa hazretleri 500 nefer sahabeye beraber mezkur şehre emir tayin edilerek" yazılıdır.

Vakidi Fütuhuşşam isimli eserinde MS. 639'da Diyarbakır fethinde İyaz bin Ganem, Sultan Sasa'ya 500 sahabe yardımcı vererek başka yerlere gazaya devam etmiştir." der. Yani Diyarbakır'da ayrıca 500 sahabe daha bulunmaktadır. Burada ağırlıklı kişilerin sahabe olması mantık gereğidir. Zira İslam ordusu Diyarbakır'dan sonra Diyarbakır'ın üç ilçesine ve oradan Ahlat'a, Kığı ve Erzurum'a doğru savaşa gitmiştir. Yaşlıların (sahabe) geride tebliğci olarak kalması ve gençlerin (tabiin) savaşa gitmesi daha doğaldır.

Ayrıca şehirde tebliğci olarak kalan kişilerin tebliği yapabilmesi için bilgili olması gerekir. Diyarbakır peygamberimizin ölümünden 7 yıl sonra fetholdü. Bu esnada sadece bilgili olanlar sahabeydi. Tabiinden bilgili olanların çok az olması gerekir. Çünkü daha İslam'ın ilk yıllarındayız.

Diyarbakır'ın ilçelerinde şehit ve tebliğci olarak şu anlık 135 İslam savaşçısı (halkın ifadesiyle sahabe ve belgelerde de sahabe ismi geçiyor) olması yukarıda belirtilen 500 sahabeden çok azı tabiin çıkarsa dahi ilçeler kale alındığında merkezdeki sahabe sayısı 500 rakamı geride kalmaz, daha fazla sayıya ulaşır.

Burada bir noktayı vurgulamak, bir karışıklığı izah etmek durumundayım. Urfa kolayca alınabilecek bir konumdaydı. Anlaşmayla fetholundu. Ruha Anlaşması yapıldı. Bu anlaşma fetih yoluyla alınan yerlere de uygulandı. Ancak alınan birçok yerde savaş oldu.

Sonra Ruha Anlaşması uygulandı. Diyarbakır alınınca Melike Meryem Dara kaçmıştı. Savaş yapılmamış olsaydı, melike kaçmazdı. Savaşınsız alınsaydı Meryem Dara yine melike olarak kalırdı. Onun yerine Sultan Sa'sa vali olmuştur. Diğer bir nokta Sultan Sa'sa savaşta aldığı yaranın iyileşmemesi nedeniyle iki ay sonra vefat etti. Bu yara savaşı gösterir. Kaldı ki bir vali adayı iyi korunan kişidir. O yaralanıncaya kadar çok kişi şehit olur veya yaralanır. Diyarbakır teslim olmaya minneti olmayan bir şehirdir.

Antakyalı tarihçi Ammianus Marcellinus'un verdiği bilgilere göre:

M.S. 359'da II.Şahpur tarafından Sasanlıların Diyarbakır'ın fethinde Diyarbakır'ın nüfusu 20.000

idi. 120 bin civarında 7 alay fetihde idi. 73 gün süren bir kuşatma oldu. Bu savaşta Pers ordusu 30.000 kayıp verdi. Kalenin etrafında hendekler vardı. Kalede büyük taşlar atılıyordu. (37) 5 Ekim 502'de Kavad Diyarbakır şehrini kuşattı. 3 aylık kuşatmayla 50.000 kişi kaybetti. Kavad kuşatmadan vazgeçti. 5 km uzunluktaki bu surların önünde yakın zamana kadar bulunan 7.5 m yükseklikte ikinci bir sur bulunmakta ve aradaki hendekle gelenlerin fethini engellemek için her türlü zemin vardı. Kale içinde de dışarıya büyük taş atmak için büyük mancınıklar da vardı.

2 sur ve arada hendek

Diyarbakır'da anzele ve içkale olmak üzere iki önemli su kaynağı vardır. Şehrin susuz kalması mümkün değildir. Ayrıca bu suyla çiftçilik yapılarak açlıktan teslim olma durumu da yoktur. Bu nedenle savaşınsız teslim alınmaz.

Silvan'da hükümdar İslagors Müslüman olmuş ve savaşınsız denecek bir özellikte Silvan alınmıştır. İslagors hükümdar olarak görevini devam ettirmiştir. Diyarbakır'da savaş olduğundan, fetih sonucu

Melike Meryem Dara kaçmıştır.

Şehrin Bizans Valisi Meryem Dara, Müslüman askerlerin şehri dört taraftan sardığını; Ashâb-ı Resûl'un şehri kuşattığını görünce kiliseye giderek devletin ileri gelenleriyle toplanmış ve onlara şu konuşmayı yapmıştır:

"Araplar yurduyuza girdiler, şehrinizin önünde karargah kurdular, bunlar şehrimizi almaya tamah etmişler. Siz iyi biliyorsunuz ki bu şehir Diyar-ı Bekr bölgesinin kilididir. Onu ele geçiren, bütün bölgeyi almış olur ve İsa Mesih'in hakimiyeti son bulur; O'nun dini bu ülkede desteksiz kalır. Bizans'a bağlı kral ve prensler, Hıristiyanlığın yüce şahsiyetleri ve bütün Hıristiyan evlatları bize bakıyor, bizim ne yapacağımızı gözlüyorlar. Siz geçmişten biliyorsunuz ki bunlar burada yüz sene de kalsalar şehrinizi alamazlar. Dininiz uğruna bunlarla savaşınız. (Vakidi)

Bunun üzerine çatışmayla şehre giren İyâz, halkın meydana toplanmasını emretti. Verilen emir üzerine silahlarını şehir meydanında onun önüne attılar. İyâz toplanan halka şu konuşmayı yaptı: "Allah size karşı bize zafer ihsan etti. Sizden kim ki Müslüman olursa malını, mülkünü ona bırakırız, kim de bunu kabul etmezse ona dilediğimizi yaparız." Halkın yaşlıları ve büyükleri ise şöyle dediler: "Allah size, güzel sabrınız, iyi kalpliliğiniz, adaletiniz, insaflı olmanız ve iyi muameleiniz sayesinde zafer nasip etti. Şu anda biz sizin merhametinize kalmışız, bize kıyamet gününde sizi mükafata nail edecek bir muamele ile davranınız."

İyâz'ın "Allah affedicidir, bağışlamayı sever, biz de sizi affettik." demesi üzerine şehir halkı "Mademki bizi affettin biz de senin dinine giriyoruz." demiş ve çoğu İslam dinini kabul etmiştir. İyâz, Müslüman olmayanlara da ertesi yıldan başlamak üzere cizye uygulaması getirildiğini söylemiş ve silahlarını toplatmıştır ve Ruha Anlaşması uygulanmıştır. (Vakidi)

İkinci bir hususu ele almak istiyorum. Güya İslam ordusu gelince 70.000 Kürd'ü öldürmüş? İslam ordusu gelmeden önce Bizans, (Rum, Ermeni ve Süryani), sürekli İran'la (Sasani) savaş halindeydi. Diyarbakır merkez ve Silvan'da sadece Hıristiyanlar vardı. Hiç Kürt yoktu. Kürtler kırsaldıydı. Kazara şehir içinde olsaydılar Romalılar onları öldürürdü. Kaldı ki kılıçlı 8000 İslam ordusunun, kılıçlı 70.000 Kürd'ü öldürmesi hiç mantıklı değildir. Bu asrın başına kadar Ermeni, Süryani, Rum ve Kürt'ün gelmesi soykırımın olmadığını gösterir. Kur'an, savaşta bile kadın ve çocuklara dokunulmasını yasaklar. Ruha Anlaşması'nı Diyarbakır eyaletinde de uygulanmış, insanlar vergi karşılığında inancında serbest bırakılmışlardır.

Sahab-i kiramdan Sultan Sa'sa'a Radyallahu Anh Efendimiz Hazretleri

Diyarbakır'de Sultan Sa'sa'a Camii şerifi derununda medfundur.(1)

Sultan Sa'sa Türbesi-1925 yılı

Sultan Sasa'nın Diyarbakır'daki mekanı için Diyarbakır Salnameleri de yol gösterici olacaktır.

"...fetih gecesinde aldığı yaralardan müteessiren birkaç gün sonra azim-i dari'l-cinan olmuştur. Medfen-i şerifleri vasat-ı şehirde namlarına mensup camidedir." denmektedir. (Diyarbakır Salnameleri IV/77) Sa'saa bin Sühân (*Radiyallahu Anh*) Ulu Camii yanı, Hasan Paşa Hanı karşısı **Sultan Sa'saa camii**: Hasan Paşa Hanı'nın batısında ve eski belediye binasının doğu bitişiğindeydi. İlk Arap valisi Sultan Sa'saa'ya izafe edilmiştir. 1926 yılında belediyece yıktırılmıştır. Eski belediyenin doğusunda ve ana cadde üzerinde bulunan bahçeli çayevinin ortasındaki havuzun altında medfundur. Daha önce orası küçük bir mescit idi.

Küçük bir minaresi de vardı. Milli şeflik döneminde hem mescit hem minaresi yıktırılmış, bir çayhaneye çevrilmişti. Zamanımızda bir konfeksiyoncu tarafından işportacılık olarak kullanılmıştır. (10) Bu konfeksiyon dükkanı da müteakiben yıkılmıştır.

1926 yılında Belediye başkanı Nazım Önen ilk sahabe Diyarbakır Valisi Sultan Sasa'nın türbesini yıktırılmış. Daha sonra türbesini oradan taşımak üzere, mezarını açtıkları zaman, cesedinin çürümediğini görmüşler. Yalnızca sol bacağının dizden aşağısı çürümüş. (381)

Ulu Camii şafiler bölümü eyvan kısmında (şimdi imam odası) bir Osmanlı belgesinde : "Sultan Sa'saa savaş sırasında aldığı yaralardan dolayı bir süre sonra vefat edip insanların gözünden saklı bir vaziyette ve aynı caminin mülhakatında defnedildi." yazılıdır.

Futuhu's-Şam adlı eserde Amid'in fethinden sonra şehirde 12 gün kalan İyaz b. Ganem (r.a)'ın şehrin asayişini muhafaza ve idaresi için sahabeden Sa'sa el-Abdi (r.a)'yı şehrin valiliğine tayin ettiği, Sa'saa'nın emrine amcaoğulları ve Araplardan oluşan beş yüz kişilik bir süvari birliği verdiği ve Diyarbakır'dan ayrılarak fetihlere devam ettiği kaydedilmektedir.

Şehre vali olarak atanan Hz. Sa'saa, fetihten bir müddet sonra (bazı kaynaklara göre altı ay sonra) vefat etmiş ve Diyarbakır'da defnedilmiştir.

İslam Ansiklopedisi'nde (9/465) "Sa'saa'nın türbesi şehrin ortasında Ulu Cami ile Hasan Paşa Hanı arasında bulunduğu, bu türbenin aynı adı taşıyan cami ile birlikte 1926'da ortadan kaldırıldığı anlaşılmaktadır." denmektedir.

Vakfiyelerde ve tahrir defterlerinde Sultan Sa'saa ismine sıklıkla rastlıyoruz. Hasan Paşa Hanı'nın batısında ve eski belediye binasının batısının doğu bitişiğindeydi. Yapım tarihi ve yaptıranın belli değilse de, İlk Arap Valisi Sultan Sa'saa'ya izafe edilmiştir.

1926 yılında belediyece yıktırılmıştır. A. Bulduk Elcezire isimli eserinde (s.212-214) bu caminin adı Sultan Sa'saa olarak kaydedilmişti. Ancak belgelerde Seyyid Sa'sa olarak geçer. (BA., Cevdet Evkaf, No. 12308, Ali Emiri, III.Selim Tasnifi, No. 3508)

XIX.yüzyılda Diyarbakır'ın önemli camileri arasındaydı. 1794-1818-1824 ve 1826 tarihli Diyarbakır'da Kur'an okunacak camilerle ilgili belgelerde, bu camiın Diyarbakır'daki camiler içerisinde önemli bir yere sahip olduğu anlaşılmaktadır. (Diyarbakır Şer. Sic. No. 355, s. 2; No. 590, s. 35; No. 351, s. 40, No. 631, s. 26) Bunun yanı sıra Kasım 1738 (BA. Cevdet Evkaf. No. 12308) ve 1792 tarihli belgelerden (BA. Ali Emiri, III. Selim Tasnifi. No. 3503) bu tarihlerdeki cami görevlilerini de tespit etmek mümkündür. (39)

1564 seneli tahrir defterinde Mescid-i Seyyid Sasa ele alınıyor. İmamı Molla Mürşid Mehmed, müezzini Hüseyin Veled-i Ahmed olarak ifade ediliyor. (40)

Alpay Bizbirlik vakıf kaynaklarına göre mescidi şu şekilde anlatır:

"**Sa'saa mescidi**: Şeyh Sa'saa, Seyyid Sa'saa adlarıyla tanınan mescidin yörenin ilk İslam Valisi Sultan Sa'saa adına yaptırılmış olduğu belirtilmektedir. 1277-1860 tarihlerinde tamir ettirilmiş, 1300-1904 tarihinde de minaresi yaptırılmıştır. 1926 yılında belediyece yıktırılıp yerine park yaptırılan mescid eski belediye binasının doğu bitişiğinde idi.

1518 tahririne göre mescid vakfının gelirleri gayrimenkul kiralari ve bir köyün malikane hissesin-

den oluşmaktadır. Giderleri tek personel olan imamın maaşından ibaret olup gelir miktarının bu ciheti rahatlıkla karşıladığı ve vakfın ziyade verdiği görülmektedir.

1540'da vakfın gelir kaynakları, gelir miktarı ve personel sayısı açısından büyük bir gelişme gösterdiği görülmektedir. Gelir miktarı yaklaşık 6 misli yükselirken personel sayısı da 1'den 6'ya çıkmıştır. Bu dönemde de gelir tamamıyla gayrimenkul kiralardan sağlanmakta olup, 5212 akçelik tutarın büyük bir kısmı (3240 akçe) 6 kişilik personelin cihetine, 1632 akçesi yemek masraflarına, 340 akçelik ziyade de vakfın levazimatına sarf olunmaktadır.

1564'te vakfın biraz daha büyüdüğü görülmektedir. Şöyle ki aradan geçen zaman da köyden sağlanan gelir yaklaşık 2.5 kat artmış, vakfa bir tanesi mukataa türünden olmak üzere yeni kaynaklar vakfedilmiştir. Bu dönemde vakfın gider kaleminde de çeşitlilik görülmektedir. Yemek ve cuma gecelerine has pişirilen pilavın masrafları tüm vakfın gider toplamının yükselmesine sebep olmuştur. Ancak bu duruma rağmen gelirlerin giderleri rahatlıkla karşıladığı ve vakfın ölçülerine göre büyük bir miktar ziyade verdiği görülmektedir.

16.yüzyılın son çeyreğinde, ilk kaynağa göre görevli sayısının 9 kişiye çıktığı, ancak; cihatlarda yapılan kısıtlamalardan olsa gerek giderlerin düştüğü, biraz daha sonrasında vakfın giderlerinin tekrar yükselme eğilimine girdiği ve bir öncesine göre miktarın ¼ oranında arttığı görülür. 16.yüzyıl takip eden dönemlerde vakfın faal olduğu ve mescid yıkılmadan biraz evveline kadar faaliyetine devam ettiği bilinmektedir. (41)

İmam Akil Radyallahu Anh Efendimiz Hazretleri

Diyarbakır'ın Garb nahiyesinde İmam Akil karyesinde medfundur. (1)

İmam Ukayl Türbesi

Mir Seyyaf

Malik-i Eşter Türbesi

Fabrika köyünde İmam Akik Köyü'nde olan bu türbeye köylüler Hz. Ali'nin abisi olduğunu, ellerinde secereleri olduğunu beyan eder. Vakfiyelerde de İmam Ukayl (Akil) ismine sıklıkla rastlıyoruz. İmam Ukayl'in mezarının Cennet-i Baki'de olduğunu biliyoruz. Ancak burada Radyallahu Anh ünvanının konması kafamızı karıştırmaktadır.

Sahabe-i Kiramdan Mir Seyyaf Hazretleri

Salnameye göre Diyarbakır'de Karadeniz nam mevkiye medfundur. Bir güne vakfı yoktur, türbesi ma'murdur. (1)

Sahab-i Kiramdan Malik-i Ejder Hazretleri

Defterdar camii şerifi civarında medfundur. Bir güne vakfı yoktur, türbesi ma'murdur. (1)

Malik-i eşter'in burada sadece parmağının olduğu veya Mısır'da kabrinin olduğu da ifade edilmektedir. Bu karışıklığı şu kaynak çözer, sanırım. Ebubekir Feyzi, Hülasa-i Ahval-i Buldan fi memalik-i Devlet-i Ali Osman adlı eserinde burada medfun sahabenin ismini Malik Azur olarak vermektedir. (42)

İbavender=Sultan Saad

Dağkapı bitişiğindeki sahabe mezarı için Ebubekir Feyzi, İbavender de denilen Sultan Saad'a ait olduğunu ifade eder. (42)

Ibavender

Sultan Suca

Sahabe-i Kiramdan Sultan Şecaaddin Hazretleri

- Diyarbakır'da Hazret-i Ömer cami-i şerifi civarında medfundur.
- Türbe-i şerifesi ma'murdur, iki değirmen mevkuftur.(1)

Sahabe Abdurrahman

Örfizade vakfının yaklaşık Yavuz Sultan Selim zamanına uyan 11 Şevval 942 tarihli Seyyid Ömer mühürlü mahkeme tescilli vakfiyenin son sayfasında "Adı geçen mahallede eski medrese ve Şeyh Said'in Cüdiye ve Kadiriye Tekkesi de denilen evde malum makam ve eski bir ziyaret ve Sahabi Abdurrahman (RA)'nın yatmakta olduğu ev ise, şu anda biz içinde oturuyoruz, bizden sonra zürriyetim ve akrabalarım oturacaktır. Fakirlerde yedi gün misafir edilirler. Bu ev saygındır, ihmal etmeyin, boş sanmayın, ruhaniyetle doludur, sakın ona karşı saygısızlık etmeyin!" denmektedir.

Kabir İsmetpaşa ilkokulunun karşısında Ehider okuma salonunun bahçesindedir.

Diyarbakır İlçelerinde Sahabe Kabirleri

Diyarbakır ve sahabe denince hep akla sadece Diyarbakır'ın içi gelmiştir. Diyarbakır fethinden önce Ergani'ye; Diyarbakır fethinden sonra da Eğil (Amini), Hani, Antak, Kulp ve Silvan'a karşı fetih girişimi olmuş, burada şehitler olmuş, fetih sonrası buralarda tebliği sahabeler kalmıştır.

Fetih öncesi İyaz bin Ganem Amid'i (Diyarbakır'ı) kuşatmaya karar verince, etrafta kendileri için potansiyel tehlike barındıran Balu (Palu), Hana (Hani), Hetah (Antak), Süveyda (Siverek), Cebel-i Cur (Genç ?) ve Zülkarneyn (Ergani) gibi yerlere süratli akınlar yaparak buralardaki Bizanslıları epeyce sindirdi. (Vakidi; Fütuhul Cezire, 170) (43)

Ergani şehit sahabelerinin olabileceği eski Ergani ve eski Ergani Kalesi

Şu an tespit ettiğimiz bir sahabe mezarı olmamakla beraber, halk arasında sahabe olarak geçen mezarlar da bulunmaktadır.

Sahabe i Sor Kesentaş, Ergani

■ Kesentaş (Gisgis) Ergani Çermik yolu üzerinde büyük bir köydür. Ergani'nin Çermik sınırındaki köyü olup şehre 17 km uzaklıktadır.

■ Köyün karşısında bulunan Meşe Tepesi'nin arkasında Mendika'ya yakın yerde Sabê Sor (Kızıl Sahabe) adında yatır bulunmaktadır. Yöre halkı tarafından her Çarşamba günü ziyaret edilmektedir. Sahebe-i Sor'a halk kesin olarak sahabe gözüyle bakmaktadır.

■ Burada üç ihtiyar ağacın altında mezarlar bulunmaktadır. (44)

Eğil-Kalecik(Amini) Köyü Şehit Sahabeleri

Diyarbakır'ın fethinden sonra civar kalelerin fethine geldi. İyaz bin Ganem ve Halid bin Velid ve seçkin komutanların da içinde bulunduğu İslam ordusu önce Eğil Kalesi'ni aldı. (45) (46) Vakidi'ye göre Eğil Kalesi İyaz'ın gönderdiği Numan b. Marife tarafından alındı.(47)

Kalecik köyünün eski ismi Amini'dir. Eğil ve Palu bölgesinde yemin edecek kişi Cami-i Amini veya Ziyaret-i Amini üzerine yemin ederdi. Bölge halkı ihtilafli konularda Amini'de 40 sahabenin bulunduğu yere gelerek yemin ederdi.

Hani Sahabeleri

İyaz bin Ganem Diyarbakır'ın fethinden sonra Hani'ye sonra Meyyafarakin'e (Silvan'a) gitti. (48) Diyarbakır'ın fethinden sonra civar kalelerin fethine geldi. İyaz bin Ganem ve Halid bin Velid ve seçkin komutanların da içinde bulunduğu İslam ordusu önce Eğil kalesini aldı ardından Hani bölgesi alındı. İslam ordusu Hani'deyken Çeper halkı Hani'ye gelerek Müslüman olunca İslam ordusu Antak Kalesi'ne doğru yola çıktı. (45) (46)

Kaleyi ve sahabe tarih ve mezarlarını bulmada Tarihçi Erdal Akat çok yardım ettiler.

Burada 3 şehit sahabe ve 13 eceliyle ölmüş sahabe mezarı bulunmaktadır dedi. Bunları bize gösterdi. Tarihçi Erdal Akat Seyid Bedrettin ve yanındakilerin şehit sahabeler olduğunu ifade etti. Daha başka şehit sahabe olup olmadığını şu anki şartlarda bilmiyoruz. Şehirde tebliğ için bırakılan sahabe mezarlarını Dereli mahalle mezarlığında bulduk.

Ölüm tarihleri H. 40. Diyarbakır'ın fethi de H. 17'dir. Hani kalesi Ankabir'in biraz üstünde başlıyor. Önünde de bir kilise var. Ancak bunlar şimdi yok. Mekân tespitini Tarihçi Erdal Akat gösterdi. Ayrıca kaynak olarak 1993 yılında vefat eden 107 yaşındaki Emine Narine Nine'nin kale lokalizasyon bilgilerini aktardı.

Su altında kalan kırk sahabenin bulunduğu cami ve avlusu

Dereli mezarlığında girişte sahabe mezarları

Mezartaşlarında ölüm H.40 ifade edilmektedir. (Diyarbakır H.17'de fetholdü)

Lice-Antak Kalesi Şehit Sahabeleri

Halid bin Velid kaleyi Batis bin Selimus'tan almıştır.

■ Halid bin Velid kalaya dağ tarafından, lyaz kale kapısı tarafından saldırıya geçti. Dağ tarafından kaleye girmeyi başaran Halid kale içinde şiddetli çarpışmalara girdi. lyaz da sarp yerden yolu izleyerek içeri girdi, kale içindeki direnci kırdı. Ordu kaleyi aldı. Daha sonra önceleri fetholunan Silvan'a doğru yöneldiler. (45)

Halid bin Velid'in otağı Artuklulara ait cami (Arka zeminde kale)

Yeri kesin olan 4 şehit sahabe mezarını tam lokalize ettik. Diğer sahabeler için herhalde daha fazla araştırma gerek. Bu 4 sahabe için 5 yıl emek verdik. Yaradan diğerlerini inşallah daha erken nasip ede!

Kocaköy Sahabeleri

■ Kocaköy sahabelerinin Bozbağlar ve Suçıktı köyleri civarında olduğu ve 33 şehit sahabe olduğunu öğreniyoruz. (49)

■ İslam orduları ile Sasani ordusunun Bozbağlar'da da bir meydan savaşı yaptığı anlaşılmaktadır. Zira yöre halkı, Acem (İran/Sasani) ordusunun Zoğbırım Köyü'nde mevzilendiğini, İslam Ordusunun da Bozbağlar Köyü'nde karargâh kurduğunu ve savaşın bu bölgede cereyan ettiğini söylemektedir.

■ Zoğbırım Köyü, Hazro ilçesine bağlı bir köy olup resmî adı "Kırmataş Köyü"dür. 27'si Diyarbakır İçkaledeki Hazreti Süleyman Camii'nde olmak üzere, vilayette 640 kadar sahabinin yattığı yolunda, genel bir kanaat hakimdir.

■ Ancak Kocaköy'ün Bozbağlar köyünde yattığına inanılan 33 sahabe, bu hesabın dışında olup bu inanca dair bilgi yaygın değildir. Bozbağlar'daki 33 sahabiden bugün sadece 12'sinin yattığı yer bilinmektedir. (50)

Kocaköy –Bozbağlar sahabeleri 33 sahabe mevcut-13'ünün yeri bellidir. Yardım edenler: Hacı Hafız Yıldırım, Hacı Mustafa Ekin, Muhtar Hanifi Ekin. (0535 57833201)

Kulp Sahabeleri

Kulp Halid bin Velid tarafından fethedilmiştir. (51)

Kulp Kayacık Köyü Sahabeleri

Köyün Eski Adı "İnika"dır. İlçe merkezine uzaklığı 48 km olan köye ulaşım Kulp-Muş karayolundan ayrılan stabilize ve tesviye yollar ile sağlanabilmektedir. Burada "Kutsal Tarla" denilen bir yer vardır. Halk arasındaki inanışa göre bu kutsal tarlada sahabe döneminden gelmiş ve burada savaşıp şehit olmuş kırk kişinin mezarı bulunmaktadır. (52)

Silvan'da 11 Sahabe

639 Yılında sahabe ordusu Diyarbakır'ı fethederken, 100 sahabe de Silvan'a barış yoluyla İslamı götürme denemesi yapmış, kısmen başarılı olmuştur, karşı koyanların çıkması yüzünden 500 kişi de yardıma gelmiştir, fethin sonucunda 11 sahabe Silvan'da kalmıştır.

Bu noktada en önemli kaynak Vakidi'nin Fütuhuşşam isimli eseridir. Şu ana kadar araştırmacıların gözünden kaçan 11 sahabeyi gündeme getireceğiz.

Diyarbakır'ın Silvan (Meyyafarakin) ilçesinin fethinde de Hz. Ömer'in dolaylı etkisi olmuştur. Vakidi'nin naklettiği bir rivayete göre Silvan'da kilisenin papazı Abdülmesih, Silvan'a gelmeden önce Kudüs'ün Hz. Ömer tarafından fethi esnasında Beytül Makdis papazının yardımcısıydı. Ona göre, Hz. Ömer'i bizzat görmüş, Beytül Makdis papazından onun her yere hakim olacağını, ayrıca Hz. Muhammed'in (Sav) de Hz. İsa'nın müjdesi olduğunu öğrenmişti. Silvan'da şehir valisi Eslagors, İyaz'ın temsilcisi Hişam oğlu Hakemle papaz Abdülmesih'i münazara ettirdi. Bu münazara sonunda hem Eslagors hem de papaz Müslüman oldu. Silvan halkının da Müslüman olmasını istedi. Halk Müslüman oldu. Ancak çevre valileri İslam'a girmeyi reddetti. Eslagors, İyaz'ın askerleriyle beraber düşmanla savaştı ve onları yendi. Böylece Silvan halkı kendi kararlarıyla İslamı seçti. (43)

Şimdi Vakidi'nin eserine bakalım:

Silvan'ın fethine önce Hakm b. Hişam komutasında bir kuvvet gitmiştir. Gidenlerin mahiyeti şöyle anlatılır. Yanına muhacir ve ensardan yüz pehlivan alarak gitti. Beldenin reisi olan Aslagurs geldi. Onları görünce kimsiniz dedi. Dedi ki: "Biz Resulullahın ashabıyız."

Aslagurs Müslüman oldu. Tebaası 3 gün mühlet istedi, ancak üç günün sonunda tebaası Müslüman olmayı reddetti. İki grup arasında şiddetli çarpışma oldu. Yanında cemaati ile Resulullah'ın eshabı vardı.

Diyarbakır'ı fetheden İslam orduları başkomutanı sahabe İyaz bin Ganem rüyasında Resul-i Ekrem'i görür. Farkin'in (Silvan'ın) durumunu haber verir. Asker göndermesini emreder. Babbet b. Adiy kumandasında 500 atlı gelir, Babissir kapısını açarlar ve buradan içeri girerler. Müslümanlar kim bize iltica ederse emniyete girer, dediler. Halkın çoğu Müslüman oldu. Büyük kiliseyi de (Marya kilisesi) cami yaptılar. Üç gün kaldıktan sonra yanlarına on kişi bırakıldı. (53)

Vakidi buranın fethine katılan sahebe isimlerini şu şekilde zikreder, İyaz bin Ganem başından beri bu sahabeleri irşad için göndermiştir Hakem b. Hişam, İlyes'e b. Halef, er-Raziki b. Ganm; Sehl b. Sabit, el Haris b. Zerarh (Seraketü'l Ensari), Ukbe b. Kamil (Malik); Ka'k b. Esed; Sarim b. El. Eş'es, Nu'man b. Amir, Talha b. Ye'sub; İbrahim b. İlyes'e b. Halef. (54)

Silvan'da fetihten sonra 11 sahabe kalmış, tebliğ görevlerini yapmış ve burada ecelleriyle vefat etmiştir.

Vakidi'nin 'Fütuhul Cezire ve Habur, Diyarbekir ve Irak isimli eserini Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim dalı başkanı Prof. Dr. Abdurrahman Acar lütfetti ve bize tercüme etti. Tercüme:

"Babbet b. Adiy, Hakim bin Hişam ve 10 arkadaşını mescitleri onarmak ve Kur'an-ı Kerim'i öğretmek için bıraktı.

Silvan sahabeleri

Silvan ilçesiyle sahabelerin ilişkisi iki açıdan ele alınabilir:

a) Silvan fethinden önceki çatışmalar ve bu esnada şehit düşen sahabeler.

b) Silvan'ın ufak bir çatışma sonucu ,valinin ve ahalinin islami kabul etmesi sonucu burada 'mes-cidlerin tamiri ve halka Kur'anın öğretilmesi için bırakılan 10 tebliğci sahabe,yani Silvan'da kalarak eceliyle vefat eden 10 sahabe

a) Silvan alınmadan önce,yani daha Diyarbakır'ın fethinin başladığı sıralarda Diyarbakır hakimi Meryem Dara çevredeki hristiyan valilerden yardım ister.Yardım için

1- Ahlat valisinin kızı Taron 4000 kişi

2- Bitlis valisinin oğlu Buğur 3000 kişi

3- Senasine(Silvan) dağlarının hakiminin oğlu Moş yardıma koşarlar.

Bitlis valisinin oğlu Buğur İslam ordularının yanına geçer, bu arada Ahlat valisinin kızı Taron'u da kaçırarak onunla evlenir.

İslam orduları ve Bitlis valisinin oğlu Buğur; Ahlat ve Senasine kuvvetleriyle Silvan yakınlarında çatışmaya girer. Bu çatışmada Ahlat ve Senasine kuvvetleri yenilir.(43)

Bu çatışmada şehit düşen bir sahebe için bölge halkı her yıl anma töreni (Murat şenliği)yapar. Olay şu şekildedir.Muaz bin cebel'in bir komutanı nişanlıken savaşır ve şehit düşer.Böşge halkı onun adına düğün töreni yapmaktadır.

Ahlat ve Senasine kuvvetleriyle yapılan savaşta çok sayıda sahabenin şehit düşmüş olması gerekir. Bunların mezarları inşallah ileri yıllarda belirlenir.

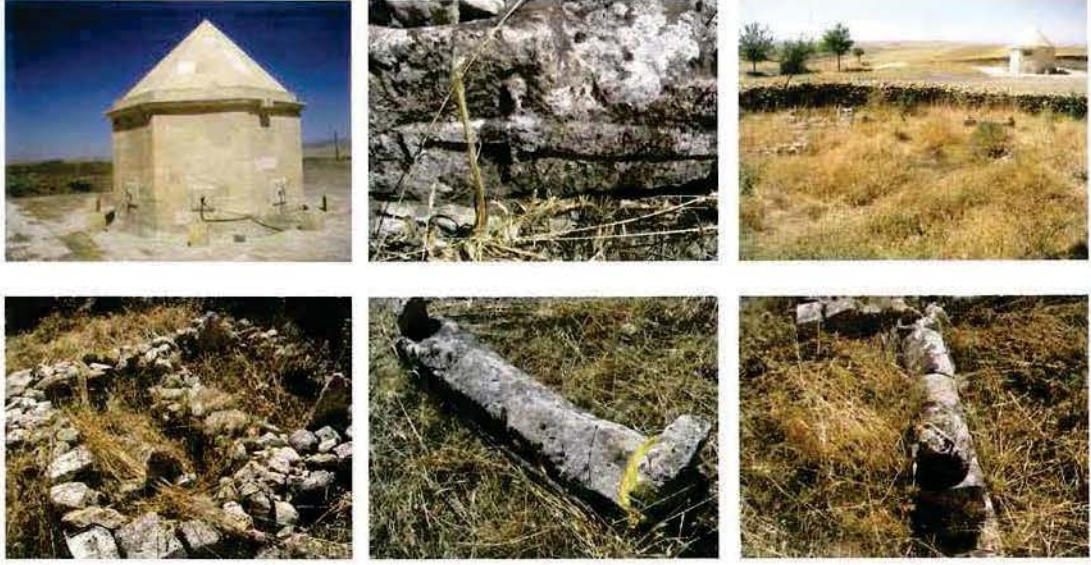
Silvan'da10 tebliğci sahabe

Şeyh Halil Ziyareti Gazi Caddesi üzerinde aynı adı taşıyan mezarlığın içindedir. Türbenin çevresi dört duvarla çevrili olup üstü açıktır. Silvan'da namazın ilk kılındığı yer olduğu söylenir. Sahabe Türbesi olduğu söylenmektedir.(145)

Dara Hıznahiye Ziyareti

Diyarbakır Silvan yolu üzerindedir. Kimlere ait olduğu belli değildir. Sahabelerin yattığı söylentisi vardır.Taştan yapılan mezarların sağ ve sol tarafında kılıç kabartması bulunmaktadır. Birkaç mezardan oluşmaktadır. Ziyaretgah olarak kullanılır.(145)

Dara Hiznakiye'de 6 mezar

Azizoğulları evine yakın bir yerde sahabe Muhammed

Bu mezar'a bakan Mehmet Şah Karaüzüm bu mezarın tamerini babsının yaptığını,daha önce varolan mezar taşının çalındığını,mezar taşında 638 yılında Silvan fethinde şehit düşen sahabe Muhammed'in ok yarası ile şehit düştüğünü ifade etti.

Sahabe Muhammed

Görsel Olarak Kesin Kutsal Kabirler

- Diyarbakır
- 7 peygamber kabri ve 3 peygamber makamı
- Merkezde 32, ilçelerde 17 sahabe kabri=49 kabir
- Rızdanağa mezarlığına 500 sahabe kabri yok edilmiş
- Eshab-ı Kehf
- Ürdün
- 4 peygamber kabri (Hz. Yuşa başka yerlerde de var)
- 10 sahabe kabri Eshab-ı Kehf

- Suriye
- 2 peygamber kabri, 13 sahabe mezarı
- Irak
- 4 peygamber kabri (3peygamber kabri diğer yerlerde var)
- Çok sahabe şehit ve vefat etmiş olmaka beraber görsel mezar
- sayısı çok az
- Kudüs
- 6 peygamber kabri

DIYARBAKIR'DA SAHABE SÜLALESİ

Hazret-i Ömer Efendimiz Evladından Şeyh Pir Musa Hazretleri

- Eğil nahiyesinin Pürcceman karyesinde medfundur. Kura-yı mevkufe a'şar bedelidir .(1)

Ergani sancağı dahilinde Eğil nahiyesi'ne tabi Pirincman karyesi ahalisi Hz.Ömer El Faruk (RA) Efendimiz Hazretleri sülale-i tahirelerinden oldukları misüllu Ahaliden oşür alınmasın, askere çağrılmasın.

Eski rektörümüz Prof. Dr. Mehmet Özaydın ve Prof. Dr. Muhammed Çelik'in Hz. Ömer soyundan olduğunu öğreniyoruz. Prof. Dr. Muhammed Çelik vakıf arazisidir diye. Osmanlı askerleri Pirincman Köyü'nden çıkarken atlarının altındaki toprağı siliyordu, demektedir.

Hz.Abbas Soyü

Eizze-i Kiramdan Pir Mansur Hazretleri

Eğil Nahiyesinin Kalbeyn karyesinde (Dicle ilçesi Kocalan köyü) medfundur. (1)

Pir Mansur önce Hakkaride yaşadı, sonra Eğil ilçesine geldi, Piran Köyü'ne yerleşti. Bir tekke kurdu, halktan çok mürid topladı, yerine oğlu Pir Musa ve sonra Pir Bedir geçti.

Pir Mansur peygamberimizin amcası Hz.Abbas soyundandır.

Şeceresi: Pir Mansur>Hasan el A'rac>Ahmed>Tahir>Abdurrahman zahid>Muhammed>Ganim>Ce maleddin>Yustuf>ŞihabuddinAhmed>Muhammed>Ali>Abdullah ve Hz.Abbas (56)

Pir Mansur ve sülalesi Peygamberimizin amcası Hz.Abbas soyundandır.(55)

Şerefnhan Şerefnamesinde Pir Mansur'un ve Hakkari hükümdarlarının Hz.Abbas'a dayandığını söyler.(57)

1883-1884 tarihli Diyarbakır Salnamesi'ne göre Eğil hükkamına Mirdasi hakimleri derler. Sebebi Beni Kitab'ın mukavvimi olan Mirdas bin İdris bin Nasr'ın aşireti Halep'ten Eğil'e yerleşmiş olmasıdır. Nesebi on birinci batında Hz. Abdullah bin Abbas (RA) anhumaya vasil olan Pir Mansur Seyyid Hüseyini Arc Hakkari'de mutavattun iken ber-muktezayı ab ve dane Eğil'de Piran karyesine gelip sübha-güzar-ı zikr ve evrad olmuş idi.'denmektedir.

Seyfûlmülûk: Diyarbakır merkez Seyfûlmülûk Köyünde medfundur. Seyfûlmülûk Cembeli'nin oğlu o da Residiroğlu amcası Harun'i Reşid Bağdat'a bütün İslamın halifelliğini yapmış ve devamen Hz. Abbas'a dayanmaktadır. (58)

Kulp

Peygamberimizin amcası Hz. Abbas soyundan olan ve Hz. Muaviye zamanından önce gelen Şeyh Ömer Efendi-i Düderiye Diyarbakır Kulp içinde yaşamıştır. Onun soyundan insanlar da Kulp'ta yaşamakta ve Eren soyadını almışlardır.

Diyarbakır ili Kulp ilçesi Bab-ı Canıka Köyü'nde doğdu. Soyundan gelenler Eren soyadını almıştır. Aslen Abbasi olan bu aile, Hz. Muaviye zamanında önce Tillo'ya sonra Pervari'ye sonra Şemdinliye sonra Kozluk'a sonra Silvan ve sonra da Kulp'a gelmişlerdir. Kadiri halifesi olan şeyh Ömer 93 harbine 1000 müridi ile katılır. Pasin, Hasankale ve Erez şehrinde Ruslarla savaşarak büyük kahramanlıklar gösterir. Padişah kendisine sancak-ı şerif gönderir. Bu sancak halen türbesindedir. (56)

Peygamberimizin amcası Hz. Abbas soyundan olan ve Hz. Muaviye zamanından önce gelen Şeyh Ömer Efendi-i Düderiye Diyarbakır Kulp içinde yaşamıştır.

Diyarbakır merkezde de Hz. Abbas soyundan gelen çok tanidik bulunmaktadır. Erimi(Sımaki) Köyü sakinleri de Hz. Abbas soyundandır.

Eyübel Ensari Soyu

Salnameye göre:

Şeyh Musa Hazretleri,

Eğil nahiyesinde Malan karyesinde medfundur.(1)

Seyfûlmülûk(Hz. Abbas Soyu)

Şeyh Ömer Efendi-i Düderiye

Şeyh Malan Köyünde Ebu Eyyübel Ensari Soyu

Istanbul'un fethine giden büyük sahabe Eba Eyyub ensari soyundan Şeyh Musa Hazretleri Eğil ilçesi Malan Köyü'ne gelmiştir.5.asır önce Dicle'nin bir köyüne gelmiş, Maden mutasarrıflığı bu aileye maaş bağlamış, İrşad hizmetleri nedeniyle askerlikten muaf olmuşlardır.

Hz.Ebubekir Soyu : Salnamelere göre

Eizze-i kiramdan Hazret-i Ebubekir ahfadından Şeyh Muhammed

Eizze-i kiramdan Hazret-i Ebubekir ahfadından Şeyh hasan-ı Zırıklı

Eizze-i kiramdan Hazret-i Ebubekir ahfadından Şeyh Pir Hasan Lice kazasında (1)

Lice ilçesinin yanı sıra, ona bağlı köylerde bu nesil yaşamaktadır.

■ Lice-Hazro arasında, Antak'tan sonra ve Lice'nin son köyü Sünni (Oyuklu) Köyü bulunmaktadır.160 haneli bu köy Hz.Ebubekir soyundandır, dışarıya kız alıp verme olmadığı için saf kalmışlardır, Arapça konuşurlar.

Tarihte Lice

Sünni-Oyuklu Köyü

Ayrıca bu aileden Antak'a tebliği olarak şeyh şemdin gitmiştir ve orada medfundur.

Diyarbakır arkeoloji müzesindeki bir belgeye göre eski yerleşim yeri olan Atak'ta Hz.Ebubekir so-yundan Sultan Muhammed Han ve Şeyh Rıdvan ailesi yaşamaktaydı.

Halid Bin Velid Nesli :

Diyarbakır'da Halid bin Velid neslinin de yaşadığını gözlüyoruz. Örneğin İlahiyat Fakültesi öğretim üyesi Dr. Murat Özaydın, anne tarafından Halid bin Velid neslindedir.

Bismil Tepe beldesi, Arabkendi Köyü'nde Arabkendi Hazretleri seyyid olduğunu yeğeni Şeyh Muhammed Naci'den öğreniyoruz. Burada 40 aile Halidi'dir.

İyaz Bin Ganem Nesli :

Diyarbakır'ı fethettikten sonra Sultan Sa'sa ve 500 sahabeyi şehre bıraktı. (Vakidi) Bu sahabeler ailelerini getirdi. Ayrıca başka sahabe göçü de oldu. Bu sahabelerin çocukları bu topraklarda yaşadı, yaşıyor. İyaz bin Ganem 639'da Diyarbakır'ı fethettikten sonra Şam'a vali oldu. 2 yıl sonra vefat etti. Ailesi Diyarbakır'a göçtü. Şimdiki Eyyubi ailesi o nesilden gelir İbnül ezrak da da bu bilgi geçer.

Sultan Sasa Soyu:

Sultan Sa'sa ailesinden Hicazi'yi görüyoruz. (A.Settar Hayati Avşar) Hicazi'nin asıl adı Ahmed'dir. Haca gittiği için Hicazi lakabını almıştır. Tekke mensuplarına katılarak çok dokunaklı ilahiler ve mu-rabbalar yazarak kendisi bestelemiştir. 1717 yılında vefat etmiştir.(60)

İmam-ı Şafi Soyu:

1841-1842 yılı, 367 nolu Diyarbakır şer'iyye sicilinde Diyarbakır'da İmam şafi soyundan Hacı Hafız Abdullah Efendi'nin olduğu ve tahkikat sonucu bunun doğru olması nedeniyle resm-i raiyet namıyla nesnenin alınmaması kararlaştırıldığı ifade ediliyor.

Hz.Ali Soyu (Seyidler):

Seyidler bu sülaleden olmakla beraber 1868 yılı Salnamede: "İmam Akil Radyallahu Anh Efendimiz Hazretleri Diyarbekir'in Garb Nahiyesi'nde İmam Akil karyesinde medfundur ." yazar.

Halk bu türbenin Hz. Ali'nin abisi olduğuna inanır. Salnamede kendisi için (RA) ifadesi kullanılır. Bunu teyiden Diyarbakırda İmam Ukayl Mescidi vardır. Kasap Hacı Hüseyin Vakfı, İmam Ukayl Mescidi'nin yemek masrafları için kurulmuş bir vakıftır. Adına vakıf kurulmuş olması çok önemli bir kişi olduğunu yansıtır.

DIYARBAKIR'DA SEYİDLER

Bu noktada kitabımızda yrd.Doç.Dr.M.:Salih Erpolat ve Yrd.Doç.Dr.Mustafa Sarıbiyık'ın makalelerine de bakabiliriz:

Peygamberimiz soyundan insanların Diyarbakır'a irşada geldiğini gözlüyoruz. Haliyle bu nesilden insanlar da Diyarbakır'da yaşamaktadır.

Şefik Korkusuz'un Tezkire-i Meşayih-i Amid isimli eserine göz attığımızda:

Bu örnekleri gözleriz. Örneğin Hani'li Şeyh Abdullah Hatipoğlu ailesi Muaviye'nin oğlu Yezid zamanında gelmiştir.

Şeyh Ahmed-i Karzi (Hanevi) soyu Hz. Hasan'a ulaşmaktadır. Diyarbakır Kocaköy'de 7 yıl kaldıktan sonra Hani kasabasına gelmiştir.

Şeyh Hasan-ı Zerraki Hz.Hüseyin soyundan gelmektedir. Eski Lice'nin olduğu Atak'a gelmiştir.

Şeyh Güzel de seyid olup Seyfûlmülük denilen yerde gömülüdür.

Şeyh Mahmud Nedim Efendi seyid olup Mardin Kapı Mezarlığı'nı girişinde hemen sağda gömülüdür.

Seyid Muhammed Şerif Sükuti ise Meclisi meşayih reisidir.

Molla Muhammed-i Arabkendi de seyid olup Bismil ilçesi Arabkend Köyü'nde yaşamıştır.

Şeyh Seyyid Efendi ise Hezan'da yaşar ve vefat eder, seyyiddir.

Molla Teyfurda seyyid olup Hazro'da ikamet etmiş ve vefat etmiştir.

Diyarbakırlı Seyyid Bürokratlar

Bu noktada 252, 242, 195 nolu Doç.Ahmet Kankal, Prof.Kenan Ziya Taş ve ekibinin hazırladığı 2006 baskılı Mardin Şeriye sicillerini esas alacağız. Parantez içinde olanlar (Sayfa no/belge no) demektir.

252 nolu defter

1745 yılı Diyarbakır Nakibüleşraf Kaymakamı Seyyid Yusuf (110/301) (111/305)

Seyyid Yusuf efendinin yeniden Saruhan, Eğil, Çemişgezek, Mardin ve Siverek kaymakamlığına tayini (111/306)

Amid nakibüleşrafı Seyyid Ahmed (118/324)

Diyarbakır nakibüleşrafı Gülşeni Seyyid Mehmet (127/347)

Iran şahı tarafından elçi gönderilen Fethi Ali Bey'e mihmandar olarak Seyid Mehmed'in tayini (125/365)

Diyarbakır kadısı Seyyid Mehmet (152/399)

Amid kadısı Seyid Halil (169/434)

242 nolu defter

Diyarbakır kadısı Seyyid Mehmed Emin (92/121)

Amid kadısı Seyyid Mustafa Hakkı (96/131) (105/142)

195 nolu defter

Amid kadısı Seyyid Mehmed Efendi(93/180)

Amid kadısı Seyyid Osman Hasib (94/183)

Amid nakibüleşraf kaymakamı Seyyid Ahmed Efendi(95/189)

Diyarbakır *Cami-i Kebir* Mahallesi'nde 3 seyid, 13 şerifin burada ikamet ettikleri müşahede edilmektedir. Seyyid Mehmet Veled-i Seyyid Ahmed'in bâzergân, Ahmed Veled-i Ali ile Emir Hacc Veled-i Ali'nin sarrâc oldukları görülmektedir. Burada özellikle seyid ve şeriflerin birer meslek erbabı olarak maişetlerini temin etme yoluna gitmiş olmalarına dikkat çekmek gerekir, zira günümüzde kendilerini seyid diye tanıtanların bir kısmı bu özelliklerini öne çıkarıp çalışmadan halkın dinî duygularını sömürerek geçinmek istediklerine şahit olunmaktadır. Oysa Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerin dilenmeleri dinen hoş görülmemektedir.(61)

Aziz Mahmut Urmevi Kabri ve Seceresi

Aziz Mahmut Urmevi

Mezarı yıkılmıştır. TRT'nin arkasında apartmanlar arasında yapılan parkta mezartaşı vardır. Bir ağacın altında medfundur. Şu an kabri yapılmıştır.

Urmiye Şeyhi Mahmud Efendi

Seyyid Mahmud Efendi, Tebriz yakınlarında Urmiye isimli bir beldededir. Babası Nakşibendî meşâyihından, "Koç Baba" diye anılan Seyyid Ahmed Efendi'dir. Babasından zâhirî ve bâtınî ilimleri tahsil ederek irşâd izni almıştır. Bir müddet sonra babası vefat edince kendisi Diyarbakır'a gelip buraya yerleşmiştir. Ahâlî arasında da "Urmiye Şeyhi" diye meşhur olmuştur.

Mahmud Efendi, Diyarbakır'da bir tekke yaptırarak burada insanları irşâd etmeye başlamıştır. Metin Sözen'in Diyarbakır'da Türk Mimarisi isimli eserinde, Azizoglu Tekkesi diye isimlendirdiği bu yapı, yine aynı müellifin verdiği bilgiye göre 1630-1637 yılları arasında yaptırılmıştır.

Mahmud Efendi'nin tekkesi sıradan halk, ulemâ ve yönetici kesiminden herkes tarafından büyük ilgi görmüş, paşalar, serdarlar ziyârette bulunmuştur. Aynı zamanda doğudan gelen tüccârlar için de bir uğrak yeri halini almış, bu şöhret, Van, Tebriz, Revan, Erzurum, Urfa ve Musul'a kadar ulaşmıştır. Müridlerinin sayısı rivâyete göre kırk bini bulmuştur. Tekkesi'nin yanına bir de câmi yaptırılmıştır. Bağlıları daha çok bu câmide toplanarak, cehri zikir yaparlarmış.

Sultan IV. Murad Revan Seferi sırasında Şeyhi ziyâret ederek yakınlık göstermiş, hattâ sefere beraberinde götürmüştür. Ne var ki bu yakınlık fazla sürmemiş Padişâh'ın Bağdat Seferi esnâsında, Halep'te karşılayıp hediyeler de takdim etmesine rağmen, birtakım insanların, Sakarya Şeyhi'nin durumunu da hatırlatarak, bu tip etrafında büyük kitleler toplayabilen insanların devlete karşı gâileler açabileceği ve kendisinin de bu yüzden tehlike arz ettiği şeklindeki gammazlamaları üzerine 1048/1638 Şevvali'nde idâm ettirmiştir.

Naîmâ'nın beyânına göre, bu idam üzerine halk arasında türlü dedikodular yapılmış, herkes bir şekilde olayı yorumlamıştır. Ancak bu meseleyi en sıhhatli şekilde Kâtip Çelebi, Fezleke'sinde anlatmıştır. Naîmâ da onu doğrulayarak, bu idamın sebebini anlatmış, Peçevî ve Hammer gibi diğer tarihçiler onları izlemiştir.

Tarihçi Naîmâ ve muhtemelen ondan naklen Hammer, IV. Murad'ın Urmiye Şeyhi'ni idam etmesi için özete iki sebep sıralamışlardır. Bunların ilki şöyledir: Padişâh Bağdat'a giderken, Mahmud Efendi, yanında bulunan Maanoğlu Fahreddin'in altın yapmakta mahir olduğu söylenen bir kızını Padişâh'a tavsiye etmiş, Padişâh da bu genç kimyacıya, imalatına sermaye olmak üzere 1.000 altın ve kendisine harçlık olmak üzere de 1.000 guruş vermiştir. İmâlâtına nezâret etmesi için de bir kapıcı koymuştur.

Lâkin kız, vadettiği altını yapmayıp, Diyarbakır'ın mûsikişinâslarıyla zevk ve safâ âlemlerinde harcamıştır. Bağdat'tan Diyarbakır'a dönen Pâdişâh, durumu görünce kızı boğdurup iki çocuğuyla beraber Dicle Nehri'ne attırmuş, kendisine inanma saflığını gösterdiğinden dolayı Mahmud Efendi'yi de fdam ettirmiştir.

İkinci ve tercih edilen asıl sebebe gelince; yukarıda da belirtildiği gibi, Mahmud Efendi'nin çevresine, kemiyet ve keyfiyet bakımından hatırı sayılır bir insan kitlesinin toplanmış olmasıdır. Öyle ki, insanlar varını yoğunu hiç tereddüt etmeden kendisine teslim edebilmektedir. Peçevî'nin anlattığına göre, Revan Seferi'nde çoğu zaman pâdişâhla atbaşı gitmişler ve geçmekte oldukları memleket hakkında pâdişâha bilgi vermiştir. Bu arada, kûrtlerin çoğu, kimi babasının, kimi kardeşinin, kimi de kendisinin ahbabları olduğundan, sık sık ordugâha gelerek onun çadırını sormuşlardır. Bu durum da pâdişâhın ona karşı kin beslemesine sebep olmuştur.

Zâten bu duygular içinde olan IV. Murad, kendisine yapılan, tarikat kisvesi ile halkı başına toplayıp, bu nüfûzunu devlet olmaya çevireceği, geçmişte benzeri örneklerin çok görüldüğü, öyle ki, acem şahlarının dahi şeyhlikten ortaya çıktığı, Sakarya Şeyhi'nin durumunun da benzer nitelikte hatta daha tehlikeli olduğu, İstanbul'a döndükten sonra onunla uğraşmanın zor olacağı, hazır elde iken idamının isabetli olacağı şeklindeki telkinler karşısında fdam edilmesine ikna olmuştur.

Hammer de, "asıl fdam sebebinin, avâm üzerinde nüfuzunun tesiri ve Osmanlı saltanatının ilk zamanlarındaki Börklüce Mustafa ile daha yakın zamanlarda Küçük Asya'yı isyân ateşi içinde bırakan Sakarya Şeyhi'nin izinden gitmesi endişesi olmak gerektir." diye asıl sebebi işaret etmektedir.

Naîmâ'nın beyanına göre, Şeyh'in evinde misafir olan Rumeli Kazaskeri Ebussuudzâde Mehmed Efendi herhangi bir hastalığı olmadığı halde, onun vefatından bir gün sonra vefat etmiştir. Yine, Pâdişâh'ın isteği üzerine, şeyhin bu tür hareketlere girişip girişmeyeceğine dair her hangi bir harp aleti vesair olup olmadığı araştırılmış fakat;evinden bu ve buna benzer hiç bir şey bulunamamış, yine Naîmâ'nın ifâdesine göre, pâdişâh da bu durumdan üzüntü duymuştur.

Târihçi İbrahim Peçevî, vaktiyle Diyarbakır valisi iken tanışıp, meclislerinde bulunduğu dolayısıyla yakından tanıdığı Mahmud Efendi'nin idâmından hayli müteessir olmuş ve onun nice zalimler yanında canını kaybeden mazlumlar arasında olduğunu kaydetmiştir.

Revan Seferi sırasında nikriz hastalığı belirtileri gösteren pâdişâhın, bu şeyhi fdam ettirmesinden sonra, iyiden iyiye hastalığının nüksettiğini, hatta, tamamıyla felç olarak belden aşağısının tutmadığını, o günden sonra ata binemeyerek tahirevana muhtaç olduğunu belirtmektedir.

Şeyh'in fdamı asesbaşı ve cellâd Kara Ali tarafından boğdurulmak sûretiyle gerçekleştirilmiştir. "Pîşvây-ı tarikat" ibâresi vefatı için düşürülmüş târihtir. Kâtip Çelebi'nin Fezleke'si ve Tevfik Tezkiresi'nde kıraata dâir risâlelerinin olduğu kayıtlıdır.

Kenan Erdoğan, Diyarbakır'da yazma halinde bulunan ve Baba Kelâmı olarak isimlendirilen manzum bir eserin Mahmud Urmevî'ye ait olduğunu tesbit ederek tanıtmıştır.

Diyarbakır'ı gezip hakkında bilgi veren Evliyâ Çelebi, Hâcegâni Tekkesi diye andığı, Mahmud Efendi'nin tekkesinde yapılan tevhid zikrinin hiçbir diyarda yapılmadığını beyan etmektedir. (62)

Diyarbakir evliyalarından Aziz Mahmut Urmevinin Tekkesi

Mardin Kapı Mezarlığı

Fatihpaşa'da Ziyaret Seyyid Ali Baba Türbesi

Şeyh Baha Uluğ Efendi müftüzadelerden Fazıl Efendi'nin oğludur. Aile 450 yıl Diyarbakır'da yerleşik bir ailedir. Bu aileden 7 kişi müftülük yaptığından Müftüzadeler diye lakaplandırılmıştır. Diyarbakır'a ilk gelen dedeleri Dağkapının şehir içi tarafından sağ yanında bulunan iki mezardan biri olan Şeyh Muhammed Mazenderi'dir. Mazenderan İran'ın bir bölge adıdır. (63)

Mardin Kapı Tillolu Seyid Memduh Hazretlerinin evlatları

Seyyid Hasan Paşa

Osmanlı sadrâzamlarından, Diyarbakır Valisi, 1679 yılında Şarkî (Şebîn) Karahisar'a bağlı İskefsir'in Kabalı Köyü'nde doğu. Yeniçeri ocağına girdi ve 1718'de çorbacı, 1734'te kul kethüdası oldu. 1736'da Cebeciler ağa vekillğine, 1738'de ikinci defa kul kethüdalığına getirildi. Aynı yıl yeniçeri ağalığına atandı. Adakale'nin fetihinde gösterdiği başarıdan dolayı kendisine vezaret rütbesi verildi. 1743'te sadrâzam (başbakan) oldu. İstanbul halkının yiyecek darlığını gidermede gösterdiği ilgisizlik ve ihmal gerekçe gösterilerek 1746'da bu görevden alındı ve Rodos'a sürüldü. 1747'de İçel valiliğine, aynı yıl sonlarında Diyarbakır Valiliği'ne atandı. H. 1161, m. 1748'de Diyarbakır'da öldü. Diyarbekir Sânameleri'ndeki kayıtlara göre şehrimizdeki valiliği on ay kadar sürmüştür. Kendisinden söz eden kaynaklar, onun halim, selim ve dindar bir kişi olduğunda birleşmektedirler.

Seyyid Hasan Paşa'nın mezarı Dağkapıda Cinobaşı mevkiinde idi.(170)

Diyarbakır dedin mi akla ilk gelenlerden biriymi Şeyh Güzel

Bu zatı tanımak için Diyarbakır'ın yerlilerine sormak gerekir.

Ama ben gördüklerimi anlatmak istiyorum. Şeyh Güzel Efendi eski kasaplar çarşısında iki tane dükkânı olan ve geçimini manavcı olarak idame ettiren bir zattı. Bir dükkânı manav olarak kullanırken diğer dükkânı ise yüzlerce yılanı beslemek için kullanırdı. Dükkânda torbaların içerisi yüzlerce yılanla doluydu.

Yılanlı, Akrepli şehir olarak bilinen Diyarbakır evlerinin çoğu ahşap evlerden kuruluydu ve evler yılan, akreplerle doluydu. Kim evinde yılan, akrep görse soluğu Şeyh Güzel Efendinin yanında alırdı. Şeyh Baba gider yılanları çağırır, yakalar, dükkâna getirir ve yılanları dükkânında beslerdi. Şeyh Baba kime apsun verse yılan ve akrep bunları ısırmazdı.

Kasaplar çarşısına girdiğinizde yüzlerce insanın şifa bulmak için Şeyh Güzel' in dükkânı önünde sırada olduklarını görürdünüz. Şeyh Güzel de bunlara şifa dağıtırdı.

Doktora gitmesi gerekenleri de doktora gönderirdi.

Diyarbakır'da yaygın olarak bilinen kan davalarna Şeyh Baba gitti mi iki tarafı da barıştırdı. Hısumeti ortadan kaldırırdı.

1981 yılında rahmete gitti. Vasiyeti üzerine Çınar yolu üzerinde bulunan Seyfûlmülük'te defnedil-

Hazro Budak ailesi seceresi

Şeyh Güzel

Şeyh Güzel'in Seyfûlmülük'te kabri

di. Şeyh Güzel Efendi'nin türbesi halkımız tarafından ziyaret edilmektedir. Kaynak: İbrahim kardaş (Şeyh Güzel' in Torunu)

Seyfölmülük'te Tanyeri Ehli Beyt Mezarlığı

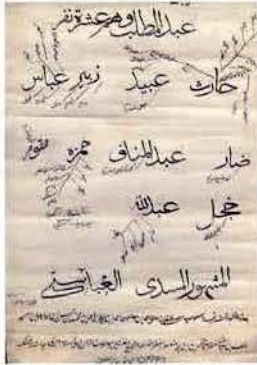

Diyarbakır Ergani'de Kotehan Seyyidleri

Ergani Yakacık Köyü'nde Şeyh Zülfü (Şeyhi Kut) adıyla anılan bir seyid ailesi vardır. Şecerelerinden anlaşılacağı üzere seyiddirler. Kökenleri Bağdat'tan Anadolu'ya, Mardin üzerinden girmişler. Mardin, Diyarbakır, Hazro üzerinden Erzurum'a kadar gitmişler. Erzurum'dan tekrar Diyarbakır'a dönmüşler. Kütökan (Yakacık) Köyü'ne yerleşen Şeyh Zülfü babası Şeyh Ahmed Seyyid Mustafa ve yukarıya doğru Hz.Imam Ali ve iki cihan serveri Peygamberimiz Efendimize uzanırlar. Şu an bu köyde onun evlatları yaşamaktadır. (58)Türbede Seyyidi Zülfü, Seydi Muhammed, Seyyid Ahmet, Seyid Zekeriya, Seyid Abbas, Seyide Bedran da yatmaktadır. (64)

Diyarbakır, Çermik ilçesi Tepe Mahallesi, Heykel Önü Mezarlığı'nda Şeyh Fevzi'nin Türbesi bulunmaktadır. Hz.Muhammed'in seceresinde 25. kuşağının 14. halkası olan Sin ve Seydost torunlarından olan Şeyh Fevzi'nin (1931-1978) Türbesi'nin mimari yönden bir özelliği bulunmamaktadır. Halk tarafından ziyaret edilmektedir. (65)

Alatosun Köyü Seyyidleri : Çınar ilçesine bağlıdır. Diyarbakır'a 38 km ötededir. Osmanlı yönetiminde şeyhülislamlık kurumunda çalışırken Karacadağ yöresine tayin edilen Seyyid İbrahim ve ailesi, köyü kurmuştur. (66) Peygamberimizin amcası Hz.Abbas soyunun Eğil ve civarında yaşadığını gösteren soy ağacını Nedim Konuksever Bey ve oğlunun katkısıyla sunuyorum.

Diyarbakır' 35 km kuzeyinde yer alan T.Mermeri Köyü'nde bulunan Keya ailesi,aslen Ahlatlı Seyyid Mahmud Üryani'nin kardeşi olan Seyyid Muhammed'in torunlarındandır.

Silvan Seyidleri (Silvan Kale Mezarlığı)

Silvan'da Diyarbakır çıkışında hastane yanında

Bismil Arabkendi Hazretleri Türbesi

Şeyh Muhammed Şeref el-Arabkendi (Tanrıkulu)

Şeyh Muhammed, 1911 yılında Diyarbakır'ın Bismil ilçesine bağlı Arabkent (Bayındır) Köyü'nde dünyaya geldi. Babası Arabkent'te medfun bulunan Seyyid Yusuf'tur. O da Seyyit Muhammed'in oğludur. O da Seyyid Zinnun'un oğludur. O da Şeyh Muhammed'in oğludur. Şeyh Muhammed Batman'ın Gercüş ilçesine bağlı Bağas Köyü'nde medfundur. Kabri günümüzde belli olup halen ziyaret edilmektedir.

1 Nisan 1987'de Hakk'ın rahmetine kavuştu. Cenazesi Ankara'dan Arabkent'e getirildi ve on binlerce kişiden oluşan bir kalabalık tarafından defnedildi.(67)

Güneydoğunun dağı taşı sahabe çocukları ve seyyid mezarlarıyla kaplıdır. bu bölgeye karşı bir kötü söz söylendiğinde dikkat edilmelidir. Zira:

■ Hadis-i şeriflerde buyruldu ki: (Şu üç hürmeti gözetenin, dini ve dünyası muhafaza edilir, yoksa hiç bir şeyi korunmaz. İslam'a, Peygambere ve Onun nesline hürmet.) [Taberani]

Hadis-i şeriflerde de buyuruldu ki: (Ehl-i beyti seveni Hak teâlâ sever, buğz edene de buğz eder.) [İbni Asakir]

■ (İslam'ın esası, bana ve Ehl-i beytime sevgidir.) [İbni Asakir] (Her şeyin temeli vardır. Müslümanlığın temeli eshab (sahabeleri) ve ehl-i beytimi sevmektir.) [İ.Neccar]

■ (Ehl-i beytime buğzeden, yüzüstü Cehenneme atılır.) [İ. Ahmed]

■ (Ehl-i beytime, Cehennemlikten başkası buğzemez.) [İ. Ahmed]

HZ. İBRAHİMİN SOYU

Hz.İbrahim'in oğlu Hz. İsmail'in soyundan Adnan oğulları iki kola ayrılır: Rebia ve Mudar. Mudar kabilesinden Kureyş gelir. Rebia sülalesinden Tağlib ve Bekr gelmektedir. Tağlip sülalesinden Hamdaniler Silvan'da yaşadı. Bekr sülalesi Diyarbakır'da yaşadı. Sahabe ordusu Diyarbakır'a girince çoğunluğu teşkil edip şehre Diyar-ı Bekr ismini verdiler. Bu soy daha sonra Şeyhoğulları olarak devam etti. (68) (69)

869 senesinde Emir İsa, Abbâsî halifelerinin umûmî vâlisi olarak tayin edildi. Fakat; Emir İsa, halifeye bağlı olarak bağımsızlık ilân etti. 869-899 arasında 30 sene Şeyhiler Hânedânı olarak Emir İsa, Emir Ahmed ve Emir Muhammed bölgede hüküm sürdüler. Halife Mütazid, Amid'e gelip Şeyhiler Hânedânı'nı ortadan kaldırdı.

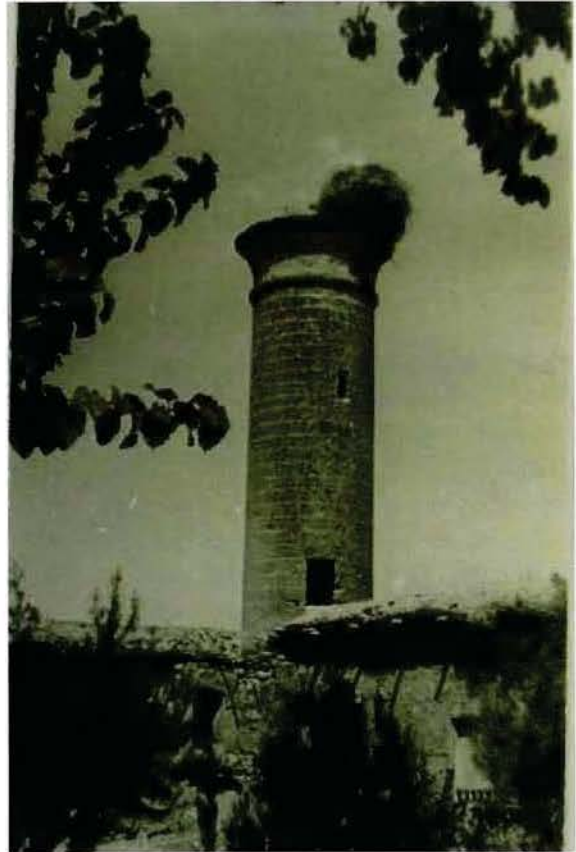
899'da Abbasiler Şeyhoğulları (Hz. İbrahim soyu) idaresine son verdi. Ancak itibarları her zaman devam etti. Örneğin 19. asırda Şeyhoğulları ile Vali Deli Behram Paşa arasında çıkan ihtilafta halk Şeyhoğullarının yanında oldu. Valimütesellimliği Şeyhoğullarına vermedi. 18 Temmuz 1819'da iç savaş başladı.

Deli Behram Paşa İçkale'ye sığınmış, top ateşiyle, Şeyhoğullarının yanında yer alan Diyarbakıllıların beşte birinin ölümüne neden olmuştur. Yukarıdaki resim top ateşiyle yıkılan Nasuh Paşa Cami minaresidir. Destek alınan Osmanlı kuvvetleriyle 26 Ekim 1819'da Deli Behram Paşa iç savaşı kazandı. Şeyhoğulları sürgüne gönderildi. Ancak Osmanlı bu saygın nesli ekarte edemedi, 1821'de af çıkardı ve Deli Behram Paşa'nın vermediği iç savaşın nedeni olan mütesellimliği de Şeyhoğullarına verdi. (70)

Diyarbakır Hz.İbrahim ve Hz.Muhammed soyunun yaşadığı bir ildir.

■ Çok bildik bir dua:

■ "Ey Allahım! İbrahim ve onun soyundan gelenleri mübarek kıldığın gibi, Muhammed ve onun soyundan gelenleri de kıyamete kadar mübarek kıl!"

Çatışmada top ateşiyle yıkılan Kot Minare

ESHAB-I KEHF

Salnameye göre:

■ Lice kazasında ve Hani Kasabası ile arasında Fis nam karye civarında taştan oyulmuş pek cesim bir mağara olup iş bu mağara Dakyanos Mağarası denmekle maruftur.

Derununda taştan yontma oda ve ahırlar vardır. (1)

Kehf süresi ve Eshab-ı kehf

9. (Rasûlüm!) Yoksa sen (sadece) Kehf ve Rakîm (1) sahiplerinin ibrete şayan olduklarını mı sandın?

10. O yiğit gençler mağaraya sığınmışlar ve "Rabbimiz! bize kendi katundan rahmet ver ve bizim için şu durumumuzdan bir kurtuluş yolu hazırla!" demişlerdi.

11. Bunun üzerine biz de onların kulaklarına nice yıllar perde koyduk. (uykuya daldırdık).

12. Sonra da iki grubtan (Eshâb-ı Kehf ve hasımlarından) hangisinin kaldıkları müddeti daha iyi hesap edeceğini görelim diye onları uyandırdık.

13. (Şimdi) Sana onların başından geçenleri gerçek olarak anlatalım. Hakikaten onlar, Rablerine inanmış gençlerdi. Biz de onların hidayetlerini artırdık.

14. Onların kalplerini metin ve sağlam kıldık. O yiğitler (Kralın önünde) ayağa kalkarak dediler ki, "Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. Biz ondan başkasına ilah demeyiz. Yoksa hakikatten ve dinden uzaklaşmış oluruz.

15. Şu bizim kavmimiz Allahtan başka tanrılar edindiler. Bari bu tanrılar konusunda açık bir delil getirseler ya; (ama ne mümkün!). Öyleyse Allah hakkında yalan uydurandan daha zalim var mı?

16. (İçlerinden biri şöyle demişti:) "Madem ki siz, onlardan ve onların Allah'ın dışında tapmakta oldukları varlıklardan uzaklaşmış, o halde mağaraya sığınmış ki, Rabbiniz size rahmetini yaysın ve işinizde sizin için fayda ve kolaylık sağlasın."

17. (Rasûlüm! orada bulunsaydın) Güneşi, doğduğu zaman mağaranın sağına meyleder; batarken de sol taraftan onlara isabet etmeden geçer görürdün. Böylece onlar (güneş ışığından rahatsız olmaksızın) mağaranın bir köşesinde uyurlardı. İşte bu Allah'ın mucizelerindendir. Allah kime hidayet ederse, işte o hakka ulaşmıştır; kimi de hidayetten mahrum ederse artık onu doğruya yöneltecek bir dost bulamazsın.

18. Kendileri uykuda oldukları halde, sen onları uyanık sanırdın. Onları (yanları incinmesi diye) sağa sola çevirirdik. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmaktaydı. Eğer onları görseydin (heybetlerinden dolayı) dönüp kaçardın ve gördüklerin yüzünden için korku ile dolardı.

19. Sonra da biz aralarında kendi hallerini birbirlerine sormaları için onları uyandırdık. İçlerinden biri "ne kadar yata kaldınız?" dedi. (Kimi) "Bir gün ya da günün bir bölümü kadar yata kaldık." dediler; (Kimi de) Şöyle dediler: "Rabbimiz kaldığımız müddeti daha iyi bilir." Şimdi siz, içinizden birini şu gümüş para ile şehre gönderin de baksın, şehrin hangi yiyeceği daha temiz ise ondan erzak getirsin; ayrıca, temkinli davransın ve sakın sizi kimseye sezdirmesin.

20. Çünkü onlar eğer size muttali olurlarsa, ya sizi taşlayarak öldürürler ya da kendi dinlerine çevirirler ki, bu takdirde ebediyen kurtulamazsınız.

21. Böylece (insanları) onlardan haberdar ettik ki, Allah'ın (öldükten sonra tekrar dirilteceğine dair) va'dinin hak olduğunu kesinlikle bilsinler. Hani onlar aralarında Eshâb-ı Kehf'in durumunu tartışıyorlardı. Dediler ki, üzerlerine bir bina yapın. Çünkü Rableri onları daha iyi bilir. Onların durumuna vâkıf olanlar ise, "bizler kesinlikle onların yanbaşılarına bir mescit yapacağız." dediler.

22. (İnsanların kimi:) "Onlar üç kişidir, dördüncüleri de köpekleridir." diyecekler; yine bir kısmı "beş kişidir, altıncıları köpekleridir, "diyecekler. (Bunlar), bilinmeyen bir şey hakkında tahmin yürütmektir. (Kimileri de) "Onlar yedi kişidir, sekizincisi köpekleridir" derler. De ki : "Onların sayılarını Rabbim daha iyi bilir." Onlar hakkında bilgisi olan çok azdır. Öyleyse Eshab-ı Kehf hakkında, delillerin açık olması hali haricinde bir münakaşaya girişme ve onlar hakkında (ileri-geri konuşan) kimselerin hiçbirinden malumat isteme!

23-24. Allah'ın dilemesine bağlamadıkça (inşallah demedikçe) hiçbir şey için "bunu yarın yapacağım." deme! Bunu unuttuğun takdirde Allah'ı an ve "umarım Rabbim beni doğruya bundan daha yakın olan bir yola iletir." de.

25. Onlar mağaralarında üçyüz yıl kaldılar ve buna dokuz yıl daha ilâve ettiler. (Yani üçyüz dokuz yıl: Güneş takvimine göre üçyüz yıl, ay takvimine göre üçyüz dokuz yıl kaldılar.)

26. De ki : "Ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir." Göklerin ve yerin gizli bilgisi ona aittir. O, öyle görür öyle işitir ki! Onlara (göklerde ve yerlerde olanlara) O'ndan başka velayet eden yoktur. O, kimseyi hükümüne ortak da etmez."

Dünya'da 34 yerde olduğu ifade edilen Eshab-ı Kehf'e Diyarbakır Efsanelerinde de rastlıyoruz. Eshab-ı Kehf Mağarası, her yıl Mayıs ayında ziyaret edilir. Çünkü uyuyanların diğer aylarda uyudukları, yalnız bir ay, Mayıs ayında uyanık kaldıkları sanılır. Bu nedenle, başka zamanlarda rahatsız edilmezler.

Mağarada Kitmir'in ayak izleri vardır. Ayrıca mağaranın bir duvarı da hep nemlidir. Bununda uyuyanların terleri olduğu söylenir. Ziyaret sırasında dilek dilenir, adak adanır.(71)

Ashab-ı Kehfin Lice'de olduğuna dair deliller

1. Mağaranın durumunun Kur'andaki ifadelere (ipuçlarına) uyuyor olması:

Mağaranın durumu, Kur'an-ı Kerim'de Kehf süresi 17. ayette geçen:

"Resulüm!Orada bulunsaydın güneşi görürdün. Doğduğu zaman mağaralarının sağına meyleder; batarken de sol taraftan onlara isabet etmeden geçerd. (böylece) onlar (güneş ışığından rahatsız olmaksızın) mağaranın bir köşesinde (uyurlardı)" şeklindeki ifadelere tamamen uymaktadır.

2. Mağaranın hemen yanında bir kilise kalıntısının bulunması:

Yöre halkı tarafından 'Deri Rakim' (Rakim Kilisesi) olarak adlandırılan çok eski bir kilisenin kalıntıları mağaranın hemen yakınında bulunmaktadır. Şevket Beysanoğlu Bey bu kilise kalıntılarının fotoğraflarını da yayınlamıştır.

3. Mağaranın ağızındaki duvar kalıntısı:

Mağaranın ağızında Dakyanus'un ördürdüğü söylenen bir duvar kalıntısı vardır.

4. Birçok müfessir tarafından Dakyanus'un hem şehir hem de kral olarak alınması:

Dakyanus birçok araştırmacı ve müfessir kabul gördüğü gibi hem Eshabı Kahf olayının yaşadığı şehrin, hem de bu Allah dostlarına zulmeden Kralın ismidir. Lice'de bulunan antik şehrin ve Kralının adı Dakyanus'tur. Lice'deki Dakyanus Antik kenti gibi, Kralının adının da Dakyanus olması sadece bir tesadüf olabilir mi?

5. Dakyanus Antik kentinin bulunduğu Fis ovasının adı Efsus'tan bozmadır:

Şevket Beysanoğlu Bey Fis adının aslında Efsus'tan bozma olduğunu belirtmektedir.

6. Mağaranın bulunduğu dağın adının Eshab-ül Kehf veya Rakim adını taşıması:

1977 yılına kadar resmi kayıtlarda Eshab-ül Kehf Dağı olarak geçen dağın adı, bu tarihte Harita Genel Müdürlüğüne yanındaki dağlarla birlikte değiştirilmiş ve İnceburun dağları adını almıştır.

1976 yılında 1.Uluslararası Türk Folklor Kongresi'ne bildiri olarak sunulan ve daha sonra Kongreye

sunulan diğer eserlerle birlikte kitap haline getirilen 'Eshab-ı Kehf'in yeri' konulu çalışmasını kaleme alan Şevket Beysanoğlu Bey bu dağdan Rakim Dağı olarak bahsetmiş, parantez içinde de Eshab-ı Kehf Dağı olduğunu belirtmiştir.

7. Mağaranın bulunduğu dağın tepesinin bazı haritalarda 'Rakim Tepesi' olarak geçmesi:

Yakın tarihlere kadar birçok haritada mağaranın bulunduğu dağın adının Eshab-ül Kehf, tepesinin ise Rakim Tepesi olarak geçtiği bilinmektedir.

8. Olayın geçtiği dönem bölgenin Doğu Roma İmparatorluğu hakimiyetinde bulunması:

Olayı araştıranlarca olayın geçtiği dönem olarak Roma İmparatorluğu genel kabul görmüştür. Hristiyan kaynaklarına göre olay Hz.İsa'dan sonra 201 ile 254 yılları arasında hüküm süren Decius (Dekyanus=Dakyanus) döneminde yaşanmıştır. Lice bölgesi, M.S. 226 yılına kadar Roma-Part, 226 yılından sonra ise Roma-Sasani egemenlikleri arasında iktidar savaşlarına sahne olmuştur. Dakyanus Antik kentinin Roma döneminden kaldığı neredeyse %100'e yakın bir oranda ispatlanmıştır. Selevkoslar dönemine ait olabileceğini iddia edenler varsa da Dakyanus kentinin Roma mimari yapılarını barındırması bu iddiamızı güçlendirmektedir.

9. Yöremizde Eshab-ül Kehf ile ilgili birçok efsanenin olması: (45)

Eshab-ı Kehf

Yencülüs Dağı

Yencülüs Dağı

İbn Esîr ise Ashab-ı Kehf hakkında şu malumatı vermektedir: Hıristiyanlık bozulur. Krallar sefahate dalar. Hatta içlerinden Dakyanus isminde bir kral putperest olur. Bu çok cebbar ve zalim bir insandır. Allah'ın birliğine inanan insanlara karşı imha planını uygulamak ister. Bu düşünce ile ne kadar inandırmış insan varsa istisnasız hepsine işkence uygular. Saraya mensup yedi genç de iman edenlerdendir. Dakyanus onları da öldürmek ister. Ancak saraya mensup oldukları için öldürmekten çekinir. Onlar da Bencülüs (Anchilus) adıyla bilinen bir dağın mağaralarından birine sığınurlar. (74)

Kur'an tefsircilerinin en ünlülerinden biri olan Taberi, Tarih-ül Ümem isimli kitabında Eshab-ı Kehf'in mağarasının bulunduğu dağın 'Bencilüs' olarak belirtmiş, yine tanınmış tefsircilerden Muhammed Emin bu dağın isminin Pencilüs olduğunu belirtmiştir. (72)

Lice'de Eshab-ı Kehf'in bulunduğu dağa halk arasında bu dağa "Engul" denir. "Engul", "Encülüs" isminin değişmiş halidir. Farazullah Silahshur'un 14 CD tutan Ashab-ı Kehf belgeselini izleyenler bilirler. Burada da dağın ismi "Encülüs" olarak adlandırılmıştır.(73)

Dakyanus

Eshab-ı Kehf olayının Hristiyanlar da dahil olayın Roma İmparatoru Decius (Decianus) zamanında, yani MS.250 civarında olduğunu belirtir. Muhatap ise zulüm gören İsevilerdir. Tanınmış Kur'an alimi Fahreddin Razi de eserinde bu yere "Efsus" demektedir. Müslüman tefsirciler bu yere Aphenus veya Apehos derken, ünlü tarihçi Gibbon'a göre, Ephesos'dur. (72) (73) (74)

İmparator Decius'un adı antik eserlerimiz hakkındaki kitaplarda ve seyahatnamelerde sık sık geçmektedir. Ünlü gezginimiz Evliya Çelebi eski yapıların birçoğunu "Takyanus eseridir." diye ona mal etmektedir. Ortada Takyanus diye bir Roma İmparatoru bulunmadığına göre bu ad Ebulfareç'in temas ettiği Decius'ten gelmektedir.

Lice'de Dakyanus Antik kentinin bulunduğu Fis Ovası'nın adı Efsus'tan bozmadır. Lice'de bulunan Antik şehrin ve Kralının adı Dakyanus'tur.

Lice bölgesi, MS 226 yılına kadar Roma-Part, 226 yılından sonra ise Roma-Sasani egemenlikleri arasında iktidar savaşlarına sahne olmuştur. Dakyanus Antik kentinin Roma döneminden kaldığı neredeyse %100'e yakın bir oranda ispatlanmıştır. Hani'den, Lice'ye giden yolun tam ortasında bulunan Dakyanus Antik Kenti'nin etrafı surlarla çevrili olan, ören yerlerindeki yapı kalıntılarından, Roma Çağı sütun başlık ve altlıklarından, mevcut kalıntıların Roma Çağı'na ait olduğu söylenmektedir. (73)

Lice Dakyanus Dağı

Dakyanus Harabesi

Dakyanus Sütunları

Eshab ı kehf 'te bir yazı bizi dünyada mevcut Eshab-ı Kehf Mağaralarına göre en eski tarihi vesika-lısına götürüyor. Şimdi Diyarbakır Lice'ye gidiyoruz.

Bu hususta Dicle Üniversitesi İlahiyat fakültesi Öğretim Üyesi Doç.Dr.Hasan Tanrıverdi şu yorum-da bulunur.Kur'an-ı Kerimde bahsedilen mağaranın 7 kişiyi rahatlıkla içine alacak şekilde olduğunu ifade buyrulur.Ancak bu mağara neden küçük denecek olunursa Selahaddin Eyyubi döneminde ma-ğaranın yarısının yıkılıp aşağıya Derkam Köyü'ne düştüğünü, mağara unutulmasın diye S.Eyyubinin kardeşi Melik Adil'in Kehf Mağarası'nı tamir ettiğini bu ya-zıda görüyoruz.Melik Adil'in,yani Eyyubilerin Lice,Antak ha-kimi olduklarını,Antak'taki minaradaki yazıdan da anlıyoruz. Melik Adil Kehf Mağarası'nı da tamir ederek buraya yazısını bırakmıştır.Bu yazı Ashab-ı Kehf'in Diyarbakır Lice'de olu-şunun en önemli belgesidir.1183'de Diyarbakır Selahaddin Eyyubice alındı.

Diyarbakır'da Eshab-ı Kehf ile ilgili belgenin 1200 yılına endekslendiğini görüyoruz.

Ancak gerek Tarsus ve gerekse Afşin Diyarbakır'a göre verileri yenidir.

Tarsusla ilgili Osmanlı belge tarihi 17 Receb 1277/1861

Maraşla ilgili belge, Alâaüddevlî Beğ Vakfiyesi'dir. 906/1501 tarihli Vakfiye Kardeşi Melik Adil 1200-1218 yılında bölge sorumlusu oldu.Diğer önemli bir belge

Ünlü tarihçi Abdulrezzak Semerkandi'nin 527 yıl önce bir eserinde(Matlaun Saadeyn) çok ilginç bir cümle kullandığını anlatan Yıldırım, eserinde diyor ki: (Sultan Üveys, Lice'deki Ashab-ı Kehf'e Bingöl üzerinden sefer düzenledi ve Muş Ovası'na vardı.) denmektedir.

Delil olarak halk inanışları

Yukarıda bölgede Eshab-ı Kehf anlayışıyla ilgili efsaneleri verdik.

Eshab-ı Kehf'te Kitabe

Eshab-ı Kehf'in Diyarbakır'da olduğuna dair önemli bir delil de Hani ve Lice 'de Yemlihan ismini sık oluşudur. Bunu Şazenüs ismi takip etmektedir. Diyarbakır'da önemli kişiliklerin bu isimleri taşıdığını gözlemekteyiz. Kitmir bir köpek ismi olduğu halde çocuğuna bu ismi koyanlar da görülmektedir. Ocak 2006 itibariyle 5000 nüfuslu Lice'de nüfus md. kayıtlarına göre Yemlihan 168, Şazenüs 2, köpek ismi olmasına rağmen saygı alameti olarak 11 Kitmir ismini görüyoruz. Bu durum Eshab-ı Kehf anlayışının bölgede ne kadar hakim olduğunu yansıtır.

Fis (Efsus) ovasının başında bir yerleşim yeri olan 5000 nüfuslu Kocaköy'de telefon rehberinde 2 Kitmir ismin görüyoruz. (Diyarbakır 2001 yılı telefon rehberi.s:239)

Ergani ile ilgili tarihi bir belgede Kitmir Ali isimli çobandan bahsediliyor. Yani Ergani'de de tarihte bu ismin konduğunu görüyoruz.(75)

Resmi devlet kayıtları

Resmi valilik kaynakları da Eshab-ı Kehf'in Lice'de olduğunu ifade eder. 1967 yılı valilik yıllığında (s:33) bunu görürüz.

1973 yılı II yıllığına göz atalım: Rakim dağ eteklerinde Derkam Köyü'nde Eshab-ı Kehf Mağarası vardır. Dakyanus'a 20 km ötededir. Mağaranın ağzı kuzeye bakmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de zikredildiği gibi güneş doğarken ve batarken ancak kapısını sıyrıp geçmektedir. Mağaranın civarında bir kilise kalıntısı var. Sonraları buraya köy kurulmuş. Der-i Rakim (Rakim Kilisesi) ismini buradan alıyor. Zamanla kilisenin tümü yıktırılmış, yerine cami yapılmış.(76) Benzeri ifadeleri 1936 yılında basılmış Basri Konyar'ın Diyarbakır yıllığında da (s:359) görebiliriz.

Resmi devlet belgesi olan tarihi (1869) Diyarbakır Salnamelerinde yine Lice kazasında ve Hani Kasabası ile arasında Fis nam karye civarında taştan oyulmuş pek cesim bir mağara olup iş bu mağara Dakyanos Mağarası denmekle maruftur. Derununda taştan yontma oda ve ahırlar vardır. (2/110) diyerek Eshab-ı Kehf mekanı ile ilgili ifadeler kullanılmıştır.

Coğrafik tanımlamalar içinde Diyarbakır dağları anlatılırken Eshab-ı Kehf dağları ismine rastlıyoruz: Dicle ilçesi sınırları içinde kalan dağlara Piran dağları denir. Hani ve Lice yörelerinden güneye doğru Sarım çayına değin, Koz, Cirbir, Lis ve Adem dağları uzanır. Kuç, Sagur ve Mızak dağları ikinci sırayı; Bebek, **Eshabı Kehf**, Zırıht ve Cun dağları üçüncü sırayı oluşturur. Dördüncü sıra ise Piraziz, Nerip, Dakyanus ve Derhazan dağlarıdır.

1967-1973 Diyarbakır il yıllığında Diyarbakır dağları şöyle tanımlanır:

Üçüncü sıradağında ise Bebeğ (1500 m), **Eshab-ı Kehf** (1566 m) dağları kayda değer. Dördüncü grup sıradağı ise Piraziz (1550 m), Dakyanus (1110 m) dağlarını ihtiva eder denmektedir. (77) (78)

Derkam Köyü kuzeyindeki 1516 rakımlı dağ Harita Genel Müdürlüğü paftalarında Eshab-ı Kehf Dağı olarak gözükmektedir.(79) 1952 yılına ait Harita Genel Müdürlüğü'ne ait haritada aşağıda Eshab-ı Kehf Dağları ve Eshab-ı Kehf Mağaraları ismi geçmektedir.Yeni haritalarda buna Ince burun dağları denmektedir.Derkam (Deyr-i rakim=Rakim Kilisesi) ismi ise Duru olarak değiştirilmiştir.

Buradaki rakim kelimesi de Kehf süresinde geçen kelimedir.

1952 yılı Haritada Lice Eshab-ı Kehf

DİYARBAKIR CAMİLERİ VE ÖNEMİ

ULU CAMİİ VE ÖNEMİ

Evliya Çelebinin Ulu Camii için dedikleri

■ Hem Rum tarihçileri, hem de uzağı görebilen bilge kişilerin tamamı, bu eski ibadet yerinin tâ Hz.Musa Aleyhisselam'ın kutlu zamanlarında yapıldığında görüş birliğindedir.

■ Avlu sütunlarının sağ tarafında beyaz bir sütun üzerinde ibranice tarihi vardır.

Lord Kinross isimli seyyah'ın 1954 yılı Londra basılı "Toroslardan Asyalı Türkiye'de Bir Yolculuk" isimli eserinde Ulu cami ile ilgili şu yorumda bulunur: "Ayrıca evliyaların Ulu caminin Mosların (Hz. Musa) zamanında yapılmış olduğuna dair önerileri de gözardı edilmiş olabilir."(80)

Hz.Musa zamanına ait olan Ulucaminin orta kısmı

Evliya Çelebi, seyahatnamesinde; Diyarbakir Ulu Camisinin Hz. Musa zamanında yapıldığından bahseder. İfade şu şekildedir: Hz.Musa zamanında yapılmıştır. Bahçe sütunlarının sağ tarafında bir sütun üzerinde ibranice tarihi vardır. Diyarbakir Ulu Camii ile ilgili olarak şöyle devam eder: Kale her kimin eline geçmiş ise, yine bu mabed, mabed olarak kalmıştır, içinde öyle bir ruhaniyet vardır ki; bir kimse iki rekat namaz kılsa kabul olduğuna kalbi şahitlik eder. Güya Halep'in Ulu Camii, Şam'ın Emevî Camii, yahut Kudüs'ün Mescid-i Aksa'sı, Mısır'ın Ezher Camii, İstanbul'un Ayasofyasıdır.(81) (82)

Ulu camii ile Şam Emeviyye camii'nin kaderleri aynı

- Ulu Camii: Hz.Musa zamanında yapıldı.
- Şam Emevi Camii: Hz.Hud zamanında ibadet yeri idi.

- Ulu Camii: Hz.Yunus makamı var.
- Şam Emevi Camii: Hz.Hızır makamı var.
- Ulu Camii: Şemsilere ibadetgah oldu.
- Şam Emevi Camii :Jüpiter Tapınağı oldu.

- Ulu Camii: Bizans Kilisesi oldu.
- Şam Emevi Camii : Bizans Kilisesi oldu.

■ Ulu Camii: Halid bin Velid (Iyaz b Ganm) fethetti ve camii oldu.

■ Şam Emevi Camii: Halid bin Velid fethetti ve camii oldu.

■ Ulu Camii: Büyük yangın geçirdi.

- Şam Emevi Camii: Büyük yangın geçirdi.
- Ulu Camii: Melikşah büyük tadilat yaptı.
- Şam Emevi Camii: Melikşah büyük tadilat yaptı.
- Ulu Camii: Şehir Yavuz tarafından fetholdü.
- Şam Emevi camii : Şehir Yavuz tarafından fetholdü.
- Ulu Camii: Kanuni Cuma namazı kıldı, hutbe dinledi.
- Şam Emevi Camii: Yavuz Cuma namazı kıldı, hutbe dinledi.
- Ulu Camii: Dikdörtgen plan üzerine kuruludur.
- Şam Emevi Camii: Dikdörtgen plan üzerine kuruludur.

DiĞER DIYARBAKIR CAMİLERİNE BAKIŞ

Nebi veya Peygamber Camisi:

Dağkapı yakınında, ana cadde üzerindedir. 15. yüzyıl Akkoyunlu yapısıdır. Minarenin üzerindeki bir yazıtta Kasap Hacı Hüseyin tarafından 1530 tarihinde yaptırıldığı yazılmaktadır. Minaresinde Peygamber Efendimizden "Kaalen Nebiye" diye bahseden kitabelerin çokluğundan dolayı Nebi ve Peygamber Camii denildiği sanılmaktadır Evliya Çelebi'ye göre mimarın peygamberimizi rüyasında gördüğü ve onun talimatıyla camii yaptığı ifade edilir.

Safa (Parlı) Camii:

15.yüzyılda, Akkoyunlular döneminde, Uzun Hasan tarafından yaptırılmıştır ve dönemin mimari başyapıtlarındandır. Özellikle minaresinin taş işçiliği dikkat çekicidir. Minaresinin harcının Diyarbakır çevresinde yetişen kokulu bitkilerle karıştığı için yakın zamanlara kadar sadece Cuma hutbelerinde minarenin kılıfının çıkarıldığı bilinmektedir. Buradaki çiniler Diyarbakır'a özgüdür, Akkoyunlu eseridir.

Diyarbakır Melek Ahmet Paşa ve Camii:

1528'de Diyarbakırda doğdu. Melek gibi bir insan olduğundan bu lakabı aldı. Özdemiroğlu Osman Paşa Diyarbakır valisiyken takdir ettiği için M.1585'de Musul Beylerbeyi olmasını sağladı. 1591'de Diyarbakır'da camisini yaptı.

Nasuh Paşa ve Camii : Arnavutluk'tan Gümölcine'ye gelip yerleşmiş bir hrsitiyan aile çocuğudur. Enderunu humayuna alınmıştır. Halep beylerbeyi olduktan sonra, 1604'de Sivas,1606'da Diyarbakır beylerbeyi oldu. Fatih Paşa Camii'ne giden yol üstünde camisi vardır. 1606-1611 yılında yapıldı.

Kurşunlu Cami Bıyıklı Mehmet Paşa Diyarbakır'a ilk Osmanlı Beyi olarak atandı ve altı yıl burada görev yaptı .(1515-1521)Hamam, medrese ve camiden oluşan yapı topluluğu içinde sadece cami günümüze kadar gelebilmiştir. Diyarbakır'ın kuzeydoğusunda İçkale'nin güney kapısını izleyen yol üstündedir. Merkezdeki kubbeyi dört yönde dört yarım kubbe destekler. Harimde dört ayak esas baldakeni oluşturur. Kuzeyde, yedi bölmeli son cemaat yerinin sağında ve solunda birer mekan bulunur. Som Cemaat yerini taşıyan sekiz kolon beyaz mermerdendir. Minber mermerden yapılmıştır. Üstte sekizgen kasnak esas kubbeyi taşır. Yapının kare planlı bir harimi vardır.(176) Kurşunlu Camii'nde caminin banisi Bıyıklı Mehmet Paşa, eski Diyarbakır valisi, sonra sadrazam olmuş Özdemiroğlu Osman Paşa yatmaktadır. Başka paşaların yanısıra seyidler de medfundur. Kible tarafında yıkık bir türbe vardır. Hz.Yunus'un yattığı rivayetleri de mevcuttur.Özdemiroğlu Osman' Tebriz'de vefat edince Diyarbakır'a gömülmesini vasiyet etmiştir. Sahabeler Türbesi yerine Kurşunlu Camii'ne kendini gömdürmesi ilginçtir.

Behram Paşa Cami:

Diyarbakır'ın güneybatısında, Süleyman Nazif Mahallesi'ndedir. Yapı tek kubbeli kare planlıdır. Kuzeyinde çift kademeli yanlara da taşan beş kubbeli bir son cemaat yeri vardır. Son cemaat yerinin

tavanı ahşaptır. Yapı almaşık örgülüdür. İç revak altı kubbelidir. Kare planlı harimin doğu ve batı yönlerinde üçer tonozlu eyvan bulunur. Bu eyvanlar güney ve kuzey yönlerinde ikiye düşer. Girişin yanındaki merdivenlerden üstteki mahfillere ulaşılır. Son cemaat yerinde iki mihrap daha bulunur. Kare plana geçiş tromplarla sağlanır. Sekizgen bir kasnağın üzerine kurşun kaplı kubbe oturur.(176)

Taş ve ahşap işçiliğinin mükemmelliğinin yanı sıra müezzin mahfillerinin bir sütuna dayanmadan iki duvar arasına yerleştirilmesi bir statik harikasıdır.

Nebi veya Peygamber Camisi

Safa (parlı) Camii

Hüsrevpaşa Camii

Iskenderpaşa Camii

Alipaşa Camii

Behrampaşa Camii

Melek Ahmet Paşa Camii

Lalabey Camii

Fatih Paşa Camii

Hani Ulu Camii

Hazro Ulu Camii

Silvan Ulu Camii

Hadım Ali Paşa Camii:

Diyarbakır'ın güneybatısında Ali Paşa Mahallesi'ndedir. Medrese Cami ve tekkeden oluşur. Kare planlı prizmatik gövdeli sekizgen kasnak ve külahlı Cami Osmanlı dönemini yansıtır. Son Cemaat yeri beş kubbelidir. Son Cemaat yerinin dört sütunu kireç taşından yapılmış ve iki tanesi başlıksızdır. Minare kuzey yüzünde yer alır. İç duvar eteklerini süsleyen mavi renkli çiniler bir bordürle çevrilirdir. Osmanlı Valisi Hadım Ali Paşa 1534-37 yılları arasında Diyarbakır'da görev yapmıştır. Yapının adı Tuhfet'ül Mimarin'de geçer. Böylece Sinan'ın eseri olduğu anlaşılır. Pencere oranları, sivri veya teğet kemerli girintiler içine almaşık örgülü olarak alınması Diyarbakır'da yaygındır.(176)

Buradaki çiniler Diyarbakır'a özgüdür, Akkoyunlu eseridir.

Ulu Camii -Silvan:

Artuklulardan kalma camilerden biri de Silvan Ulu Camii'dir. Dıştan kubbenin sekizgen kasnağı ve tarmpları bellidir. Üzerini basık, piramit bir külah örter. Kubbenin kaidesinde, Artuklulardan Timurtaş'ın oğlu Necmeddin Alpi (1152-1176) nin kitabesi vardır ve bu bir tamir kitabesi değildir. Dış cephesi çok gösterişli mimari sistemlerle canlandırılmıştır. Altta, simetrik olarak, kapının iki tarafında birbirinden farklı iki mihrap nişi vardır. Cami yapıldıktan sonra, bir çok tamirler görmüş, ince taş işlemeli mihrabı 1227 de Eyyubi-lerden Emir Sahabettin tarafından yaptırılmış, XV.yy'da sade ikinci bir mihrap yapılmıştır.Artukoğlu Necmeddin Alpi'ye ait kitabe caminin kubbe etegindedir. Nesih bir yazı ile beyaz taşlar üzerine yazılmıştır. Ulu Cami'deki ikinci kitabesi H.624. (m. 1227) tarihli olup Eyyubiler'den Ebu'l Muzaffer Gazi'ye aittir. Doğudaki mihraptandır. Mihrabın iç kenarında, ilk ve ikinci çevresinde, kitabeler vardır. Asıl kitabe mihrabın sağ ve sol köşelerini kaplar.

Şah Ali Bey Camisi –Çermik

Çermik Ulu Camisi'nin doğu duvarına bitişiktir. Dış duvarları kırma taşla inşa edilmiş, son cemaat yerinin cephesi, taçkapı ve pencereleri dış yüzeyleri kesme taşla kaplanmıştır. Son cemaat yerinin doğusunda, sonradan yenilendiği tahmin edilen silindirik bir minare yükselmektedir.

Caminin güney duvarı, bitişiğindeki Ulu Cami'nin duvarı ile aynı hizadadır. Kuzeyde son cemaat yeri bir çıkıntı teşkil etmektedir. İki adet sekizgen prizma şekilli sütuna dayanan üç kırık kemerle kuzeye açılan son cemaat yeri, yarım küre şekilli üç küçük kubbe ile örtülüdür.

Sade birer başlığa sahip olan sütunlar, kesme bazalt taşlarından örtülerek meydana getirilmiştir. Cami harimi birbiri ile bağlantılı iki kısımdan oluşmaktadır. Her iki kısımda çatıları, tahta hatıllar üzerine serilmiş toprak damla örtülüdür.

Muhtelif tarihlerde yapılan köklü onarım ve değişiklikler, yapının ilk şekli hakkında kesin önerilerde bulunmayı engellemektedir. Yapıda mevcut iki küçük kitabenin ikisi de onarım görmüştür. Bu kitabelere göre 1957 ve 1682 yıllarında iki defa onarım görmüş olan yapının inşa tarihi bilinmemektedir.

Ulu Camii (Eğil) :

Eğil Kalesi'nin alt kısmında, Harun Tepesi'ne çıkan yolun sol tarafında yer alır. Köşeler, pencere kenarları, mihrap duvarları, kemerler ve kubbe kasnağı çevresinde çok düzgün kesme taş tromplar bölgesi ile kubbede tuğla kullanılmıştır. Diğer kısımlarda nisbeten düzgün taş ve yer yer bunların soyulmasından ortaya çıkmış moloz dolgu görülmektedir. Bugünkü durumu ile ortada mihrap ön bölümü tromplu bir kubbe ile örtülü, enine dikdörtgen plan veren tonozla örtülü tek nefli bir yapı olduğu anlaşılmaktadır.

Yapının merkezinde kare alanı örten kubbe tam bir daire biçiminde değildir. Kubbe eteğini içten bir sıra düzgün kesme taşın dolaştığı görülmekte kubbe ise tuğla örgüyle meydana getirilmektedir. Kubbeyi taşıyan dört kemerden güneydeki düzgün kesme taş bir duvar dolgusuna sahiptir ve burada altta sivri kemerle biten, basit yarım daire mihrap nişi yer almaktadır. Yapının kesin tarihlenmesini yapmak için elde kesin bir belge yoktur. Kasnak kitabesi de okunamayacak kadar aşınmış ve eksiktir. Üslubu yönünden Ml.y.y'nin sonlarına tarihlendirmek mümkünse de inşa tekniği ve plan formu ile cami Artuklulara ve XII.y.y.'in sonu ile XIII.y.y.'in ilk çeyreğine sokmak mümkündür.

Ulu Camii (Hazro): Hazro ilçesi içinde, ilçeye hakim bir tepe üzerindedir. Çeşitli onarım ve eklerle asli hüviyetini büyük ölçüde yitirmiştir. Arazinin eğimi nedeni ile caminin batı kanadı iki katlıdır.

Tek kubbeli küçük bir cami olan ilk yapı doğu, batı ve kuzeyine yapılan ilavelerle genişletilmiştir.

Bugünkü şekli ile cami harimi, ortada, kubbe ile örtülü bir mekan, doğu ve batıda çapraz tonozlarla örtülü mekanlar, kuzeyde ise doğu-batı yönünde uzanan tonozlu bir mekandan oluşmaktadır. Kubbeli mekanın kuzey batı köşesinde yer alan minareye basık kemerlerle örtülü bir kapıdan girilmektedir.

Yapıda görülen süsleme unsurları, taç kapıyı ve mihrap nişini çerçeveleyen mukarnas şeritlerle gömme sütuncukların gövdelerini süsleyen geometrik örneklerden ibarettir. Taç kapının köşelerinde yer alan gömme sütuncukların görevlerini süsleyen örnekte yatay ve dikey hatlar boyunca uzanan ve belirli aralıklarla düğümlenen sathi düz kaytanlar görülüyor. Kaytanların arasında oluşan sekiz kollu yılları andıran boşluklar, kabartma çiçek örnekleri şekline konulmuştur. Tek kubbeli küçük bir cami iken sonraki onarımlar sırasında yapılan eklerle genişletilerek bozulan yapının inşa tarihi belli değildir.

Ulu Camii (Lice) :

Lice merkezinde Vakıf Ahmet Beg Camii'de denilen yapı kare planlıdır. Araları sonradan örtülüp cemekele kapatılan son cemaat yerinden güneydeki düz çatılı ana mekana geçilir. Burası payeler üzerindeki geniş sivri kemerlerle ayrılmıştır. Burada iki nefli, beşik tonozlu bir kısım buna eklenmiş (L) şeklinde ahşap çatılı geniş bölüm görülür. Tonozlu kısım birbirine paralel iki nef halindedir. Onaltıncı yüzyıl yapısı olduğu sanılmaktadır.

Melik Adil Camii (Lice):

Lice'ye bağlı Atak Köyü'ndedir. Mervanilerin bir zamanlar merkezi durumundaki ünlü Atak Kalesindeki bu camiden sadece minare kalmıştır. Bu caminin Artuklu hükümdarı Melik Salih (1312-1365) döneminde yaptırıldığı sanılmaktadır.

Bunların dışında; Çüngüş'teki 18. yy. yapısı olan "Camii Kebir" ve "Ulya Camii" ile 1688 yılında inşa edilen "Ali Beg" Camileri de ayakta kalan dini yapılarımızdandır.(177)

Vakıf Ahmet Bey Camii (depremde yıkıldı)

Melik Adil Camii

MEDRESELER

Medrese kelimesi, İslâm tarihinde orta ve yüksek dereceli öğretim kurumlarının genel adı olarak kullanılmıştır.

Sur ilçe merkezinde Osmanlı öncesi ve Osmanlı dönemine ait Nasuh Paşa, Hacı İsmail b. Ali, Latifiye, Bakır, Hüsreviyye, Şucaciye, Hâce Ahmed, Şeyh Rumî, Ali Paşa, Behram Paşa, Melek Ahmed Paşa, Rağibiye, Kadiriyye, Nebi Camii (Seyfeddin), İmadiyye, Mesûdiyye, Zinciriye, İpariye ve Ulu Cami medreselerinin bulunduğu kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Eski bir bilim ve kültür merkezi olan Sur'da medrese mimarisinin güzel örneklerine rastlamak mümkündür. Zinciriye Medresesi, Mesûdiyye Medresesi, Ali Paşa Medresesi, Muslihüddîn-i Lârf Medresesi ayakta kalan en güzel örnek eserlerdendir.

1-Ali Paşa Medresesi: Ali Paşa Medresesi, Sur İlçesi'nde bulunan Ali Paşa Camii'nin batısında bulunmaktadır. Mimar Sinan'ın eserleri arasında sayılan medrese, Diyarbakır'ın 6. Osmanlı Valisi Hadım Ali Paşa tarafından 1534-1537 yılları arasında yaptırılmıştır. Medrese, günümüzde kullanılmamakla birlikte, yakın zamanda onarım görmüş ve sağlam bir haldedir. Son dönemde medresenin hemen yanına inşa edilen iki katlı bina Sur İlçe Müftülüğüne bağlı Ali Paşa Kız Kur'an Kursu olarak hizmet vermektedir. Medrese, dikdörtgen avlunun doğu ve batısına sıralanan tek katlı, önü eyvanlı beşer oda ile avlunun güneyini çevreleyen yarım sekizgen planlı bir açık dershaneden meydana gelmiştir. Medresenin sağ ve sol kanatları birbirinin aynıdır. Odaların önünde beşik tonoz örtülü eyvan vardır.

2-Hüsreviyye Medresesi: Sur İlçesi Mardin Kapı semtinde yer alan Hüsreviyye Medresesi, Diyarbakır'ın 2. Osmanlı Valisi Hüsrev Paşa tarafından 1521-1528 tarihleri arasında yaptırılmıştır. Kuzeydeki medrese portalinden yapıya girilmekte, sağ ve sol taraflarda 14 adet medrese odaları yer almaktadır. Ana girişin tam karşısında ise caminin giriş kapısı yer almaktadır. Medresenin mescid kısmına, 1728 yılında minare eklenerek cami haline getirilmiştir. 1561'de Diyarbakır Valiliği'ne atanan İskender Paşa'nın davetini kabul ederek Diyarbakır'a gelip yerleşen ünlü bilgin Musihüddîn Lârf uzun süre bu medresede başmüdürrislik görevi yapmıştır

Cami ve medresenin mimari yapısı hakkında Metin Sözen şu bilgileri vermektedir: "Yapıya kuzeydeki medrese portalinden girilmektedir. Cami olarak kullanılan kısım, ilgi çekici bir plan tipi göstermektedir. Bütün yapı bir sıra siyah bir sıra beyaz kesme taşlardan yapılmıştır. Orta avlunun etrafını, ayaklara dayanan sivri kemerli revaklar çevirmekte, arkalarında ise medrese odaları yer almaktadır. Tam güneydeki cami kısmında revaklar yapılmamış, camiye doğrudan giriş sağlanmıştır."

3. Latifiye Medresesi : Latifiye Medresesi, Sur İlçesi'nde bulunan Fatih Paşa Camii'nin kuzey-doğusunda bulunmaktadır. Burası aslında Fatih Paşa Camii'nin Şafiler bölümü olmakla birlikte 19. yüzyılda aynı zamanda Latifiye adı ile medrese olarak kullanıldığı bilinmektedir. İki sahnalı medrese, uzun süre atıl olarak kalmış ise de 2004 yılında onarılarak SHÇEK Kadın ve Çocuk Eğitim Merkezi olarak kullanılmaya başlanmıştır.(198)

4. Mesûdiye Medresesi Ulu Camii'nin kuzeyinde ve camiye bitişik olan Mesudiye Medresesi Diyarbakır'da yapılan ilk büyük medresedir. Medresenin yazıtından öğrenildiğine göre 1198-1199 yılında Artuklu Meliki Mesud Kutbeddin Ebu Muzaffer Sökman zamanında yapılmaya başlanmış, Sökmen II.nin ölümünden sonra yerine geçen Mesud zamanında yapım çalışmaları devam etmiş, Mevdud zamanında 1223'de tamamlanmıştır. Medresenin mihrap yakınındaki pencerelerden birisi üzerindeki kitabeden de planlarını Halepli Usta Cafer İbni Mahmut 'un çizdiği ve yapımını da Mesud'un sürdürdüğü öğrenilmiştir. Mesudiye Medresesi, çeşitli ilimlerin öğretildiği Anadolu'nun en eski ve ilk üniversitesidir. Bu medresede astronomi, tıp, fizik, matematik, biyoloji, kimya, ilahiyat, edebiyat ve felsefe gibi dersler öğretilmiştir. Ayrıca bilim adamları burada çeşitli konularda birbirleri ile tartışmışlardır. (200)

5. Muslihüddîn Lârî Medresesi: Safa Cami Külliyesi içinde yer alan bu medresenin diğer adı da İpâriye'dir. 15. yüzyılın üçüncü çeyreğinde Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan tarafından yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Çok sayıda eserin yanı sıra Mir'atü'l-Edvar ve Mirkatü'l-Ahbar isimli tarihinde yazarı olan ünlü bilgin Muslihüddîn-i Lârî'nin, Diyarbakır Müftüsü olduğu dönemde bu medresede ders verdiği ve bu nedenle medresenin onun ismi ile de anıldığı bilinmektedir. Lârî, 16. yüzyılın tanınmış bilim adamlarındandır. İran'ın Lâr kentinde doğmuş, bu nedenle kendisine, Lârî-i Acemî de denilmiştir. 1561'de Diyarbakır Valiliği'ne atanan İskender Paşa'nın davetini kabul ederek Diyarbakır'a gelip yerleşen Lârî'ye Hüsrev Paşa Medresesi'nde müderrislik ile Diyarbakır müftülüğü görevleri verilmiştir.

6. Zincîriye Medresesi: Ulu Cami'nin güneybatısında yer alan ve Sincîriye adıyla da bilinen bu medresenin yapılış tarihi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Araştırmacıların çoğu, medresenin Artuklulardan Kutbuddin Muzaffer II. Sökmen zamanında 595/1198 yılında inşa edildiğini kabul ederken, bazı yazarlar bunun 634/1236'da Eyyübî hükümdarlarından Melik Salih Necmeddin dönemine ait olabileceğini ileri sürmektedirler. Medresenin güney batı duvarındaki bir kitabe parçasından, mimarının İsa Ebû Dirhem olduğu anlaşılmaktadır. Açık medreseler plan tipinde, iki veya tek eyvanlı plan şemasına uygun olarak tek katlı yapılmıştır. Kesme taştan yapılan medresenin giriş kapısı ile ön cephesinin ayrı bir yapısı bulunmaktadır. Bezemesi olan ön cephede diğer aynı dönem yapılarında olduğu gibi zengin süslemeler burada görülmemektedir. Plan olarak diğer Anadolu medreselerinden biraz farklılıklar göstermektedir. Medrese, gerek mimari organları ve gerekse dekorları bakımından Güneydoğu Anadolu Medreseleri grubuna girer. Medresenin dört cephesindeki kemerlerin üstü ayetlerden oluşan kitabelerle süslüdür. Cami ile arasında bir takım kemerli bağlantılara ait duvar kalıntıları olması sebebiyle Ulu Cami Külliyesi'ne dâhil ve Mesûdiye Medresesi'ni tamamlayan bir yapı olarak kabul edilmektedir.(198)

7-Hatuniye Medresesi: H.Basri Konyar, 1932 senesinde araştırmalarda bulunduğu Hani Medresesi için "Diyarbakır Yıllığı'nda şu bilgileri verir:"Hani'de en şayanı dikkat bir eser olan bu medrese görülmeye değer bir san'at mahsûlûdür. Beyaz bir taştan kubbeli yapılmış ve biraz eksami yıkılmış olmasına rağmen mimarı henüz içinden çıkmışa benzemektedir. Alınan fotoğraflar iç kısmın büyük eyvanını ve diğer aksamı göstermektedir. Eyvan, tavana kadar münakkaştır. Arka tarafa küçük fakat müsenna dört kapı açılmıştır .Büyük avlunun etrafında çok güzel hatt ile çepeçevre (Innafetahna) yazılıdır.Asıl kapısı örtülüdür.İç havuza su giden kısmın etrafına da boydan boya (Yasin) yazılmıştır. Bu yazı ezici bozuktur. Medresenin en mühim kısmı dört kemer üzerine oturtulmuş olan ve şimdi kubbesi yıkılan parçasıdır. Burada da büyük ve okunaklı çok güzel bir sülûs ile çepeçevre (Ayetülkürsi) yazılıdır. Halk

(Zeynep) adında bir kadın tarafından yaptırıldığı beyan etmektedir.

1292 Tarihli bir kayıta Hani kasabasının Hatuniye Medresesi ile merbutatından olup Mardin sancağına tabi Hasankeyf'te bulunan Zeynebiye zaviyesinden bahsedilmektedir. Mardin'e bağlı (Kızıltepe)den ileride Hatuniye kalesi vardır ki Sancar şahın validesi tarafından bina edilmiştir. Buna (Suri Hatuniye) denilmektedir. Şu halde hani'deki bu emsalsiz eser de kıymetli nünunelerindedir." (199) Taş içiliği harikadır.

Hatuniye Medresesi

Şu an mevcut olmayanlar

8-İskender Paşa Camii Medresesi: Diyarbakır valilerinden İskender Paşa tarafından yaptırılmış olan caminin külliye içerisinde yer almaktaydı. 27 Rebiulevvel 973/22 Ekim 1565 tarihli vakfiyesine göre bu cami vakıf gelirleri bakımından son derece zengindi. Vakıf gelirleriyle müderris, hatip, imam, müezzin, hafız, kârif, talebe ve ferrâş'ın maaşları rahatlıkla karşılanıyordu. Bu medrese, XIX. yy'da Diyarbakır'ın önemli medreselerinden idi.

9-Behram Paşa Camii Medresesi: Diyarbakır valilerinden Behram Paşa (1564-1572) tarafından yaptırılmıştır. Vakfiyesine göre, inşası 1569 senesinde bitmiştir. Aynı tarihte caminin bitişiğine bir de medrese inşa edildiği vakfiye kaydından anlaşılmaktadır. Behram Paşa, Cami ve Medresesi için Amid'de bulunan bütün emlakının yanı sıra Malatya'daki emlak ve arazisini de vakfetmiştir. Medresenin XIX. yy'da da faal olduğu kaydedilmektedir.

10-Nasuh Paşa Camii (Selvinaz Hatun) Medresesi: İçkale'ye yakın olup 1606-11 senelerinde inşa edilmiştir. Ocak 1792 tarihinde Amid naibine ve Diyarbakır mütesellimine gönderilen fermanın Nasuh Paşa Camii'nin yanında yine Servinaz Hanım tarafından bu medresenin yaptırıldığı anlaşılmaktadır. Nasuh Paşa Camii avlusunda ayrıca, XIX. yy'da faaliyette bulunan Hacı İsmail b. Ali Medresesi vardı.

11-Aziziye (Şeyh Rûmî) Medresesi: Aziziye (bugünkü Süleyman Nazif) mahallesinde bulunan cami, adını Şeyh Aziz Mahmud Urmevî'den almıştır. Caminin 1591-1620 yılları arasında inşa edildiği tahmin edilmektedir. Caminin külliyesi içerisinde bulunan medreseye 1774 tarihli bir beratla müderris tayin edilmiştir. 1818 tarihli bir vakıf hüccetinden medresenin yıkık olan damının bu tarihte tamir edildiği anlaşılmaktadır. Merkeze bağlı Kabi Köyü arazisi yakın zamana kadar bu caminin vakfi idi. Medresenin XIX. yüzyıla kadar faaliyetini sürdürdüğü tahmin edilmektedir.

12-Veli Kethüda Camii Medresesi: Aynı adla anılan cami, İç kale kapısının kuzeydoğusunda olup 1830 senesine kadar ibadete açık idi. Caminin hemen yanında bir medrese olduğu 1772 tarihli bir beratın anlaşılmaktadır. 1785 senesinde caminin mütevellisi es-Seyyid İsmail Efendi'nin arzı ile Dersîamığa es-Seyyid Mustafa getirilmiştir.

13-Kâdiriyye Medresesi: Çobyan Mahallesi'nde Ocak 1799 tarihinde inşa ettirilmiştir. Diyarbakır müderrislerinden olan Hacı Abdulkadir Efendi, "... Yedi adet hücre ve yedi kemer üzerine mebnî eyvan ve su kuyusunu ihtiva eden ..." bu medreseyi müderrisliği evlâdiyet olmak şartıyla vakfetmiştir. Diyarbakır'daki bütün emlakini bu medreseye vakfeden Abdulkadir Efendi 1799 senesinde medresenin müderrisi ve vakfın mütevellisi idi. Mütevelliyeye 60, müderrise 14- ve nazıra 4 akçe yevmiye verilmesi de yine vakfiye şartlarındandır.

14-Sülûkiye Mescidi Medresesi: Behram Paşa Camii batısındaki sokağın sonunda idi. Medrese olarak da kullanılan mescidin kimin tarafından ve ne zaman inşa edildiği belli değildir. Ali Emîri Efendi, bu medresenin son öğrencileri arasında yer almaktadır. Bu mescid, Birinci Dünya Savaşı'nı izleyen yıllarda tahrip olmuştur.(201)

Tarihte şehir, bilim, kültür, sanat ve ticaret merkezi olmuştur. Ortadoğunun her yerinden öğrenciler, ders görmek için Amid medreselerine gelmeye başlıyorlar. Mesudiye Medresesi, çağının en ileri bilimlerinin okutulduğu bir bilim yuvası oluyor.(203)

Diyarbakır'da Mesudiye ve Zinciriye medreseleri ülke çapında büyük şöhrete sahipti.(204)

Diyarbakır medreselerinde görev yapan müderrislerin bazılarına Mevliyet payesi verilmiştir..Bu dönemde Diyarbakır medreselerinde görev yapan müderrisler oldukça yüksek payeye sahipti.Müderrisler günlük 20-40 akçe gibi yüksek ücret alırlardı.(204)

Resmi devlet belgesi olan tarihi Diyarbakır Salnameleri'nde' medresede okuyan talebeye verilen önem anlatılmakta ve sıhhat ve sağlıkları için yapılan tadilattan bahsedilmektedir.(1)

Mesudiye Medresesi

Zinciriye Medresesi

Ali Paşa Medresesi

Latifiye Medresesi

DİYARBAKIR İSMİ

Hız.İbrahim'in Hacer ve Sara isimli hanımlarının ölümünden sonra evlendiği Katura isimli hanımın oğlu Medyan'ın torunu Amed'in Diyarbakır'ın kurulmasındaki rolü vardır. (el-bekri tarihi) Diyarbakır (Amid) ismi Hız. İbrahim'in torunu Amid b. Bülendiden gelir. (83)

Yani Amid isminin temelinde Hz.İbrahim nesli yatmaktadır. Bunun başka bir versiyonu da mevcuttur. Hz.İbrahim'in oğlu Hz.İsmail,onun oğlu Adnan,onun oğlu Rebia ve ondan sonra gelen Bekir bin Vail Diyarbakır'a ismini vermiştir.Sahabe ordusu Diyarbakır'a girdikten sonra Bekir bin Vail ailesi de Diyarbakır'a gelir ve yerleşir,çoğunluğu teşkil eder,şehrin ismi Diyar-ı Bekr olur. Nihai olarak da Diyarbekir ismi 1937'de Atatürk tarafından Diyarbakır'a çevrilmiştir.

Roma döneminde Diyarbakır'ın ismi Konstantiniyye'dir. İstanbul, Viranşehir ve Diyarbakır Konstantiniyye ismini taşıyan 3 şehirdir. (84-90)

Yahudilerce Diyarbakır ismi: Eski Diyarbakır yahudileri Diyarbakırın bir isminin Tivratta geçen Kalne olduğunu belirtir. (91) (92) Yahudilere göre Diyarbakır Aden bahçesi (Cennet) dir. Diyarbekir ismi çok eski değildir. Düşünce olarak bana uymamakla beraber Yahudi düşüncesini yanıtması açısından şu görüşe de yer verelim: İsviçre Konstans sinagogu Kantoru bir beyin Esmâ Ocakla görüşmesine dayanan görüş: Tevratın bölümlerinde olan krallar faslının onaltıncı kısmında Asur kralının Aramileri Kir şehrinde attığı,Amos Peygamber bölümünde ise Tanrının 'Ey İsrailoğulları.Ben sizi Mısırdaki esaretten kurtardığım gibi,Aramileri de Kir şehrinde kovdum'Aramiler eski ahitte İbraniler aynı soydan gelen ve yaklaşık İsa'dan önce onaltıncı yüzyıldan sonra yaşayan bir topluluk olarak tanınırlar.İsrailoğullarının atalarıdır.Diyarbakır surlarında aramilere ait güneş sembolleri var.İşte bu İsrailoğullarının dili olan İbranicede Diyar: Şehir Be:İçinde Kir:Duvar sözcüklerinin karşılığı olduğunda Amid'e (Duvar içindeki diyar) anlamına gelen Diyarbekir adı verilmiştir. (202)

Hristiyanlarca Diyarbakır ismi: Silvan ilçesi Incil'de geçen Tigranocorte'dir. (93), (94).

Süryaniler de Diyarbakır'ı Fardeyso (cennet) olarak mütalaa eder.

Bu açıdan Diyarbakır Yahudiler, Hristiyanlar açısından çok önemlidir.

Ermeni hristiyanları anlayışına göre 'Adem ile Havva'nın cennetten kovulduktan sonra ilk defa ayak bastıkları topraklar Dicle kıyılarıdır. Çoluk çocuk elbirliğiyle bir şehir kurup Adem'in dem'ini de ters çevirerek adını Amed koymuşlar. Bağlar semtinde, o zamanlar Adem'in bağları varmış. (119)

DIYARBAKIR'DA HÜKÜMDAR KABİRLERİ

Diyarbakır'da 16 Hükümdar ve 8 hükümdar ailesi vardır.

İstanbul'da 29 Osmanlı padişah türbesi bulunmaktadır.

Konya'da 8 hükümdar kabri var.

Silvan İlçesinde

Celaleddin Harezmeşah (Harzemeşah Devleti), 1.Kılıçaslan (Selçuklu)

Seyfüddeve (Hamdani Devleti), Artuklu İlgazi (Artuklu Devleti)

Necmeddin Alpi (Artuklu Devleti)mezarı vardır.(Karabehlül-bey Camii ve çevresi)

Mervanoğulları Hükümdarı Bad'ın kardeşi Ebu'l Fevaris Ebu'l-Fevaris Kubbeleri'nde yatmaktadır.

Nasruddevle Ahmed, Nizameddin Nasr: Silvan yakınında Muhdese Camii'nde medfundur.

Lübnan Üniversitesinden Prof.Dr.Adnan Hoca'ya göre Seyfüddevenin kabri Karabehlül Bey Camii'nde minber ve mihrap arasındadır.Haliyle diğer 4 hükümdar ve aileleri de onun çevresindedir.

Kara Behlül Bey Camii

Minber ve mihrap arasında, altta Seyfüddeve

Eğil İlçesinde

Lala Kasım Bey ve Cafer Bey: Kalkan Köyü'nde gömülmüştür.

Diyarbakır Merkez

Mervani hükümdarı Ebu Tahir Yusuf bin Denme: Mezarı şehir mezarlığındadır.

Uzun Hasan, Trabzon İmparatoru Kalo İonnas'ın kızı Katerina (Despina hatun) ile evlendi, Hıristiyan eşi Diyarbakır'da kiliseye gömüldü.

Karamanoğlu İshak Bey, 1464'de Diyarbakır'da Uzun Hasan'a sığınır, ancak 1 yıl sonra Diyarbakır'da vefat eder.

Nasruddevle Mansur ve eşi: Dicle'ye nazır mezarı var. Muhtemelen İçkalede İnci ve Arap Türbesi.

Ergani İlçesinde

Meşhur Ermeni Kralı Serkis'e ve meşhur İranlı Serhas'a ait mezarlarda bulunmaktadır. Hilar'ın hemen güneybatısındadır. Ergani Şölen Köyü'nde Akkoyunlu hükümdarı Uzun Hasan'ın babası ve 2 kızkardeşinin kabri var. (Kılıç Baba Türbesi yanı)

El Melikül Muzaffer Gazi: 1240 yılında Diyarbakır şehri ile civarında bulunan 15 beylik Konya Selçukluları idaresine geçti. El Melikül Muzaffer Gazi'nin savaşta şehit düşmesi üzerine Zülküfl Nebi Türbesi civarına gömüldü. Buna ait kitabe halen Ergani'de bulunmaktadır. (95)

*Makam Dağı ve Muzaffer Gazi mezarı
(resim Aykut Yaşar)*

Diyarbakır'da Paşa Mezarları

Hz.Süleyman Camiinde gömülü paşa ve aileleri

Silahtar Murtaza Paşa

1658'de Diyarbakır valisi oldu.3 evladının fevt olduğu harem kapısına karşı olan türbedeki mezar taşına yazılan kitabeden anlıyoruz. Maktulzade Ali Paşa'nın Lebabe adlı kızı merkadinde medfundur.

1819'da vali olan Deli Behram Paşa'nın kızı Rukiye de cami ittisalindeki kabristanda gömülmüştür.

Sadrişbak Mehmet Reşit Paşa Kasım 1836'da vefat ederek Kalenin yanındaki kabristanda medfundur. (179)

Esad Muhlis Paşa 1850'de Diyarbakır'da vefat etmiş, Kale Cami kurbündeki mezarlığa defnedildi.

1856'da vali olan Besim Paşa'nın oğlu Osman Nesim de burada gömülmüştür. (178)

Silahtar Murtaza Paşa

1041 [1631]'de gelmiştir. Müddeti iki senedir. Bir de 1067 [1556]'da vali olup müddeti iki sene sürmüştür. Aslen Çerkes'tir.

1060 [1650]'de ve 1068 [1657]'de iki defa Şam'da ve 1063 [1652]'de Bağdat'ta ve 1069 [1658]'de Diyarbakır valiliğiyle, Halep'te bulunmuş sonra tekrar Bağdat'a vali olmuştur.Diyarbakır'da Kale Camii'nin sayfiye döşemesini ve çeşmeleri ve Harem Kapısı'na karşı merdivenin yukarısında münferiden kılınacak öğle ve ikinci namazları için ufak bir mescit ve Hazreti Süleyman'ın Türbesi'ne girebilecek büyük kapıyı ki şimdi metruktür, yaptırmıştır ve Aynüzzelâl mevkiindeki su mahzenini yaptırmıştır. Kasaba içinde de kibleye karşı pınarları vardır.

Zamanında 3 evladı dünyaya geldiği hâlde cümlesinin fevt oldukları, Kale Camii'nin harem kapısına karşı olan türbedeki mezar taşına yazılan kitabe ile sabittir.

Silahtar Murtaza Paşa'nın iki oğlu ile hanımının mezarının bulunduğu odanın kapısı üzerindeki kitabe şöyledir: "S'āhibu'l-hayrāt Silāhtar Murtaza Paşa Hasretlerinin iki evlādız ve bir haremî medfundur, ruhları için fatiha. "Türbe içindeki kızının mezarı kitabesi de şöyledir:

Murtazā Paşa Silāhdār'ın kızı Būlbūl-i cennet Hadice Hanım'a
Mesken oldu İbn-i Hālid Türbesi
Kim okursa fatiha rahmet ola (1068/1657) (HN)

Mirahor Mustafa Paşa

Merzifonludur. Bagdat seferinde şehit olan sipahi ayanından Oruç Bey'in oğludur. 1044 [1634]'te dünyaya gelmişti. Köprülü Mehmed Paşa, bunun babası Oruç Bey ile olan kadim dostluğuna binaen, kendisini taht-ı himayesine alıp oğlu Fazıl Ahmed Bey ile birlikte terbiye etmiş ve sadareti zamanında telhisçi edip Yanova feth-i müjdesiyle rikab-ı hümâyûna göndermiş ve buna mükâfaten 1068'te ikinci mirahor ve 1070 [1659]'da iki tuğ ile Silistre mîri-mîrânı ve 1071 [1660]'ta vezarede Diyarbakır valisi olmuş idi.

Müşar[ünileyh], Köprülü Mehmed Paşa'ya intisabı hasebiyle, bazı yerlerde "Köprülü" ve bir kısım mahalde "Mirahor" şöhretini almıştır. Lebabe adlı bir kızı, müşarünileyh kardeşi Ali Paşa'nın valiliği zamanında ve 1123 [1711] tarihinde Diyarbakır'da vefat ederek Kale Camii kurbünde kâin Hazreti Süleyman Radiyallāhuanhun merka-dında sağındaki mezarda medfundur.

Murtaza Paşa Kabri

Murtaza Paşanın kızı Hatice Hanım

Camiye girişte solda

Esad Muhlis Paşa

Ayaş Müftüsü Hasan Efendi'nin oğludur. Sultan II. Mahmud devrinde 1230 [1814] tarihinde, rütbe-i vezârede Edirne ve 1245 [1829]'da Erzurum valisi olup badehu Sivas, 1255 [1839]'da bir sene yedi ay yirmi yedi gün Sayda, Halep, 1263 [1846]'da sekiz ay iki gün Musul valiliklerinde bulunduktan sonra, 1264 [1847]'de Diyarbakır'a vali olmuş ve üç sene üç ay sonra Diyarbakır'da, 1267 [1850]'de vefat ederek Kale Camii kurbundeki mezarlığa defnedilmiştir.(178)

Hanımlar Mescidinde Esat Paşa

Mardin Kapı ve Paşa Kabri

Kiki Abdi Paşa.

Diyarbakırlıdır. 1781'de 3.5 yıl valilik yaptı. Diyarbakır'da bu sülaleden maruf bir ailesi vardır. Abdaldede Mahallesi'nde bir konağı vardır, harap olmuştur. Mardin Kapı Şemsiler mevkiinde medfundur. (178)

Dağkapı ve Paşa Kabri

Seyyid Hasan Paşa

Kabri dağkapısında cinobaşı mevkindeydi.(180)

Çeteci Abdullah Paşa

Çermiklidir. 1740'dan itibaren beş defa Diyarbakır Valiliği vardır. Çermik'te Medresesi Rum Kapısı haricinde bir su bendi vardır. Dağkapı haricinde Cinobaşı mevkiine defnedildi.(178)

Zarahzade Feyzullah Paşa

1760-1768 arasında Diyarbakır valisi idi. Mezarı dağkapı'da Cinobaşı mevkinde idi.(170)

Nebi Camii Mezarları

Zübeyde ve Leyla Hanım Türbesi

Nebi Camii'nin güney duvarına bitişik bir türbe vardır. 1718'de yapılmıştır. 1717-1719'da Diyarbakır'da 2 yıl 6 ay valilik yapan Abdullah Paşa'nın kansı Zübeyde ile kızı Leyla Hanımlar burada yatar.(170)

Fatihpaşa Camii ve Paşa Mezarları

Özdemiroğlu Osman

Önce Diyarbakır valisi olmuş, sonra safrazamlığa yükselmiştir. Tebriz seferi esnasında eceli gelince muhtemelen sahabe ve peygamberler komşu olmak için Diyarbakır'a gömülmeyi vasiyet etmiştir.

Bıyıklı Mehmet Paşa

Yavuz zamanında Diyarbakır'ı fethetti. İlk Diyarbakır valisi oldu. Fatih Paşa Camii'ni yaptırdı. Vefat edince camisinin yanına gömüldü.

Osman Nuri Paşa

M.1803'de Diyarbakır'da doğdu. Babası Şeyhzade İbrahim Hatip Paşa'dır. Çeşitli yerlerde mutasarrıflık yaptı Kars Kaymakamlığı, Muş ve Mardin mutasarrıflığından sonra Diyarbakır'a gelip yerleşti. M.1856'da vefat etti. Mürettep divanı vardır. Bir nüshası İstanbul Millet kütüphanesindedir. Mezarı Fatih Paşa Camii'nin bitişiğindeki kabristanda babasının yanındadır. (181)

Diyarbakirli Şayhzade İbrahim Paşa :

1799'da bir sene, 1808'de altı sene Diyarbakır valiliği yaptı. Mezarı Fatih Paşa Cami'nin şarkındaki kabristandadır.(178)

Diyarbakır'da Medfun Büyüklerimiz

Şeyh Mahmut Nedim Piranoğlu: 1907 Diyarbakır doğumludur. 1940 yılında vefat eder. Mezarı Mardin Kapı Mezarlığı'nın girişinde hemen sağdadır. M Şefik Korkusuz:. Diyarbakir Velileri.I-II.Kent yay.Ist.2004.s..153

Şeyh Zeki El-Amidi: 1310 yılında Diyarbakır'da doğdu.Dağkapının şehir içi yönünde hemen sağda tekkesi varmış.3.41945 tarihinde vefat etti.Mezarı Mardin Kapı Mezarlığı girişindedir.Mezartaşında 'Rufaiyyenin Sayyadı kolunun İzzeddin şubesinden Ramazan Ruhavi'nin hulefasından Süleyman Zeki Naimi Amidi. 1945.' yazılıdır. M Şefik Korkusuz:.Diyarbakir Velileri.I-II.Kent yay.Ist.2004.s..344

Mahmud Nühed Efendi: 1903 Diyarbakır doğumludur. Nakşi ve Kadiri icazeti almıştır. 25.5.1966'da vefat eder. Mezarı Mardin Kapı Mezarlığı'ndadır. M Şefik Korkusuz:.Diyarbakir Velileri.I-II.Kent yay.Ist.2004.s.266

Seyda Molla Musa Şerefkan: 1891'de Kulp ilçesi Şerefkan Köyünde doğdu. Muş,Bitlis'te Nurşin'de ,Silvan'da eğitim görmüş,Urfa'da, Şam'da ders vermiş;en son Diyarbakır'ın Sadi,Cımiokan,Silvan'ın Boşat,Bülbül ve Atşa köylerinde ders vermiştir.19071'de vefat etmiştir.Mezarı Mardin Kapı Mezarlığı'ndadır. (Z.Abidin Çiçek.Diyarbakır'ın fethi,Tarihi ve Kültürü.Diyarbakır.1977.s.128

Azmi: Asıl adı Ahmed'dir.M.1831'de vefat etmiştir. Mürettep divanı vardır. Bir nüshası İstanbul'da Millet kütüphanesinde yazmalar arasındadır. (Mlt.Alm.K.Mz.No.294) Ayrıca Miftah-ül Mania isimli manzum eseri daha vardır. M.1831'de vefat etti. Mezarı Mardin Kapısında Bolulu Hüseyin Efendi merhumun civarında idi. Diyarbakır İl Yıllığı-1967.s.275

Molla Fethullah-i Peçari: Diyarbakır merkez Karaz Köyü'nde 1927'de doğdu. Babası Molla İbrahim-i Peçari'dir. Nakşibendi tarikatındandır. 1926 yılına kadar Karaz'da kaldı, sonra Tır Alo Köyü'ne geldi ve burada üç yıl kaldı, sonra Diyarbakır'a gitti. İlim tahsilini Molla İsmetullah,Melekendli Seyyid Abdullah ve Öolla sakih-i Boti'den; tasavvuf amelini Şeyh Maşuk'tan aldı.2004'te vefat etti, Yeniköy Mezarlığı'nda medfundur. M Şefik Korkusuz:.Diyarbakir Velileri.I-II.Kent yay.Ist.2004.s.244

Molla Abdürrahim Tangüner: 1912'de Bismil Kamışlı Köyü'nde doğar.17 babası müderristir. Kanuni İran seferinden dönerken dedesine kendi eli ile yazdığı kur'an-ı kerimi hediye etmiştir. Bir divanı vardır.ramazan ayı 18'inde 1993'te vefat eder, mezarı Iskanevleri mezarlığındadır. M Şefik Korkusuz:. Diyarbakir Velileri.I-II.Kent yay.Ist.2004.s.46

Molla yasin Yüsri: Kulp ilçesinde doğdu. Silvan'da eğitim alıyor ve burada çeşitli köylerde imamlık yapıyor. Ayrıca müderrislik yapmıştır. Ravdül-Hayat,Tecvid ilmi hakkında bir manzume, Akaidle ilgili bir manzume,Divan ve Şafii fıkhında Menhec adlı kitabı nazmetmiştir. Emeki olduktan sonra Bağlar 5 Nisan Mahallesinde ikamet etti.1992'de vefat etti, mezarı Yeniköy Mezarlığındadır. (Z.Abidin Çiçek. Diyarbakır'ın fethi, Tarihi ve Kültürü.Diyarbakır.1977.s.132

Remzi: Asıl adı Muhammed'dir. M.1576'da şehrimizde doğdu,1812'de vefat etti. Mezarı Urfa Kapısında idi. Devrin tanınmış şairleri arasında idi.

Şevket Beysanoğlu. Diyarbakırlı Fikir ve sanat adamları. San matb.Ankara.1966.1/s.238

Şair Hüsami: Mezarı Dağkapı Urfa Kapı arasındaki Kantaralar mevkinde idi.1930'da bu bölgedeki mezarların kaldırılması ile mezarı kayboldu.

Şair Hüseyin: 1707'de ölmüştür. Mezarı Urfa Kapıda idi.

Eyip ve Şair Cezmi: 1692'de Diyarbakır kadısı idi. Mezarı Dağkapıda idi.

Binbaşı, Şair Cevri: 1875'te öldü. Mezarı Dağkapıda idi.

Cezmi: Dağkapı mezarlığında gömülü idi. İbrahim Sarı Şehrimiz Diyarbakır. Büyükşehir Belediye yay.1999.s.123

Hamidi: Şehrimizde yetişen ve geçen asrın başlarında ilim ve fetvasıyla meşhur olan Abdülhamid Efendi'nin mahlası Hamidi'dir. Büyük fıkıh alimi Payaşlı Ömer Efendi'den icazet aldıktan sonra müderris oldu.Sabah Zinciriye,akşam Ulucami'de ders verdi.1815'te şehre müftü oldu. 1822'de vefat etti. mezarı dağkapıda 'Gelbenigör' semtinde idi.

Şevket Beysanoğlu.Diyarbakırlı Fikir ve sanat adamları.San matb.Ankara.1966.1/s.261

Müderris H.Ragıp (1786-1840). Nakiplerdendir. Babası Diyarbakır Müftüsü Mehmed Mesud Efendi'dir. İslami ilimleri dedesi ve babasından öğrendi. 402ye yakın eseri vardır. Rağibiye Medresesi, Rağibiye Kütüphanesi,Defterdar Camii tamiri, Dilaver Paşa köprü tamirini yaptı.

Rağibiye Medresesi avlusundaki aile mezarlığında defnedildi.

(Z.Abidin Çiçek.Diyarbakır'ın fethi, Tarihi ve Kültürü. Diyarbakır.1977.s.135

İskender Paşa'nın torunu şair ve mutasavvıf Şeyh Yusuf Raif Efendi

Doğum ?.Ölüm:H.1306.

İskender Paşa'nın torunlarındandı. Şeceresi:

Yusuf Raif>Reşit>ebulhay>Mehmet Paşa>Emin Paşa>Süleyman Paşa>Ahmed Paşa>İskender Paşa

H.1285'te temyiz vilayet azası oldu. Divan edebiyatının son dönem şairlerindedir. Tasavvufi hizmette Seyyid Turabeddin Şeyh Resul'un yanında başladı. Mürşidi Rufai tarikatındandı. H.1276 hilafet icazetnamesi aldı.Dedesinin yaptırdığı İskender Paşa Camii müstemilatında gömülüdür. (M.Şefik Korkusuz. Tezkire-i meşayih Amid.Kent yay.İst.2004.s.212

Kuddusi Seyyid Münir Efendi: H.1301 Diyarbakır doğumludur. H.1336'da vefat etmiştir. Müridleri arasında Diyarbakır tarihi ve Silvan tarihi yazarı Süleyman Savcı da vardır.babası Seyyid Abdülkadir'in babasının zirai mücadelenin ara cadde kenarında olduğu söyleniyor. M Şefik Korkusuz:. Diyarbekir Velileri.I-II.Kent yay.İst.2004.s.178

Dabanoğlu Türbesi: Türbe,Dabanoğlu Mahallesi'nde M.1696 tarihinde şehrimizde vali olarak görev yapan Dabanzade Mustafa Paşa tarafından yaptırılan Dabanoğlu Mescidi yakınındadır.Türbenin kime ait olduğu bilinmiyor. (Şevket Beysanoğlu.Diyarbakır'da Gömülü Meşhur Adamlar.Neyir mat. Ank.1985.s.95)

Molla İbrahim Terkanlı: Ali Pınar imamı İbrahim Bin Delo H.1290 yılında doğdu.Seyda Diyarbakır'a bağlı Terkan'da ikamet ederdi.Sonraları Heftselm Köyü'ne ve bilahere Alıpınar Köyü'ne gelir. Büyük alim ve zühd sahinbiydi1952 yılında vefat etti. (Z.Abidin Çiçek.Diyarbakır'ın fethi,Tarihi ve Kültürü.Diyarbakır.1977.s.131

Şair Hüsâmî: Hayatı ve eserleri hakkında fazla bir bilgi edinemedik Ali Emîrî Tezkiresindeki bir gazelini örnek olarak vermekle yetiniyoruz. Şairimizin mezarı Dağkapı ile Urfa Kapısı arasındaki "Kantaralar" mevkiinde idi. 1930'da bu bölgelerdeki mezarlıkların kaldırılıp buraların arsa haline getirilmesi üzerine Hüsâmî'nin de mezarı yok edilmiştir.

Ali Emiri, Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid, Dersaadet 1328, s. 213-214.

Hüseyin: Şehrimizde gömülü şairlerdendir. Mardin'de doğmuş, genç yaşında gelip Diyarbakır'a yerleşmiş ve burada öğrenimini yapmıştır. 1707 tarihinde ölen şairimiz hakkında başkaca bilgimiz yoktur. Mezarı Urfa Kapısı'nda idi. Ali Emiri, Tezkire-i Şuarâ-yı Âmid, Dersaadet 1328., s. 221.

Cezmi: Asıl adı Abdülkerim'dir. Takriben 1640 yılında İstanbul'da doğdu. Babası Yahya Efendi,

meşhur Şair Şeyhülislâm Bahai Efendi'nin küçük kardeşi idi. Bu soydan birçok tanınmış şeyhülislâm, kadı, edib ve şair yetişmiştir. Ali Emin, Tezkiresi'nde bunlar hakkında geniş bilgi vermektedir. Abdülkerim Cezmi öğrenimini tamamladıktan sonra çeşitli memuriyetlerde bulundu, 1692'de Diyarbakır Kadılığı'na atandı. Bu görevde ancak sekiz ay kalabildi ve aynı yılın sonlarında öldü. Mürettep divanı vardır, yazmadır.

Mezarı Dağkapı mezarlığında idi. 1930'da Dağ ve Urfa Kapılarındaki mezarlıkların yıktırılması üzerine Cezmi'nin de mezarı ortadan kaldırılmıştır. Bu bölgede şimdi modern bir şehir kurulmuş vaziyettedir. Ali Emirî, a. g. e., s. 135

Zari: Asıl adı Ali'dir. Mardin'in Savur kasabasında doğmuştur. Sür-geçi aşiretindendi. Öğrenimini Mardin'de tamamlamış, sonra Diyarbakır'a gelerek bazı vezirlerin hizmetine girmiştir. 1747'de vezaretle Sivas Valiliğine atanan Zaralı Osmanpaşazade Mehmet Paşa'ya divan kâtibi olmuş, bu paşanın 1750'de Trabzon, 1751'de Vi-din valiliklerine atanmasında beraberinde gitmiştir. Mehmet Paşa'nın 1752'de ikinci defa Sivas Valiliğine atanması üzerine görevinden ayrılmış, paşanın 1754 ölümü onu çok üzümüştür. Bundan sonra 1760'ta Diyarbakır Valiliğine atanan Zaralızade Fayzullah Paşa'nın hizmetine girmiş, 1768 yılına kadar bu görevini sürdürmüştür. Bu tarihten sonra memuriyetten istifa ederek gelip Diyarbakır'a yerleşmiş ve 1776 tarihinde burada ölmüştür. Mezarı Bağkapısı'nda Cinobaşı mevkiinde idi. Ali Emirî, a. g. e-, s. 419

DİYARBAKIR EVLİYALARI

İlçeler:

Silvan İlçesi-Hristiyan Evliyalari

Peygamberimizden önce yaşamış hristiyan azizleri de islam envanteri içinde kabul edilir.

M.S 410 yılında Mar Marutha tarafından İran hükümdarı II. Şapur tarafından katledilen Hristiyan askerleri arasında "Kırklar" diye bilinen 40 Hristiyan şehidinin kemiklerinin büyük bir merasimle getirtilip inşa ettirttiği kalede yapılan kemerlere bu kemikleri gömdüğü için Bizanslılar şehre Matryopolis (Şehitler Şehri) adını vermişlerdir. (96)

Hani İlçesi

Ibn-i Amm Resul-i Kibriya Cafer-i Tayyar Radye Anhül Gaffar Hazretleri

Lice kazasının Hani kasabasında medfundur.

Türbe-i Şerifeleri ma'mur ve mefruş ve müzeyyen idüğü (1)

Seyid Cafer-i Tayyar Türbesi

Seyyid Bedreddin Türbesi

Salnameye göre Eizze-i kiramdan Seyyid Bedreddin Kuddise Siruhu Hazretleri Hani kasabasında medfundur. (1)

Seyyid Cafer-i Tayyar Türbesi: Türbe Diyarbakır ili Hani ilçesi, Zirve Mahallesi'ndedir. Türbede bulunan zat ile ilgili olarak iki rivayet anlatılmaktadır. Bunlardan birisi türbede Cafer-i Tayyar'ın torunu olan bir zatın yattığı şeklindedir. Diğeri ise, türbede Cafer-i Tayyar'ın bir uzvunun bulunduğu şeklindedir.

Türbe bazı ifadelerle göre Emevi eseridir. Bir diğeri rivayete göre de Kurt İsmail Paşa tarafından yaptırılmıştır. Kubbeli taş duvarlı bir bina olan türbenin müstemilatında H. 372, M. 982 tarihli bir sancak vardır. Halk türbeyi türbede yatan zatın Sahabi ve Peygamber soyundan geldiği için ziyaret etmekte Kur'an-ı Kerim okuyup dua etmektedir. Özellikle cuma geceleri türbenin üzerinde de ışık yandığı inancı yaygındır. Bakımını Vakıflar Bölge Müdürlüğü'nün yaptığı türbenin temizliğini mescid görevlileri yapmakta olup türbenin yıllık ziyaretçi sayısı 4-5000 civarındadır.

Seyyid Bedrettin Türbesi: Türbe, Diyarbakır ili, Hani ilçesi, Develi Mahallesi'ndedir. Türbede Seyyid Bedrettin ile birlikte ikisi kız, birisi erkek üç kardeşinin yattıkları ifade edilmektedir. Üzeri beton taş duvarlı türbenin kimim zamanında ve ne zaman yapıldığı bilinmemektedir. Türbe havlu türünden eşyalar ve müstemilatında bahçesi ile bir mezarlık vardır. Seyyid Burhaneddin'in veli bir kimse olduğu inancı vardır. Ziyaretçiler Kur'an-ı Kerim okur dualar yaparlar. Halk arasında Seyyid Burhaneddin çok heybetli olduğu söylenir. Bakımını çevre halkının yaptığı türbenin yıllık ziyaretçi sayısı 3-4 bin civarındadır.(175)

Salnameye göre Eizze-i kiramdan Karazlı Şeyh Ahmed Efendi Hazretleri Hani kasabasında medfundur. (1)

Şeyh Ahmed karazi ve yanında medfun şeyhler

Ahmed Kârazî Diyarıbekrî: On dokuzuncu yüzyılda Anadolu'da yetişen evliyâdan. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî'nin halifelerinden Şeyh Muhammed Hânî'nin talebesidir. İsmi, Ahmed olup, Kârazî ve Diyarıbekrî nisbeleriyle bilinir. Diyarbakır'a bağlı Kâraz'da doğdu ve orada vefât etti. Doğum ve vefât tarihleri bilinmemektedir. Küçük yaştan itibaren zamanının usûlüne göre ilim tahsil eden Ahmed Kârazî ilmi yönden kendini yetiştirdi. Tasavvufa karşı büyük alâka duydu. Mevlânâ Hâlid-i Bağdâdî hazretlerinin halifelerinden Şeyh Hâlid-i Cezerî'nin sohbetlerinde bulundu. Onun terbiyesinde yetişti. Birçok mânevî derecelere kavuştu.

İlmiyle amel eden fazilet sâhibi bir velî olan Ahmed Kârazî'nin birçok kerâmetleri görüldü. Ömrünü İslâmiyeti öğrenmek ve öğretmekle geçiren, tek gâyesi Allahû teâlânın rızasına kavuşmak olan Ahmed Kârazî memleketinde vefât etti. Hadâik-ul-Verdiye: s.273 <http://www.uluyol.net/>

Çüngüş İlçesi

Salnameye göre Eizze-i kiramdan Hasan dede hazretleri Çüngüş kasabasında medfundur, Kurayı mevkufe bedelidir. (1)Ziyaret, Diyarbakır ili Çüngüş ilçesinde Kubbe Mezarlığındadır. Türbede yatan zatın Hasan Dede olduğu ifade edilirken betonarme bir bina olan türbe 1965 yılında halk tarafından yapılmıştır. Türbe ziyaretleri daha ziyade cuma günleri kutlu gün ve gecelerde olmaktadır. Ziyarete gelenler namaz kılip dua etmektedirler. Hasan Dede'nin Fatih Sultan Mehmet zamanının kadılarından olduğu ifade edilmektedir. Yıllık ziyaretçisi 3-4000 civarındadır.(175)

Mirani Köyü

Hazro İlçesi

Salnameye göre Eizze-i kiramdan Şeyh Şapur hazretleri Hazro nahiyesinde Şeyhan karyesinde medfundur.(1)

Hazro ilçesi Mirani Köyünde özellikle Perşembe günü 300-400 arabanın geldiği, felçli hastaların uğradığı Şeyh Hasan Ezraki ziyaretine gidiyoruz. Bağdat'tan Mardine gelen şeyh,Mardinde halkın rağbetine uğrar.Vali çekinir,hapse atar.Ancak şeyh namaz saatleri valinin de bulunduğu camide namaz kılar.Vali kerameti görünce pişman olur.Şeyh Hasan Ezarki daha sonra Hazro'ya gelir.(Not:Lice kısmında burayla ilgili ayrı bir açıklama var.)

Lice İlçesi

Salnameye göre Eizze-i kiramdan Şeyh Bilal Hazretleri: Lice kasabasında yarım saat mesafede Merkad-ı Şerifelerinde medfundur. Eizze-i kiramdan Şeyh İsmail Lice kazasında Eizze-i kiramdan Derviş Ali Lice kazasında Eizze-i kiramdan Pir izzeddin Lice kazasında Eizze-i Kiramdan Muhammed elaskeri Lice kazasında (1)

Lice-Şeyh Hüseyin Kubbesi

Seyid Şeyh Hasani Zeraki: Seyid Şeyh Hasani Zeraki Bağdat'ın Zerk Mahallesi'nde dünyaya gelmiştir. Babası Seyid Abdulrahman Dedesi Şeyh Ahamettir. seceresi 4. Imam Zeynel Abidin'e ulaşır. Abbasi Halifesi tarafından İslam Maraşali olarak görevlendirilir, önce Medine'ye giderek Resullullah'ın Kabrini ziyaret eder oradan da Mardin'e gelerek Artuklar Devlet Başkanı Emir Artuk Bin Ekser ile işbirliği yaparak Güneydoğu ve Doğu Anadolu'yu Bizanslılardan temizler ve Harput'a geçerek Malatya Serdarıyla işbirliği yapar; Bölgede 18 kaleyi fetheder. Keban ilçesinin Zırkan bölgesinde Bizanslılar ve Moğollar tarafından pusuya düşürülerek 70 silah arkadaşıyla beraber şehit edilir. Mahiyetindeki ordu komutanları cenazesinin nereye gömülmesi konusunda itilafa düşerler sonra Lice'nin Dibek (derhust) Köyüne defnedilmesi konusunda hemfikir olurlar. Fakat; Elazığ İli Keban ilçesinin Zırkan Bölgesi'nde de temsili türbesi mevcuttur. Seyid Şeyh Hasani Zeraki'nin tek amacı amcasının oğlu olan Seyyid Battalgazi'nin öcünü Konstantin'den almaktır. Seyid Osmanı Zeraki'nin 3 oğlu 1 kızı vardır. 1 oğlu Abdulrahman (bahdat tahterevan mevkiinde meftundur) 2. oğlu Hüseyin (Lice İlçesi Dibek Köyü eski ismiyle Derhust Köyü'nde meftundur.)

3. oğlu Abdulsasr Gazi (Lice ilçesi Dibek Köyü eski ismiyle derhust köyünde meftundur) Kızı Fatıma Şehribanu'nun nerede vefat ettiği bilinmemektedir. Ayrıca Lice ilçesinde bulunan Vakıf Ahmet

Beg Camisi'ni yaptıran Aynı zamanda Zırkan Beylikleri'nin Başkanı olan Vakıf Ahmet Beg Şeyh Hasani Zeraki'nin 10. torunudur. Hazro ilçesi Meyrani Ülgen Köyü'nde meftum olan zatın Seyyid Şeyh Hasani Zeraki'nin 20. torunu olan Şeyh Osman olduğu T.C Nüfus kayıt örnekleriyle, T.C Diyarbakır Sulh Hukuk Mahkemesi'nin 2006/416 nolu kararı, Soy seceresi ve T.C Tapu sicilkayıtlarıyla tespit edilmiştir. (Kaynak torunu)

Şeyh Hasan-ı Zerraki

Lice evliyelerine diğer örnekler

Molla Ahmed'e Hasi (M.S.1862 doğumlu), Molla Abdullah (D.1878), Muhammed hadi(d.1853), Molla Ahmed Meylani (d.1912), Şeyh Selim(d.1871), Abdülhamid Efendi(d.1858), Refet Efendi (d.1834

Molla Abdullah

Adı Abdullah olup Mahlası (Lakabı) Vehbi'dir. Babası Şeyhzadelerden Şeyh İbrahim Efendi, Annesinin adı Aişe'dir. Hicri 1295 (Miladi 1878) yılında Lice'nin Molla Mahallesinde dünyaya geldi. Çocukluğundan itibaren ilim tahsiline başlamış, Lice ve Diyarbakır medreselerinde Ulumi Aliye'yi ikmal ederek 12 ilimden de icazet almıştır. Diyarbakır Mektebi idadi hocaları tarafından kurulan komisyon önünde girdiği imtihanında başarılı olup 1 Rebi-ül Ahir 1324'de (M.1906) ehliyetname alır. 1 Mart 1325 (M.1907) tarihinde başladığı Lice Mektebi İbtidai Muallimliği vazifesinden 11 Kanunisanı 1327 (M.1909) tarihinde ayrılarak 1 Mart 1328 (M.1910) tarihinde Lice Müderrisi umumiliğine tayin olunur. Kürtçe, Türkçe, Farsça ve Arapça dillerini bilen Molla Abdullah Efendi daha sonra Diyarbakır Müderrisliği'ne tayin olunmuştur . (56)

Muhammed Hadi

Asıl adı Muhammed Mahlası (Lakabı) ise Hadi'dir (1). Babası, Musul şehrinin, Erbil Kazası'nın Ziyaret Köyünden gelip Lice'nin içine yerleşmiş bulunan ve burada evlenen Şeyh Sıbgatullah'tır. Büyük bir din Alimi olduğu için bölgede epeyce tanınan Şeyh ve ailesinin Şöhretleri Haydarizade idi. Seydayé Lice (Lice Seydası) olarak da tanınan Hocaefendi, Hicri 1269 (Miladi 1853) yılının Sefer ayının ilk günlerinde Lice'nin Molla Mahallesi'nde dünyaya geldi. Ailesinin tek erkek evladı olup Emine ve Rahime adlarında iki kız kardeşi vardır. İlk tahsilini babası Şeyh Sıbgatullah'ın yanında yapar, Ardından muhtelif Medreselerde okuduktan sonra Hicri 1309 (Miladi 1891) yılının Şaban ayında Siirtli Molla Halilzade Fethullah Efendi'den icazet alır.

Lice'de bulunan Rüşdiye Mektebi'ne öğretmen olarak atanabilmek için 1 Kanunisanı 1296 (Miladi 1880) tarihinde Diyarbakır'da yapılan sınavı kazanır ve öğretmen olur ancak; 15 Teşrinievvel 1302 (Miladi 1886) tarihinde bu okul kapatılınca açıkta kalır. 12 Kanuni 1325 (Mila-

di 1909) tarihinde komisyon huzurunda ispatı ehliyet ederek Lice Müderrisliği'ne tayin edilir . Seyda Tasavvufta Şeyh Abdurrahman'i Tani'nin halifesi Şeyh Abdülkadir'e Hézan'ıye intisaplı (bağlı) idi ve ondan hilafet almıştı . Hilafet aldıktan sonra Şeyh'i onun Siverek kazasına yerleşerek irşada orda devam etmesini ister, ancak Seyda iki Medresesinin ve birçok talebesinin bulunduğunu belirtip rica ederek orda (Lice'de) kalmayı sağlar. Kısa bir müddet hariç tüm hayatı Lice'de geçer, Ta ki vefat edinceye kadar.

Seyda, ilimde tam bir derya... Bilhassa Nahv, Mantık, Aruz, Istiare ve özellikle Şafii fıkhında üstad imiş. Yetiştirdiği talebeler içinde Hazrolu Hacı Fettah, Silvanlı Molla Hüseyin'e Küçük gibi zatların oluşu ilimdeki şöhretine yeter delildir. Böylesine değerli ve Mübarek bir zat olduğundandır ki babası bazen şöyle dermiş: "Rabbimiz bize bir erkek evlad verdi, ama tam verdi."

Seyda'nın ilimde nasıl bir derya olduğunu anlamamız için şu örneğe bakmamız yeterli olacaktır: Seyda ve bir müşidi Hac'ca giderler. Dönüşü deniz yolu ile yaptıklarından İstanbul'a uğrarlar, orada paraları biter. Müşid'i Seyda'ya: "Şeyhülislama git, bizi eve ulaştıracak kadar borç para iste." der. Seyda gider bakar ki meşihat makamında sınav var, büyük kavuklularla dolu içerisi. Herkese bir kağıt dağıtılır. Nihayet sorular sorulur ve cevaplara geçilir. Herkes cevapları bir kağıda zor sığdırırken, Seyda ikinci kağıdı, ardından üçüncü kağıdı ister ve altına şunu yazar:

"Edepsizlik addetmeseydim daha çok kağıt isterdim, ancak haya ettim." Kağıtlar içeri verilir ve hemen Seyda içeri çağrılır, içerde bir Ayetin tefsiri sorulur. Seyda ezberden 8 ayrı tefsir yapar, hayran kalan Şeyhülislam hemen sarığını başından çıkarır ve Seydanın başına koyarak: "Bu sarık bu başa yakışır, Efendi lütfederseniz bu makamda kalabilirsiniz." der. Seyda "Efendim ben buraya makam veya şöhret için gelmedim, yolda kaldık, borç para için geldik." der ve her türlü ihtiyaçları karşılandıktan sonra tam bir izzet ve ikramla uğurlanır.

İki medresesi ve birçok talebesi bulunan Seyda yörede oldukça tanınmış biri olmasına rağmen sahip bulunduğu ilmi hiçbir zaman istismar etmemiş ve ancak geçinebileceği kadar bir mal varlığına sahip olmuştur. Hatta o zamanlar Seyda'ya Lice'nin bir köyünü hediye etmek isterler ama; Seyda reddederek: "Benden sonra çocuklarımın nasıl olacağını bilmiyorum, onun için kabul edemem." der ve almaz. İşte böylesi bir Alimin varislerine bıraktığı tüm serveti :

1.) 400 zira ebadında bir ev 2.) 2 Seccade 3.) Bir adet havan 4.) 1 kova 5.) 1 oberi (Keçeye benzer kilim) 6.) 3 palas 7.) 1 keçe 8.) 4 kilim 9.) 2 teşt (Leğen) 10.) 3 küçük tencere 11.) 3 büyük tencere 12.) 4 tabak 13.) 2 tava 14.) 1 süzgeç 15.) 3 yatak

Toplam 15 kalemde 30 parça eşya ve 1 adet ev .Yaşadığı dönemin en önemli alimlerinden birinin varislerine bıraktığı tüm miras işte bu kadar. Günümüzün, ilmmini istismar ederek zenginleşen alimleriyle karşılaştırılmayacak kadar takvalı bir zat. Sırf, Allah'tan korktuğu için , ihtiyacından fazla zekat almayan bir Allame... Halbuki eğer Seyda ilmmini istismar etseydi Lice'nin ve bölgenin en zenginlerinden biri olurdu. Seydanın bilinen iki eseri vardır:1.) Divan (Basılmıştır)2.) Tecvid, bu manzumdur .(Basılmıştır) (56)

Molla Ahmet Meylani

Hicri 1328 (Miladi 1912) yılında Lice'nin Molla Mahallesi'nde dünyaya geldi. Babasının adı Molla Abdullah, dedesinin adı Şeyh İbrahim, onunda babasının adı Şeyh Ahmed Meylani'dir. Babası ona, dedesinin ismini vermiştir. Babasının dedesi Şeyh Ahmed Meylani, Siirt'in Eruh ilçesinin Meylan köyünden göç ederek Lice'ye yerleşmiştir. Meylan köyüne izafeten Meylani soyadını almışlardır.

İlk olarak Lice'de çeşitli hocalardan dersler alarak ilim tahsiline başlar. Ardından bir süre ilçemizin Hézan Nahiyesinde (aynı zamanda dayısı olan) Şeyh Medresesi'nde okur. Ardından Siirt'in Baykan ilçesine bağlı Naré köyünde büyük bir Alim olan Molla Alauddin'den ders alır. Bitlis iline bağlı Güroymak

(Norşin) ilçesinde Şeyh Sultan Veled'den de ilim tahsil eder. En çok Hazro ilçesi Alimlerinden olan Hacı Abdülfettah Efendi'den ders alır. Silvan'daki Molla Hüseyin'e Küçük'ten de bir süre ilim tahsil eder. İlim tahsilinin ardından ilk olarak Diyarbakır merkeze bağlı eski adıyla Kuçuk köyünde (yeni adını bulamadık) fahri İmamlık yapar. 1946 yılında Diyarbakır Müftüsü Ömer Avni Yardım nezdinde girdiği Müftülük sınavını birincilikle kazanarak Lice ilçemize Müftü olarak atandı.

Yirmi yıl süre ile ilçemize yalnız Müftü olarak dini alanlarda değil, aynı zamanda sosyal alanlarda da hizmetleri olmuştur. Bunların arasında, Kan davası olan ailelerin barıştırılması, Lice'ye Ortaokulun getirilmesi, o zamanlar merkez nüfusuyla Diyarbakır'ın en büyük ilçesi konumunda bulunan Lice'nin il olması çalışmaları vs. gibi hizmetleri sayılabilir. Lice'de görev yaptığı yirmi yıl içerisinde 6 ay Çermik'te, 6 ay da Malatya-Hekimhan'da Müftülük görevlerinde bulunmuş, ancak tekrar Lice'ye dönmüştür. 1966 yılında Mardin ili Mazıdağı ilçesine tayin olur. Ardından Aydın'ın Nazilli ilçesine atanır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda 'Musahhih' (Kitapları tashih edici, düzeltici) olarak 1,5-2 yıl civarı görev yaptıktan sonra 1971 yılında Diyarbakır'ın Ergani ilçesi Müftülüğü'ne atanır. 1976 yılında Elazığ ili Sivrice ilçesi Müftülüğü'ne atılır. 1977 yılında 31 yıllık Müftülük hizmetinin ardından kendi isteğiyle emekliye ayrılır. Ergani Müftülüğü görevi sırasında başladığı eser tercümelerine emekliliğinde hız verir ve çalışmalarını bu yönde yoğunlaştırır.

Tercüme eserlerinden bazıları şunlardır:

1.) Tarih-ül Fikh-il İslami (İslam Fikhi Tarihi).2.) Bidayet-ül Müctehid.3.) Hayatüs Sahabe

Bu üç kitap yayımlanmıştır.

Tercüme ettiği ancak henüz yayımlanmamış olan eserler ise şunlardır:

1.) Abdülkadir El Cezairi'nin 'El Minhac' adlı eseri. (Konya'da kitapçılık yapan Zeki Sakallı'nın yanındadır.)

2.) Mısırlı bir Alim tarafından kaleme alınan ve yaklaşık 30 cüz civarı olan 'Kısas-ül

Enbiya'(Peygamber Kıssaları). (Hikmet Yayınları sahibi İsmail Hakkı Şengüler'e teslim edilmiştir. İsmail Hakkı Bey 2001 yılında vefat etti, ancak bu esere ait müsvette'ler ailesinin yanında olabilir)

3.) 'Ruh ül Beyan'tefsirinin bir kısmı.

1977 yılında ailesiyle birlikte halen ikametini sürdürdüğü Diyarbakır'a yerleşti. Hocayı tanıyanlar onun çok kültürlü olduğunu, İslami ilimlerin hemen bütün dallarına çok iyi derecede vakıf olduğunu belirtirler. Yetiştirdiği talebelerden bazıları Müftülük ve Vaizlik gibi üst görevlerde bulunmuşlardır. Bunların arasında Lice, Mazıdağı, Hani ve Silvan Müftülüğü ve Diyarbakır Vaizliği yapmış olan M. Said Ergin, Lice, Şarköy ve Hani Müftüsü ve Yazar Mehmed Emin Bozarslan ve Diyarbakır merkez Vaizi Abdulhaluk Duran örnek gösterilebilir. Türkçe, Kürtçe, Zazaca, Arapça ve Farsça dillerini bilen Molla Ahmed Meylani, üçü erkek, ikisi kız olmak üzere beş evlat babasıdır.

Şeyh Selim

Asıl adı Muhammed Selim'dir. Ancak yaşadığı bucak olan Hézan'a (Kayacık Nahiyesi) nispetle 'Şeyh Selimé Hézani' olarak tanınmıştır.

Hicri 1292 (Miladi 1871) yılında Maven'de dünyaya geldi. (Maven, Muş İline bağlı bir köy. Babası meşhur Şeyh Abdülkadiré Hézani olup anne tarafından Seyyid'dir. Hem İlim, hem Tasavvufi amelini (Eğitimi) Hazret İakabıyla da tanınan meşhur Norşin Şeyhi Muhammed Diyauddin Efendi'nin yanında tamamlayıp icazetini alır.

Bir ara Mustafa Kemal (ATATÜRK) Silvan'da komutan olarak bulunurken (1917 civarı) ilginç bir rüya görür, birçok kimseye te'vil ettirir (yorumlatır) ama beğenmez. O zaman kendisine Şeyh Selim Efendi'yi anlatırlar, oda Şeyh Selim Efendi'ye sorar ve aldığı cevap karşısında son dere-

ce sevindiğini belirterek, iltifatlarını bildirir.

Şeyh Selim (Aydın) Efendi, Hicri 1355 (Miladi 1934) yılında, 63 yaşında vefat eder. Mezarı Hézan (Kayacık) Nahiyesi'ndedir.(56)

Kocaköy

Şeyh Şerafeddin Türbesi: Türbe, Diyarbakır'ın Kocaköyü'nde Şeyh Şerafettin Mahallesi'ndedir. Köy halkı ile belediyenin birlikte yaptıkları türbe fazla eski olmayıp kubbeli betonarme bir binadır. Türbe cuma akşamları ziyaret edilir. Ziyaret esnasında çevredeki çocuklara şeker dağıtılır. Aslen Mekkeli olan Şeyh Şerafettin Diyarbakır'ın Kurşunlu Camii'nde 20

yıl müderrislik yapıp Kocabey bir köy iken burada inzivaya çekilip burada ölmüştür. Bakımını Yardımlaşma Derneği'nin tuttuğu görevlinin yaptığı türbeyi yılda 750-1000 arasında kimse ziyaret etmektedir. (175)

Hezan Merkadı Türbesi: Türbe, Diyarbakır ili, Lice İlçesi, Savat (Hazan) Köyündedir. Türbe'de Şeyh Abdulkadir (1246-1326) babası Molla Abdullah, dedesi Abdurrahim, annesi Asiye, Şeyh M.Selim (1292-1355) babası Şeyh Abdulkadir, dedesi Ş. A. Kadir, annesi Rukiye yatmaktadır. Türbe ailesi tarafından yapılmıştır. Müstemilatında aile mezarlığı bulunan türbenin mimari özelliği yoktur. Bakımını ailesinin yaptığı türbeyi yılda 3-4 bin kişi ziyaret etmektedir.(175)

Kayacık-Hezan Evliyalari:Şeyh Seyda Mehmet Selim,Şeyh Seyda Abdülkadir,Şeyh Seyda İsmail Hakkı,Şeyh Mahsum Aydın

Kocaköy-Şeyh Şerafeddin ve İsmetullah

Ahmed El Hasi

Hicri 1283 (Miladi 1862) yılında, Lice'nin Hézan (Kayacık) Nahiyesi'nde dünyaya geldi. Babasının adı Hasan, Annesi Medine'dir. Adı Ahmed olduğu halde daha çok "Melayé Hasi" ve "Hocae Hasi" olarak tanınmıştır. İlim talebeliğine ilk olarak Hézan'da Molla Mustafa Hatip'in yanında başlar. Ardından Peçar Köyü'nde de bir müddet bu temel eğitime devam eden Seyda, asıl eğitimini ise Diyarbakır şehir merkezinde bulunan meşhur 'Mesudiye' Medresesi'nde alır. Mesudiye Medresesi'nde 12 ilmin tamamını tahsil eder. Mesudiye Medresesi ve aynı zamanda Diyarbakır Müftülüğü görevini de yürüten Elhac İbrahim Efendi'den 1 Rebiülahir 1320 tarihinde icazet alır. Hicri 1330 tarihine kadar değişik memuriyetler de bulunan Seyda, Haziran 1330 (Miladi 1909'da Diyarbakır merkez müderrisliği acemiliğine tayin olur. Temmuz 1331 (Miladi 1910) tarihinde, bu

görevinden Lice'nin Hézan Karyesi (Nahiyesi) Müderrisliği'ne nakil yaptırır. Bu vazifeyi bir müddet yaptıktan sonra bu defa boşalan Lice Müftülüğü'ne tayin edilir. Seyda, Lice Müftülüğü görevini tam 2 yıl, 2 ay ve birkaç gün yaptıktan sonra istifa eder. Müftülük görevinden istifa ettikten sonra, herhangi bir mal-mülkü olmadığından, maddi olarak epey müşkülât çeker ama buna rağmen takva'yı hiçbir zaman elden bırakmaz. Kendisine zaman-zaman zekat gelir, bu zekatı iyi bir şekilde hesaplar, eğer ihtiyacını karşılıyorsa artık ondan fazlasını kim gönderirse göndersin, asla kabul etmezdi. Osmanlı dönemi Şer'îye Sicil arşivlerinde bulunan dosyalarda kendilerinden 'Müttaki' ve 'Ehl-i Zühd' olarak bahsedilen 3-5 kişiden biri de Seyda imiş. Seyda, Tasavvufi amelini yöremizde meşhur Şeyh Abdülkadir'e Hézan'ının yanında yapar ve hilafet almasına rağmen hayatı boyunca hiçbir mürid edinmeyip sadece ilim ile meşgul olur.

Seyda'nın, Şeyh Abdülkadir'e Hézan'ının yanında eğitim almış olmasına rağmen bazı konularda (Özellikle, Şeyh Said İsyani ve bazı siyasi konularda) Hézan Şeyh'leriyle fikir ayrılığına düştüğü anlatılır. Çok kültürlü bir zat olan Seyda, Türkçe, Kürtçe, Zazaca, Arapça ve Farsçayı çok güzel konuşur ve yazardı.

Bu kültürlülüğünün en güzel örneği Zazaca Mevlüt'tür. Seyda'nın Zazacaya çevirdiği ve mümtaz bir mevkii'ye oturttuğu Mevlüt 16 manzum bölümden oluşmaktadır. İlk 14 bölümü Zazaca mevlüt, hemen ardından kısa bir açıklama şeklinde 'Qala Pey' (Son söz), vardır. En son iki bölüm ise Arapça'dır. Sonunda ebced hesabı ile 1316 (Miladi 1900 yılı) tarihi düşürülmüştür. Aynı yıl (M.1900) bu mevlüt 400 adet bastırılmıştır. Zengin kafiyelerle biten 756 mısralık bu eser, güzel bir şekilde Bingöl Zaza şivesiyle yazılmıştır. Mısralar 11 hecedir. Seyda, kendi zamanında İttihat ve Terakkicilere devamlı muhalif olmuş ve onlarla tartışmıştır. Yine bir gün Cuma namazından önce Diyarbakır Ulu Camiinde İttihatçı taraftan Vaiz efendinin verdiği vaaz'da "Va'tasimu biheblillahi cemien" ayetini tefsir ederken, ayeti tahrif ettiğini gören Seyda anında "Sen Allaha iftira ediyorsun, O Ayetin tefsiri öyle değil" deyip itiraz edince itihatçılar ayağa kalkıp üzerine gitmeğe başlar, o zaman orada bulunan eski Diyarbakır Belediye reisi Niyazi Çıkıntaş Efendi ve bazı beyler hemen silahlarını çekip Seydanın etrafını çevirerek : "Seydanın kılına dokunanın cesedi yere düşer" diye bağırınca itihatçılar dururlar. İşte bu olaydan ve daha önce meydana gelmiş bulunan birkaç olaydan dolayı itihatçılar onları İstanbul'a şikayet eder. İttihatçı hükümette hemen tümünü Rodos Adası'na sürgün eder. Sürgün hayatı da 2 yıl, 2 ay ve birkaç gün sürer. Seyda, sürgünde parasızlıktan dolayı epey perişan olur. Bunun nedenini ise kendisi şöyle açıklıyor : "Ben evde iken (Lice'de) bir gece kapım çalındı. Açtığımda bir memur, "Efendim vilayette ehli ilim bir meseleden dolayı çıkmaza girdi, sorunun çözümü için Vali Bey sizi rica ediyor" Ben de, hemen gider gelirim düşüncesi ile ceketimi omuzuma attım ve elimde sigara yola düştüm. Gidiş o gidiş, hemen o gece sürgüne gönderildik." İşte bu ani yakalanıştan dolayı üzerinde hiç para olmadan yola çıkarılan Seyda maddi olarak epey perişan olur. Ancak çok ehli takva olduğundan bu durumunu (Utancından) kimseye açamaz. İlk günler arkadaşlarının paralarıyla geçinirler, sonraları bu paralarda bitince çok sarsılırlar.(56)

Nihayet bir gün Seyda dayanamayarak eline kâğıt-kalem alarak Padişah'a hitaben : "Avcı bir av yakalasa ya keser, ya besler, ya da salıverir. Onu devamlı avutarak muzdarip etmek yüceliğin şanına yakışmaz." diye yazar, imzalar ve gönderir. Dönemin Padişahı Sultan Reşad yazıyı okuyunca, yazarının boş bir insan olmadığını anlar ve hepsini birden İstanbul'a çağırır. Seyda huzura gelir. Bir yanda Padişah, bir yanda Şeyhülislam ve Erkan, herkes hazır.

Padişah sorar : "Molla mısın?" Seyda bir tek kelime ile cevap verir : "Diyorlar." Padişah Sultan Reşad, Şeyhülislam'a işaret ederek soru bombardımanını başlatır. Seyda her soruya tek tek ve mükemmel cevaplar verir.

Padişah ve Şeyhülislam hayran ve sekran bir halde. Sultan Reşad sorar: "Ne istiyorsun?" Seyda

soğuktan mı, yoksa Şeyhülislamın havasından (Tavırlarından) rahatsız oluşundan mıdır bilinmez, bir anda Şeyhülislamı göstererek: "Bunun sakosunu (Ceketini) istiyorum." der. İstedığı anında yerine getirilir, ayrıca Diyarbakir'e varıncaya kadar da yol masrafı verilip izzet ve ikramla uğurlanırlar.

Seydayı tanıyanlar onun son derece keskin bir zekaya sahip olduğuna şahit olmuşlardır. Sadece şu örnek bile zekası hakkında önemli ipuçları vermektedir:

Bahar mevsiminin başladığı ancak karların henüz ortada olduğu bir gün, güneşin altında, tarlada arkadaşlarıyla satranç oynar. O esnada ezan okunduğundan, taşları olduğu gibi bırakıp namaz kılmaya giderler. Dönüşte taşların çoğunun yıkılmış ve birkaç taşında yerinde olmadığını görürler. Herkes bir tarafa doğru aramaya başlarken, Seyda ise hemen karşıda bulunan çalılıklara doğru gider, arkadaşları sorar: "Seyda, taşların o çalılıklarda ne işi var?". İşte Seydanın cevabı: "Ben taşlardan birini elime aldım ve dilimi vurunca tuzlu olduğunu gördüm, anladım ki güneşte uzun zaman oynadığımızdan elimiz terlemiş ve terimizde taşlara geçtiğinden dışarı salıverilen keçiler buraya gelip taşları yalamaya başlamış, bazıları da karşı ki çalılıklarda henüz yeni çıkan yeşilliklere götürmüş olabilirler diye buraya geldim." der ve biraz aradıktan sonra taşları bulur. Seydanın bu mantığı karşısında bütün arkadaşları hayrette kalırlar. Seyda, 1951 yılında vefat eder. Mezarı Hézan'dadır. (56)

Şeyh Abdülkadir

Şeyh'e mezm (Büyük Şeyh) ve Abdülkadiré Sani olarak ta tanınan Şeyh, Lice ilçemizin Hézan (Kayacık) bucağındandır. Babası Molla Abdullah, dedeleri ise sırası ile şunlardır:

1. Dedesi, Molla Abdürrahim
2. Dedesi, Molla Muhammed
3. Dedesi, Molla Ahmed
4. Dedesi, Hüseyin Ağa

Şeyh Abdülkadir'in babası Molla Abdullah aynı zamanda Mevlana Halid Zülcenaheyn'in halifesidir. Şeyh Abdülkadir Efendi, kendisi ile beraber 5 erkek kardeş idiler. Önceleri Gavs'i Hizaniye (Seyyid Sibgatullahi Arvasi) bağlı iken, Gavs'ın vefatından sonra Gavs'ın Halifesi: Şeyh Abdurrahman Tahî'ye intisap etti ve hizmetinin sonunda hilafet aldı. Evinin bulunduğu Hézan ve çevresinde irşada başladı ve uzun yıllar bu irşada devam etti.

Ashında Şeyh Abdülkadir'in ilmi derinliğini anlamak için uzun boylu araştırmalar yapmaya gerek olmadığı kanaatindeyim. Sadece, kendisinin yetiştirerek (Kendisine) Halife seçtiği 3-4 isme bakmak bile ilim seviyesinin ne kadar üst seviyelerde seyrettiğini anlamamıza yardımcı olacaktır. Şeyh'in önce talebesi, yetiştikten sonra ise halifesi olan bazı tanınmış alimler şunlardır: 1.) Muhammed Hadi 2.) Molla Mustafa-i Sisi 3.) Şeyh Seyyid 4.) Molla Ahmedé Hasi Şeyh Abdülkadir'in, içinde mektuplarının da yer aldığı bir divanı vardır. Şeyh'in kendi isminden başka "Şeyh'e Mezm" ve "Abdülkadiré Sani" lakaplarının da olduğunu yazımızın başında belirtmiştik. 'Şeyh'e Mezm' denmesinin sebebi, ilminin büyüklüğünden dolayıdır. Abdülkadir'é Sani denmesinin sebebi ise şöyle anlatılır: Şeyh, doğmadan önce annesi bir gün rüyasında Şeyh Abdülkadir Geylani Hazretleri'ni görür. Şeyh Abdülkadir Geylani Hazretleri rüyada Şeyh'in annesine şöyle der: "Bir erkek çocuğun olacak. Adını Abdülkadir koy. Benden sonra ikinci Abdülkadir olacaktır. "Çocuk doğduktan sonra Mevlana Halid-i Bağdadinin halifelerinden olan Şeyh Abdullah Semerşeyh'i haber gönderir: 'Çocuğu getir adını koyalım.' Şeyh'in annesi daha önce görmüş olduğu rüyayı da beyine anlatınca, Beyi Molla Abdullah çok sevinir ve Cenab-ı Allah'a (c.c) hamd eder. Şeyh Abdülkadir, uzun bir irşad vazifesinden sonra Hicri 1326 (Miladi 1905) yılında Hézan'da (Kayacık) vefat eder. Mezarı aynı nahiyededir. (56)

Kulp

Şeyh Hüseyin

Kulp Türbeleri

İlçede halk tarafından ziyaret edilen ulamaların yattığı türbeler şunlardır:

Şeyh Êlî Türbesi : Kulp çayı kenarında, Şirnas köyü yolu üzerinde olup halk tarafından ziyaret edilmektedir.

Şeyh Şabedin Türbesi : İlçemizin Yeşilköy Mahallesi'nde bulunan ünlü bir ziyaretidir.

Şeyh Salihê Eskârê: Kulp'a bağh Eskâr Köyü'nde bulunmaktadır. Hem Müslümanlar, hem de gayri müslümler adına yemin ederler.

Şeyh Ettar Türbesi: Kulp'un Badıkan bölgesindedir. 17 Mart (Hıvdê edarê) şenliklerinde ziyaret edilir.

İmam-ı Gazalî Türbesi: Badıkan bölgesinde

Büyük Kaya İmamı: Badıkan bölgesi

Şeyh Muhammedê Duderi Türbesi: Şeyh Kalê Bahaddin Duderyan Köyü.

Şeyh Ebubekir Türbesi: Özbek (Şeyhbuba) Köyü.(97)

Şeyh Ömer Efendi Türbesi: Türbe, Diyarbakır ili, kulp ilçesinin Konuklu Köyü'ndedir. Türbede Şeyh ve oğlu Şeyh Zülkif yatmaktadır. Türbe Şeyh Zülkif tarafından H. 1300 yılında yapılmıştır. Müştemilatı olmayan türbe tek kubbeli ve altı köşelidir. Vali bir zat olduğu için ziyaretine gidilen türbede Kur'an-ı Kerim okunur dua edilir. Şeyh müridleriyle bu yara ile köyüne dönüp gazi olarak vefat etmiştir. Torunları tarafından bakımı yapılan türbeyi yılda 5000 kadar kimseyi ziyaret etmektedir.

Müridleri ile birlikte savaşa gitmek Anadolu Türk Halk inançlarında bir gelenektir. Şeyhi takip etmek, şeyh ile birlikte dini-milli bayrağın ardında savaşa gitmek Allah için cihat etmenin bir sonucudur. Savaşta yara alıp o yara ile hakka yürüyen Anadolu'da çok sayıda ulu zat vardır.

Şeyh Ebubekir Türbesi: Türbe, Diyarbakır ili Kulp ilçesi Özbek Köyü'ndedir. Tek kubbeli olan türbeyi 1700 yılında torunları yaptırmıştır. Bir evliya olduğu inancı ile ziyaret edilir. Kur'an-ı Kerim okunur dua edilir. Bakımını halkın yaptığı türbeyi yılda 6000 kişi ziyaret etmektedir.

Şeyh Mahmut Türbesi: Türbe, Diyarbakır ili, Kulp ilçesi Karpuzlu Köyü'ndedir. İfade edildiğine göre, Türbede Şeyh Mahmut, Şeyh Mahmut'un babası, Şeyh Ali, Şeyhin oğlu Şeyh Osman torunları

Şeyh Abdullah Şeyh Hasan ve Şeyh Mahmut'un gelini IV. Murat'ın kızı Züleyha Hatun yatmaktadır. Hoca Ali isimli bir mimar tarafından yapılan türbenin halen 3 kubbesi onarılabilmektedir.

Müştemilatında cami, türbe avlusu ve medresenin hücreleri bulunmaktadır. Burası çeşitli hastalıklara şifa bulunmak için ziyaret edilir. Ziyaret esnasında Kur'an okutulur. Kurban kesilir dua edilir. Ziyaret sebebi Bağdat'dan gelme Seyyid ve evliya bir zat oluşu ile izah edilmektedir. Bakım ve onarımı adına kurulmuş dernek tarafından yapılan türbeyi yılda 3000 civarında halk ziyaret etmektedir.(175)

Çınar İlçesi

Salnameye göre Eizze-i Kiramdan Şeyh Hasan Efendi Hazretleri

Şark nahiyesinde Ak karyesinde medfundur.

(Çınar ilçesi Aktepe Köyü) (1)

Hasan Nurani ve Abdurrahman Aktepe Türbeleri

Hasan-el Nurānī Hazretleri (H. 1201) Batman'da dünyaya gelmişti.

Daha doğmadan babasını kaybetti. Annesi oğlu Hasan'ı abdestsiz emzirmezdi. Çok fakir olduklarından köyün ağası Hüseyin Efendi bu Saliha Hanımı yanında çalıştırmaya başladı. O zaman çocuk olan Hasan-el Nurānī de Hüseyin Efendi'nin yanında hizmetlerine devam etti.

Abdülmeccid Han'ın emriyle altı yaşlarında iken küçük Hasan ağılda karanlık bir yerde oturuyordu. Hüseyin Efendi abdest almak üzere ağıla gittiğinde köşede bir nur olduğunu görüp ona doğru ilerledi. Nura elini vurduğunda, Hasan'ın başında olduğunu fark etti. Bu olayın zuhur etmesinden sonra tüm ahali küçük Hasan'a "Nurānī" unvanını verdiler. Hüseyin Efendi bu olaydan sonra Hasan-el Nurānī'yi ilim tahsil etmesi için devrin büyük alimlerine gönderdi. İlim tahsilini yörece meşhur olan Molla Halil-i Siirtî'nin yanında yaptı. Bu zat meşhur Erzurumlu İbrahim Hakkı hazretlerinin halifesidir. Fıkıh, tahsil ettikten sonra Molla Halil-i Siirtî'den geometri ve matematik öğrendi. Evliyanın büyüklerinden Şeyh Sâlih-i Sıbkî'nin sohbetlerine katılarak zâhîrî ve bâtınî ilimleri öğrenip hilâfete şereflelenerek icâzet aldı.

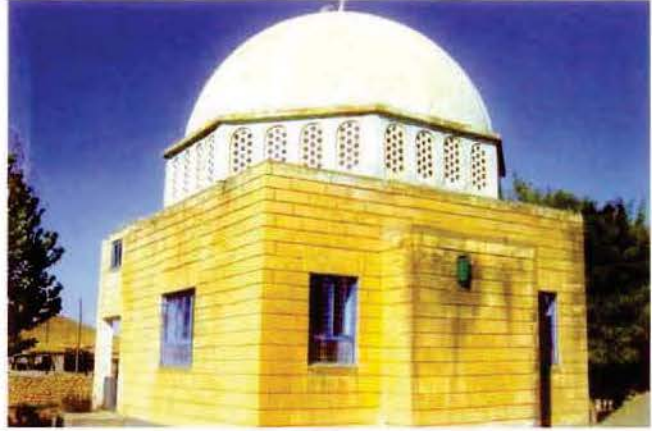
Üstün kabiliyetini iyi bilen hocası, o dönemin kendisi ile arası çok iyi olan Sultan Abdülmeccid Han'a yazdığı bir mektupla talebesinden bahseder. Padişah da, Diyarbakır'a bağlı çok eski tarihî bir köy olan Aktepe arazisinden 52 parselin tapusu ve o köyde bir tekke ve medrese kurma emrini gönderir.

Bundan sonra Şeyh Hasan Efendi, Şeyh Sâlih Sıbkî'nin vasiyeti üzerine Diyarbakır'ın Bismil ilçesi Aktepe Köyü'ne yerleşerek, insanları irşâd ile meşgul oldu ve çok talebe yetiştirdi. Şeyh Hasan Efendi 1865 (H.1283) senesinde Aktepe Köyü'nde vefât etti. (98)

Şeyh Abdurrahman Aktepi

Hasankaleli İbrahim Hakkı Hazretleri ve Marifetname eseri çok meşhurdur. Gerek tasavvuf ve dini ilimler ve gerek astronomi ve tıpla ilgili konuları kendi döneminde ele alışî enteresandır. Bugün Tillo bölgesi de İbrahim Hakkı hazretleriyle inanç turizmine önemli renk katmaktadır.

Ancak Diyarbakır'da Çınar ilçesinde aynı özellikleri taşıyan Şeyh Abdurrahman Aktepi hazretlerini ne yazık ki Türkiye ve İslam alemi fazla tanımamaktadır. Bu mübarek zatı elden geldiğince tanıtmak bir vefa gereğidir. Diyarbakır Çınar'da Alatosun Köyü Türbesi, Aktepe Şeyh Hasan-i Nurani Türbesi,

Altınakar Köyü'nde bir türbe (Şeyh Kasım) dini mekanlardır. Çınar Aktepe Köyü'nde Şeyh Hasan nurani'nin büyük evladı olan Şeyh Abdurrahman Aktepi 1854-1910 yılları arasında yaşamıştır.

Çınar Aktepe geçen asırda İslami bir üniversite hükmündeydi. Burada bir cami minaresi ve medrese kalıntısı ile medrese öğrencilerinin (80 öğrenci) mezarı bulunmaktadır. Minare 850 yılında yapılmıştır. Öğrenciler veba salgını sonucu vefat etmişlerdir.

Eserlerinden başlıcaları "Revdül Neim" Divana Ruhi, Kitabül Ebriz, Keşfül Zelam, Diyarbakıra Özgü Takvim, Astronomi, (bir diğer astronomi eserinde çevrimliğini yapmıştır) Fıkıh, Arapça Gramer, Hastalıklar İçin Şifa Kitabı.

Eserlerinde öne çıkan Revdül Neim eserinde peygamberimizin özellikleri ile onun miraca çıkışı konu edinmektedir. Manzum dizeler halinde kaleme alınan kitap 360 sayfadır, Hicri 1302 yılında kaleme alınmıştır. Diğer Kürtçe eseri ise Diwana Ruhi'dir. Bu eser Şeyh Abdurrahmanın şiirlerinden oluşmaktadır. Tüm bunların yanında Keşfül Zelam 35, Kitabül Ebris ise 81 sayfadan oluşmaktadır.

Ayrıca astronomi ile ilgili eseri hazırlarken ceviz ağacından dünya şeklinde bir küre hazırlamış ve bu küre halen sağlam olarak durmaktadır. eserleriyle ilgili yorum:

- 1.Divan:471 beyittir,70 sayfadır.
- 2.Kitab-u Ravd'un Naiym: Konusu Hz.Muhammed'in(SAV) miracı ve hayatı hakkındadır.4531 beyitli olup 306 sayfadır.
- 3.Kitab'ul Ibriz.Arapça yazılmıştır 81 sayfadır.Kur'anın Kelamullah olduğunu anlatır.
- 4.Kıştab-u Keşf Zulam fi akaid-i fark-el İslam: Konusu mezhebler arasındaki farklardır.25 sayfadır.Arapça yazılmıştır.
- 5.Minhac-ul Usul: Konusu fikihtir.Arapça yazılmıştır ve 50 sayfadır.
- 6.Astronomi ile ilgili yazılmış eser.
- 7.Aktepe köyü ve civarı için 1 yıllık namaz vakitlerini belirtir bir takvim.18 sayfalık mükemmel bir eserdir.
- 8.Sarf ve nahiv hakkında yazılmış bir eser.
- 9.Tıb hakkında bir eser.
- 10.1894 tarihli ayrı bir manzumesi ve 17. yüzyıl Osmanlı şairlerinden Nabi'nin yazdığı bir Gazel'e üç mısra ekleyerek yazdığı Türkçe bir Muhannes'i vardır.(99)

Şeyh Hasan Nurani Türbesi: Türbe, Diyarbakır ili, Çınar ilçesi Aktepe köyündedir. Türbede Şeyh H. Nurani ve oğulları Şeyh Mehmet Sıraç'ın hanımı Halime Hatun tarafından H. 1283 yılında Osmanlı Mimari stilinde inşa edilmiştir. Türbe daha ziyade Nakşibendi tarikatı mensuplarınca tarikat şeyhi olduğu için ziyaret edilmektedir. Ziyaretler, anma ve niyazda bulunmak için yapılır. Ziyaretçiler açma günü olan 20 Mayıs'da mevlüt okuturlar. İfade edildiğine göre türbe ziyareti sinir hastalıkları ve psikolojik rahatsızlıklara iyi gelmektedir. Bakımını torunlarının yaptığı türbeyi yılda 10-15 bin kişi ziyaret etmektedir.

Şeyh Ahmet Türbesi: Türbe, Diyarbakır ili Çınar ilçesi Meydan köyündedir.

Türbede, Şeyh Ahmet, hanımı Ferda ve oğulları Şeyh Vecik ve Şeyh Macid yatmaktadır. Türbe 1950'lili yıllarda Şeyh Ahmed'in oğlu Nesih tarafından yapılmıştır. Köşelitaşlardan yapılmış türbe yuvarlak ve kubbeli olup Osmanlı mimari stilindedir.

Şeyh Kasım Enveri Türbesi: Türbe, Diyarbakır ili Çınar ilçesi Altınakar köyündedir. Türbede Şeyh Kasım ve oğulları Şeyh Muhammed Neytullah ve Şeyh Muhammed Sait ve o ailelere mensup 3 Hatun Türbesi vardır. 1880 yılında türbe Şeyh Kasım Enveri'nin oğlu tarafından yaptırılmış daha sonra kendi-

si de araya defnedilmiştir. Türbe, Osmanlı mimarı stilinde yapılmış olup, kesme taştan kubbesi ve dört köşelidir. içerisinde 6 mezar bulunmaktadır. Müstemilatında başka bir şey yoktur. Şeyh Kasım Enveri Nakşibendi tarikatının mensubu olup birçok büyük alim yetiştirilmiştir. Din bilimi konusunda yararlı olmuştur. Türbeye psikolojik rahatsızlıkların tedavisi için gelinir. Halk burada dua ve niyazda bulunur.

Halkın inancına göre geceleri türbeden mum ışıkları gelmektedir. Ayrıca damlarda gezdirilen damın toprağının su geçirmemesini sağlayan yuvarlak taşların, şeyhin kerameti ile damda kendiliğinden itmeksizin gezdiği ifade edilmektedir. Bakımı hayırseverler tarafından yapılan türbenin yada 10-15.000 ziyaretçisi olmaktadır. Tarikat şeyhlerine ait kabirlerin zamanla türbeleştikleri bilinirken, halk din bilgilerinin bilhassa çok öğrenci yetiştirmiş olan bilgilerin kabirlerini de türbe olarak algılamıştır. Din ulularının birçoğu hikmet sahibi olarak kabul edilir. Ulu kabirlerden mum, ışık, nur görüldüğü bir kısmında ise kutlu gecelerde bu duruma rastlandığına inanılır.(175)

Altınakar Türbesi

Eizze-i Kiramdan Şeyh Kasım Efendi Hazretleri

Şark nahiyesinde Altınakar karyesinde medfundur. (Çınar İlçesi Altınakar Köyü) (1)

Bismil İlçesindeki Türbeler

Halk Efsaneleri:

Ismail Dede Ziyareti: Ismail Dede ile arkadaşları atları ile diyarbakır'a giderken, ambar köyü yakınlarında eşkiya saldısına uğramışlar. eşkiyalar diğer arkadaşlarını yaralayıp ismail dede'nin de kulaklarını kesmişler. yaralı hafif olanlardan birisi atına atlayarak köye haber vermeye giderken arkasından rüzgar gibi gelen üç kurt onu geçerek köye doğru gitmişler. yaralı haberci köye geldiğinde Ismail Dede'yi kulaklarından kan sızarak kapısının önünde oturur bulmuş. O zaman yolda gördüğü kurtların dede'yi getirdiğini anlamış. Şu anda ismail Dede'nin mezarı değil, evi ziyarettir. dilek dilenir, adak adanır. Kesilen adak kurbanın kellesi ile postu evde oturanlara bırakılır, kalan kısmı fakirlere dağıtılır.

Şeyh Abdulgafur Ziyareti: Yoksul biri olan Hacı Abdulgafur, yolda giderken yerde bir torba görmüş. Bastonunun ucuyla dokununca içinin altın dolu olduğunu anlamış. Torbayı almadan evine gitmiş. Karısına hemen bastonunun ucunu yıkamasını söylemiş. nedenini soran karısına da durumu anlatmış. karısı "Neden torbayı almadın, belki yoksulluktan kurtulurduk?" demiş.

Bunun üzerine Hacı Abdulgafur, "Ne diyorsun hanım, haram mal alınır mı? değil almak, bastonunun ucu ile dokundum diye onu bile yıkıyorum. Görmüyor musun kim bilir kimin malıdır." demiş. Kadın hemen çıkıp olanları komşularına anlatmış, koşup gitmişler, fakat; torbayı yerinde bulamamışlar. Hacı Abdulgafur'un sırrı ortaya çıktığı için de, hemen ölmüş. romatizmalı hastalar bu ziyarete gelip iyileşmek için orada bir gece yatarlar ve dua ederler. (10)

Çermik Evliyalari

Şeyh Fevzi : Seyyid (Hz.Muhammed'in torunu) silsilesinin, 25 kuşağındandır. Silsilenin 14.halkası olan "Sin ve Seydoş" torunlarındandır. Ataları, 13.yüzyıl başlarında Bağdat'tan gelerek, Mardin'in Derik İlçesine bağlı Kümtere Köyü'ne yerleşmişlerdir. Şeyh Feyzi 1931 yılında bu köyde doğmuştur. Abdulhalim bin Seyyid Emin'in oğludur. Yedi erkek kardeşin dördüncüsüdür.

Henüz Yedi yaşında iken geçirdiği rahatsızlık sonucu gözlerini kaybetmiştir. Amâ olmasına rağmen, Kur'an eğitimini almış ve "Hafız Kur'an" olarak kendini yetiştirmiştir. Bölgenin en büyük Seyyid Aşireti; "Mala Bub" a mensup olan Şeyh Feyzi; Babası Seyyid Abdulhalim'in 1946 yılında Çermik'e gelerek belli bir süre ikamet etmesi üzerine, buradan evlenmiş artık geri dönmemiştir.

Bilgisi, ahlakı, hoşgörüsü ve muhabbeti ile yöre halkının sevgi ve saygısına mazhar olmuş bir zat idi. İlim, irfan ve takva sahibi olan Şeyh Feyzi, maneviyatın aynasıydı. Mübarek gün ve gecelerde cemaatini toplayarak, zikir ve ibadet ederdi. Düşkünlerin, biçarelerin, mazlumların dert babasıydı.

1978 yılında Çermik'te vefat eden Şeyh Feyzi; İlçede, Tepe Mahallesi "Heykel önü" Kabristanı'nda metfundur. Türbesi, Cuma akşamları ve kutsal günlerde halk tarafından ziyaret edilmektedir.

Hacı Mehmet Baba: Hacı Mehmet, Çermik'in Gürüz Köyü'nde doğmuştur. Büyük bir mutasavvıf olan Hacı Mehmet; Şeyh Feyzinin babası Seyyid Abdulhalim'in halifesidir. Takva ehli olan Hacı Mehmet; yörede "Hacı Baba" lakabı ile anılır. Hacı Baba; Seyyid Abdulhalim'in dergahında uzun süre hizmet ettikten sonra, şeyhinden hilafet alarak daha büyük sorumluluklar üstlenmiştir.

Halkın büyük sevgi ve saygı duyduğu Hacı Babanın etrafında, sayısız mürit toplanmıştır. Allah yolunda büyük hizmetler veren Hacı baba; erenlerdendir. Çermik in Çıvan Köyündeki Türbesi, kutsal günlerde sevenlerinin akınına uğramaktadır.

Dede: Dede lakabı ile anılan zatın türbesi, Çermik in, "Şeyhandede" Köyü'nde bulunmaktadır. Dede'nin yaşadığı dönem ve hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Ancak; büyük bir zat olduğu ve Osmanlı Padişahlarından 4.Murat döneminde yaşamış olduğu sanılmaktadır. Dedenin şeceresi, İsmi taşıdığı Şeyhandede Köyü'ndeki bir ailede bulunmaktadır fakat; çok eski yazı olduğundan bugüne dek çözülememiştir. Şeyhandede Köyü'nün yakınında bulunan ve Dedeye ait olduğu söylenen "Değirmen taşı" köylüler ve bölge halkı tarafından kutsal sayılmaktadır. Halk tarafından; Dede'nin, savaş zamanlarında bu taş'a binerek harp ettiğine inanılmaktadır. Tazimle anılan Dede'nin Türbesi, halk tarafından sıkça ziyaret edilmektedir. (100)

Ergani Evliyalari

Dediği Baba: Ergani'nin kuzeyinde Eski ile Yeni Ergani yolu arasındadır.Şehir mezarlığının karşısında etrafı üç sıra briketle çevrilmiştir.1530 tarihli, 998 numaralı tahrir defterine göre şeyh olduğu anlaşılmaktadır.

Kılıç Baba: Şölen beldesi Kılıç Baba Tepesi'ndedir. Ergani Dicle yolunun solunda 2-3 km uzaklıkta çevreye en hakim noktadadır. Burada üç mezar vardır. Biri Uzun Hasan'ın babası, diğeri iki kardeşine aittir.

Vahit Baba: Namık Kemal Mahallesi'nde Diyarbakır yolunun kenarındadır.

Karababa: Karababa Köyü'nün 3 km.güneyinde bölgeye en hakim noktadadır.

Karahıdır Ziyareti: Sütyüzü mezarasının 2 km kuzeydoğusunda,Abdulaziz Köyü'nün 4 km güneydoğusunda bir dere yatağı içindedir.1518 seneli tahrir defterinde ismi geçer, sipahi ve gazidir.

Abdulaziz ziyareti 16.yüzyılda Erganiye bağılı iken bu gün Çermik'e bağılıdır. Köy Ergani'nin 35 km güneyinde bir tepenin güney yamacındadır. Türbe köy mezarlığındadır.

Incehıdır Ziyareti: Incehıdır Köyü'nün doğusundadır. Ergani'nin 30 km.güneyindedir. Birçok köyün yolu buradan geçer.Köyde jandarma karakolu vardır.

Mustafacık Ziyareti: Ergani'nin 40 km güneyinde Bitikçi Köyü'nün doğusundadır.

Sahabe-i Sor: Kesentaş Köyü topraklarındadır.

Şeyh Süvar Ziyareti: Ergani'nin 10 km.güneyinde Sökündüzü Köyü'ndedir. Köy mezarlığı içindedir.

Ziyaret Köyü: Aynı isimli köydedir. XVI. yüzyıl belgelerinde ismi geçer. Ziyaret, Ergani-Çermik yolunun solunda, yoldan 3 km uzaktadır. Erganiye 13 km.uzaktadır.

Çarkçı Ziyareti: Kesentaş, Çukurdare, Asmalı Köyleri'nin oluşturduğu üçgende yer alır.

Şethan Ziyareti: Ergani-Dicle yolunun sağında, Ergani'nin 12 km doğusundadır.

Kötekan şeyhleri kubbesi. Kotekan (Yakacık) Köyü'ndedir. Rufai Şeyhleri'nin köyüdür. Ergani'nin 10 km kuzeydoğusundadır.

Şeyh Şükrü: Ergani şehir mezarlığındadır. Rufai tarikatı şeyhidir. 1969 senesinde Ergani Müftülüğü'nden emekli olmuştur. (44)

Silvan Evliyalari

Şeyh Muhammed-i Gvrkov-i Türbesi

Bu önemli zâtin mezarlığı İlçeye bağlı Derik Mukur ile Kazandağı arasında bulunuyor. Bu zat, kendini yabancı hayvanlara adanmış bir şeyh olarak tanınmaktadır. Zaten adı üzerinde Gır (Tepe veya dağa anlamında) Kuvî (Yabancı veya evcil olmayan hayvanlar anlamında) Bu zat hep evcil veya evcil olmayan hayvanlarla ilgilenmesiyle tanınır. Her yılın mart ve nisan aylarında binlerce insan burayı ziyaret eder ve çeşitli adaklarda bulunurlar. Altın arayıcıları korkudan buraya uğramazlar. Bu işe girişenlerin başlarına felaketler gelmiş. Türbe aym zamanda, romatizmaya iyi geldiği herkesçe bilinmektedir.

Şeyh Muhammed Türbeleri

Silvan kitabelerini, yerinde okuyarak tetkik eden yazar Süleyman Savcı ilçenin batısında Yümnü Üstünlerin alt tarafında bir evin kapısı üzerinde Emir Heyca'nın oğlu Emir Muhammed'in zevcesine ait bir mezar kitabesine rastlıyor. Yazar, çok güzel kufî bir yazı ile yazıldığını belirtiyor. Bu kitabede Abdullah beni Hamdan'm künyesi Ebül Heyca olduğuna göre, Abdullah'ın Heyca adh bir oğlu ve Muhammed adında bir de torunu bulunduğu, bunlarında Emir bey veya vali olarak Hamdanogulları namına Silvan'da hüküm sürdükleri belli oluyor.

Düveli İslamiye'de Abdullah'ın altı kadar oğlu bulunduğu ve bunlardan bir kaçının adı yazıldığı halde Heyca ile oğlu Muhammed hakkında bilgi verilmemektedir. Diğer araştırmalarda da bunların adına ve yaptıkları vazifelerine dair bir bilgiye rastlanılmamıştır. Bu türbeler halen ziyaretgah olarak kullanılmaktadır. Yazar Süleyman Savcı bu önemli zatların Milladi 921 - 960 yıllarında vazifede olduklarını açıklıyor.

Site İbn-i Mecnu Türbesi

İlçenin kuzey batısında, evlerin bulunan ve halk arasında ziyaretgah olarak bilinen kabrin üzerindeki iki taşın soldakine kadar şunlar yazılmaktadır:

Kitabenin ebadı: 0.50 X 1 Besmele, Haza Kabr-ü Sitte İbnet-ü Necm? Rahmet-ü Allah-i Aleyha (Bundan sonrası okunmadı) Keente Sitte Dar... (Bundan sonrası okunmadı)La İllahe İlla Allah-u Vahdehu La Şerike Leh-u ve Emre Muhammeden Abdühu ve Resulühu Sallelahu Aleyhi ve Sellem

Kitabenin yazısı bozuk ve küçük oluşundan dolayı Abbasi veya Şeyhoğulları devrine ait olmasını belirten yazar Süleyman Savcı kitabenin üst tarafında sekiz bölümlü bir güneş resminin olduğunu açıklıyor.

0,80 X 01 ebadında olan dağdaki ikinci taşta da Ayetülkürsî kelimeleri ve kelimeyi tevhid yazılıdır. Kabrin ayakucunda ve batısında iki taş daha vardır. Onlarda da aynı ayetin kelimeleri yazılmıştır. Kabrin üstünde bir kırk mozayik parçası bulunmaktadır.(101)

Sahabe Muhammed

Bazı kaynaklarda Silvan'ın fethi sırasında eğitim vermek için on sahabenin Silvan'da bırakıldığı yazılmaktadır. Günümüzde bazılarının yeri belli değildir.

Yeri belli olan türbelerden biri Silvan Kalesinin güney tarafında Burcuşah Kapısı'nın karşısındaki

sur dışındadır. Şehit düştüğü rivayet edilen sahabe türbesinin üzerinde çeşitli yazıt ve kabartmalar vardır. Ayrıca çevre düzenlemesi sırasında türbenin yanında kazı sonucu bulunan taş parçalarının üzerinde altı köşeli yıldız kabartması bulunmaktadır.

Çarşamba günleri yoğun ziyaretçi akımına uğrayan türbe ve çevresinin koruma altına alınması gerekmektedir.

Sahabe Muhammed

Şeyh Halil Ziyareti

Gazi Caddesi üzerinde aynı adı taşıyan mezarlığın içindedir. Türbenin çevresi dört duvarla çevrili olup üstü açıktır. Silvan'da namazın ilk kılındığı yer olduğu söylenir. Küçük bir mescit olan tarihi mekan bu konumu ile Anadolu'nun ilk mescidi olma özelliğine sahip olabilir. İçindeki mezarların Sahabe türbesi olduğu söylene de gerekli araştırma yapılmamıştır.

Türbenin içinde bulunan namazgahın duvarları üzerinde taşı yapışan kişinin tuttuğu dileğin yerine geleceğine inanılır. Ayrıca ağlayan bebeklerin ziyaret yerine getirildiğinde sustuğu ve ağlamadığı inancı yaygındır.

Özellikle perşembe günleri yoğun insan kalabalıkları toplanır.

Muaz Bin Cebel Komutanı Türbesi (Sahabe Türbesi)

Silvan'ın Kumgölü (Ömerkan) Köyündedir. Silvan'ın en çok bilinen ziyaretlerindedir. Bir de efsanesi vardır. İslam ordusunun komutanı olan Muaz bin Cebel fetihten sonra dönüştü Murat ovasında pusuya düşürülür. Bu pusuda adı belirlenemeyen ve bekar olan sahabe komutanlarından biri şehit edilir. Şehit sahabenin annesi peygamberimizi rüyasında görür. Peygamberimiz şehit sahabenin annesine üzülmemesini her yıl burada bir hafta boyunca düğün dernek yapılacağını buyurur. Bundan dolayı her yıl mart ayının son haftasında binlerce kişinin katıldığı Murat şenlikleri yapılır. Yöre halkının Ser Hivde olarak adlandırdığı bu şenlik oldukça coşkulu geçer.

Şeyh Muhammed Ziyareti

Ziyaret sokağında bulunan Şeyh Muhammed Ziyareti çarşamba günleri ziyaretçi akımına uğrar. Mezarın başında ateşler yakılır, kiremitler ısıtarak vücudun ağrıyan bölgelerinin üzerine bırakılır. Romatizması olanların derdine şifa dağıttığına inanılır.

Şeyh Belbelot Ziyareti

Mira Şehir Mezarlığının içinde, Karabehlül Bey Camisi'nin yanında mezarlığa açılan kapının karşısındadır. Mezarın hemen yanında türbeyle bütünleşen yaşlı bir dut ağacı vardır.

Ziyaretgah olarak kullanılan türbenin yanında Seyda Mele Kamil'e ait mezar bulunmaktadır.

Şeyh Hasan Ziyareti

Şeyh Halil Mezarlığının kuzeyinde Azizogullarına ait mezarlığın yanındadır. Ziyaretgah olarak kullanılır.

Merşi Mun Ziyareti

Halk arasında Meşmuni ziyareti olarak bilinir. İlçenin batısında Diyarbakır Kapı'nın hemen yanındadır. Amerikalılar tarafından 1960 yılında türbe onarılmıştır. Ziyaretgah olarak kullanılır.

Site İbn-i Mecnu Türbesi

Halk arasında Kaniya Navin Ziyareti olarak bilinen ziyaret Bağlar Mahallesi'ndedir. Halk arasında ziyaretgah olarak kullanılmakta olan mezarın üzerinde 0.50x1 m. ve 0.80x1 m. ebadında iki kitabe ve kırk bir mozaik parçası bulunmaktadır. Kitabelerden solda olanı türbenin kime ait olduğunu göstermekte diğerinin üzerinde ise Ayetül kürsi ve kelime-i tevhid ayetleri bulunmaktadır. Ayrıca ayetlerin devam ettiği kabrin ayak ucunda ve batısında iki kitabe daha bulunmaktadır. Kitabelerin Abbasi veya Şeyhoğulları döneminde yapıldığını belirten yazar Süleyman Savcı kitabının üst tarafında sekiz bükümlü bir güneş resminin olduğunu açıklıyor.

Şeyh İbrahim Türbesi

Nakşibendi tarikatına mensup zatın türbesi Silvan'a bağlı Bahçe Köyü'ndedir.

Şeyh Emin Türbesi

Kadiri tarikatına mensup olan ve Şeyhi Bezvan'e olarak tanınan zatın türbesi Silvan'a bağlı Bezvan (Çalı Önü) Köyü'ndedir.(145)

Diyarbakır Evliyalari -Merkez

Horepiskopos Gabriel Akyüz: Havari Thomas Hindistan taraflarına gidip, orada şehid edilmiş, kemikleri Urfaya sonra Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'ne getirilmiştir. Şu an ayin yerinin sağ tarafındadır.(102)

Süryani kaynaklara göre Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nde havari Saint Thomas'ın mezarı Mar Yakup ve Diyarbakır kerameti (Not: Peygamberimiz öncesi azizler de evliyalarımız içindedir)

M.S. 3. Yüzyılın son yarısında doğmuş, küçüklüğünden beri dünyayla ilişkisini kesmiş ve mistik yaşamın işleriyle uğraşmayı yeğlemiştir. Bitkisel köklerle ve ağaç yapraklarıyla günlük besin ihtiyacını karşılıyordu. Keçi postundan yapılmış bir çul giymekteydi.

12 heceli vezinle yazdığı şiirleri 760'ı geçmektedir.

338 yılında vefat etti.. Uzun süre sonra cesedi Diyarbakır'da kendi ismini taşıyan kiliseye taşındı.

Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi -Mar Yakup'un Mezarı

Mar Yakup'un önemli bir kerameti vardır. O, gelecekte Diyarbakır şehrinin geçireceği faciaların, dayanılmaz felaketlerden dökülecek kanların kendisine ruh gözüyle gösterilmiş olduğunu ifade eden Mar Yakup'un kerameti:

1-M.S. Ocak 503 yılında İran kralı Kubad Diyarbakır'ı alamamış, 50.000 ölü bırakmıştı. Bunun üzerine Amidliler zaferlerinden çok emindi. Nöbetçiler çok şarap içmiş, uyumuş, diğer nöbetçiler evlerine gitmişti. Kubad'ın askerleri merdiven dayayarak içeri girmiş 80.000 kişiyi öldürmüş, diğerlerini esir almışlardı.(103)(104)

2-Mar Yakup günümüzde de bölgemizdeki kana ve teröre işaret etmiş miydi?

Şüheda-i kiramdan Bab-ı Kal Hazretleri Diyarbakır'da Hindibaba civarında medfundur.(1)

Bavekal: Bab-ı Kal farsça pır anlamına gelir.

Bu semtte Merkez bankasının yanında Bab-ı Kal (ihtiyar) baba yatmaktadır. Asıl simi Seyid Hüseyin'dir. 4 asırdır burada yatmaktadır. Ailenin bir kolu Suriye'de, bir kolu da Kızıltepededir. Her yıl Ağustos ayında Kızıltepe'de mevlüdü vardır. Suriye'den ve bölgeden torunları buraya gelir. Ziyarete Suudi Arabistan'dan torunları da gelmektedir. Ziyarete gelmektedir.

Bavekal Türbesi

Sarı Saltah-Gülşeni

Eizze-i Kiramdan Sarı Saltah-ı Gülşeni Hazretleri Diyarbakır'da Rum Kapı civarında zaviye-i Şerifelerinde medfundur. (1)

Türbe halk arasında sarı sadık deniliyorsa da, o türbede Gülşeni Hacı Ali Halife yatmaktadır.

Salnameye göre Eizze-i kiramdan Şeyh Halil-i Gülşeni Hazretleri Eizze-i Kiramdan Şeyh Ahmed-i Gülşeni Hazretleri Diyarbakır'da Camiussafa derununda medfundur. (1)

Eizze-i Kiramdan Muslihiddin Lari Hazretleri (1)

Iranda Laristan'da doğdu. Hindistan, Halep'te bulundu. İstanbul'da Ebussud Efendiyle beraber oldu. Sonra Diyarbakır'a geldi. İskender Paşa çocuklarına onu hoca tayin etti. Hüsrev Paşa medrese müderrisliğini verdi. 1591'de vefat etti.

Palu (Parlı) Camii ismi de verilen yapı batısında büyük Hekim Muslihiddin-i Lari'nin mezarı vardır. 29 eseri vardır. Hadis, tefsir, fıkıh, kelam, dil, tarih, mantık eserlerinin yanı sıra 2 astronomi eseri vardır. Bu eserler Kandilli ve Süleymaniye Kütüphanesi'ndedir.

Baştan ilk mezar(M.Lari)

Diyarbakıri Hüseyin (Diyarbakır)

(?-1574) Osmanlı tarihçisi. Medrese öğreniminden sonra eğitimini Şam'da sürdürdü. Daha sonra Mekke'ye geçti. Çeşitli dinsel görevler yaptı, kadılığa getirildi. Tarih-Alhamis Fi Ahval Anfas Al-Nafis

adlı tarih kitabı iki cilt olarak basıldı. I.Cilt Hz. Muhammed'in yaşamını ve bu konuda anlatılanları içerir. II. Cilt II. Murad'a değin halifeler dönemini kapsar. Kabe'nin ve Mescid-i Haram'ın bir Mu-fassal Taviri adlı yapıtı basılmadı; bir yazması Berlin'de bir yazması da Hidiv Kütüphanesi'ndedir. (www.Kenthaber Kültür Kurulu .com)

Bu şahıs mukaddes emanetlerin Yavuz'a teslim edildiği esnada Mekke emirinin yanında idi.

İbrahim Gülşeni (Diyarbakır)

(Yaklaşık, 1542/55-1533) Gülşeni Tarikatı'nın kurucusudur. Doğum tarihi ve yeri tartışmalıdır. Kimi kaynaklar Gülşeni'nin Azerbaycan'da, kimi kaynaklar da tarih belirtmemekle birlikte Diyarbakır'da, ya da çevresinde doğduğunu yazmaktadır. Şevket Beysanoğlu Muhyi-i Gülşeni'nin Menakıb'ına dayana-rak yukarıdaki tarihleri vermektedir. İki yaşında öksüz kaldı. Amcasının yanında ilköğrenimini tamamladı. Daha sonra bilgisini artırmak amacıyla Maverünnehir'e gitti.

Oradan Tebriz'e geçerek Uzun Hasan'ın yanında kaldı. Şah İsmail yörede egemen olduktan sonra, Gülşeni'yi Şiilik'in yayılmasına engel gördüğü için, idam ettirmek üzere hapsedti. Gülşeni muhafızın yardımıyla buradan kaçarak Diyarbakır'a gitti . Oradan Mısır'a gecti, çeşitli cami, dergah ve zaviyelerde bulundu. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı almasından sonra Gülşeni'nin yöredeki saygınlığı arttı. Yerel yöneticiler arasındaki çeşitli anlaşmazlıklar Gülşeni'nin durumunu da etkiledi. Kanuni'nin padişahlığı sırasında İstanbul'a çağrıldı. Çok yaşlanmış olmasına karşın, verdiği vaazlarla çevrede geniş bir saygınlık kazandı. Halvetilik'in bir kolu olarak kendi adıyla anılan tarikatı kurdu; birçok müşid edindi. Mısır'a döndükten sonra bir veba salgınında öldü. Yapıtlarından kimileri: Manevi (40.000 beyitlik bu mesnevi Farsça olarak Mevlana'nın Mesnevi'sine nazire olarak yazılmış, Gülşeniler arasında büyük bir ün kazanmıştır), Arapça Divan (Halil takma adıyla yazılmış, alaylı şiirler), Türkçe Divan (24.000 'i aşkın beyitten oluşmaktadır, dil açısından önemlidir.) www.kenthaber.com

Salnameye göre Eizze-i kiramdan Şeyh Muhammed Amidi Hazretleri Diyarbakır Mardin kapısı haricinde türbe-i Şerifelerinde medfundur.(1)

Şeyh Muhammed Gülşeni ve Gülşeniler (Mardin Kapı)

Şeyh Muhammed Gülşeni Türbesi

Halveti tarikatının bir kolu sayılan Gülşeni tarikatının kurucusu İbrahim Gülşeni'nin babasıdır. Tamamen kesme taştan yapılmış olan türbe, kare gövde üzerine, içten pandanifli kubbe, dıştan piramidal çatıyla örtülü bir yapıdır. Etrafı duvarla çevrilidir. Türbenin güneyinde aynı isimle taşıyan bir namazgah kalıntısı var. Namazgah, M. 1859'da Vali Mahmud Paşa tarafından yaptırılmıştır. M. 1434 tarihinde vefat etmesi muhtemeldir.(104)

Eizze-i Kiramdan Arakçın-ı Mazenderani Hazretleri

Diyarbakır Dağkapı ittisalinde medfundur. (1)

Arakçın-ı Mazenderani Hazretleri

Kafkasya'daki gence kasabası Berzenc bucağındandır. 13. yüzyılda şehrimize yerleşen bir din adamıdır. Soyundan birçok müftü yetiştiğinden Müftüzadeler adıyla anılırdı. Uluğ soyadını taşıyan kişiler bu soydandır. Dağkapı'da Sahabe Sahad bin Ebi Vakkas'ın yanında medfundur.(103)

Salnameye göre Eizze-i Kiramdan Şeyh Bilal Hazretleri

Diyarbakır Rum Kapısı haricinde medfundur.(1) Eizze-i kiramdan Şeyh Mutahhar Hazretleri Diyarbakır'ın Şeyhmatar Camii'nde medfundur, Mûsakkafat-ı vakfiye icarındır. (1)

Mezar: Minare ile cami duvarı arasında,bahçededir.

Tahir-i Halveti Hazretleri Türbesi

Eizze-i kiramdan Şeyh Tahir-i Halveti Hazretleri

Diyarbakir içkalede medfundur .(1)

Eizze-i Kiramdan Çifte Evliya Hazretleri

- Diyarbakir Hükümet Konağı pişgahında medfundur.
- Müşairün-ileyhimanın isimleri gayri ma'rif olup ala-rivayetin havariyundan oldukları meşhurdur. (1)

Salnameye göre Eizze-i Kiramdan Hindi Baba Hazretleri

- Diyarbakir'in Aynüzülal nam mevkiye medfundur. (1)

Hindi baba Süleyman Nazif'in dedelerindedir. Akkoyunlu Devleti, Hindi aşiretindedir. Diyarbakir'da Tıgrel soyadlı kişiler bu sülaledendir. 16. yüzyılda yaşamış sevilen,saygı gören bir ulu kişiydi. (103)(105)

Hindi Baba Hazretleri Kabri

Süleyman Nazif'in annesi Ayşe Hanım Akkoyunluların Hindi adıyla anılan bir Türk aşiretine dayanır.(106)

Salnameye göre

Eizze-i Kiramdan Şeyh Hançer Gúzar Hazretleri

Diyarbakir'in Hüsameddin Mahallesi'nde medfundur. (1)

Eizze-i Kiramdan Şeyh Mahmud-ı Nakşi Hazretleri

Rum Kapısı haricinde medfundur .(1)

Eizze-i Kiramdan Kurmaşlı Şeyh Mehmed Efendi

Dağkapı haricinde medfundur.(1)

Eski dağkapı mezarlığı

Şeyh Ahmedî Mürşîdî Türbesi

Şeyh Ahmedî Mürşîdî Türbesi (Alıpınar)

M.1689'da Diyarbakır'da doğdu, tahsilini tamamladıktan sonra Birecikli Şeyh Ebubekir'in tarikatına girdi.M.1761'de vefat etti. 1748 senesinde yazdığı Ahmediyye meşhurdur. Eser 1887'de İstanbul Sahaf İbrahim Efendi matbaasında basılmıştır. Ayrıca Yusuf ve Züleyha, Mevlüd-i nebi, viladeti Hümayun rislaetpenahi eserleri de vardır.

Zincirkıran Türbesi

İçinde kimin yattığı kesin değildir. Üzerinde: "Hz.Yunus'un oğlu Nebi Ogeda ve onun oğlu yatar." şeklinde yazı vardır.

Abdal dede (Kamışlı) Türbesi

Abdal Dede Ziyareti (Kamışlı Ziyareti)

Abdal Dede Mahallesi'nde Abdal Dede isimli kutsal bir kişi yatıyormuş. Abdal Dede, evini temiz tutanların bahçelerinde görünür ve orada abdest almış. Pis evlerde görünmezmiş.

Bu ziyaretin etrafında bulunan kamışlar, yaz, kış yeşil kalırlar ve hiç kurumazlar.

Zincirkıran Türbesi yanında Şeyh Hadin

Kamışlı Türbesi

PEYGAMBERE AŞIK BİR KENT

Basından alıntılar

Vali Mutlu; Diyarbakır'ın, Peygamberine büyük bir tutkuyla aşık olduğunu ifade ederek, "Bu güzel şehrin çocukları Muhammedi denilen güllerin yetiştiği bahçelerde yetişmişlerdir. Bu şehrin sembolü Muhammedi güldür." dedi. (21.04.2008 D.söz)

Kutlu Doğum Haftası nedeni ile bugün binlerce kişi Diyarbakır'da İstasyon Meydanı'nı doldurdu. 80 bin Peygamber aşığı katıldı. 09.03.2009.yşafak

Yenişehir ilçesinde İstasyon Meydanı ile meydana uzanan dört yolu dolduran halk, bir ağızdan Hz. Peygamber'e (S.A.S) selam gönderdi, salâvat getirdi. İstasyon Meydanı son yılların en kalabalık mitingine sahne oldu.Meydana 300 binden fazla insan geldi. 19.04.2010 D.söz

Diyarbakır mitingi 2006-03-03 Zaman gazetesi. Hüseyin Gülerce

Danimarka'daki karikatür krizinin sebep olduğu tepkilerin içerisinde biri var ki, üzerinde mutlaka durmamız gerekiyor. Diyarbakır İstasyon Meydanı'nda toplanan ve sayıları resmi makamların kayıtlarına göre 110 bin olan Güneydoğulu vatandaşlarımız, Peygamber Efendimiz'e gösterdikleri bağlılık, coşku ve samimiyetle 'işte bizim özümüz bu!' dediler.

TARİHTE DİYARBAKIRIN İSLAM ALEMİNE EKONOMİK KATKISI

Bunlardan en önemlilerinden birisi hac mekanlarına hizmet ve hacılara hizmettir.

Diyarbakır Vilayetinde bulunan Harem-i Şerifeyn Vakfı ,Mekke ve Medine'ye kakıda bulunan vakıflardır.1564 senesinde vilayette 9 köy, 6 mezra, bağ ve bostan mahsülü ve gayrimenkul kiraları Mukaddes toprakların finansına adanmıştı.

(Alpay Bizbirlik:16. Yüzyıl Ortalarında Diyarbakır Beylerbeyliği'nde Vakıflar.TTK.2002.s:405

1842 tarihli Haremeynü'ş-Şerifeyn vakfı Diyarbakır'ın çeşitli mahallelerinde evleri 15-120 paraya kiraya vermişti . (182)

Kâbe'nin ilk ipek örtüsünün Diyarbakır Hasanpaşa Han'ında işlendiğini biliyor musunuz?(183)

Diyarbakır İslam aleminde mukaddes mekanlara da katkıda bulunmuştur. Kudüs'te Halilürrahmanda Hz.Ibrahimin türbesi Diyarbakır çinileriyle süslüdür. Kudüs-Ürdün sınırı arasında bulunan Hz.Musa'nın Türbesi de Diyarbakır çinileriyle müzeyyendir.

Kuyumcu usta Ahmed Çelebi Amidi H.940'da Diyarbakırda doğdu. Kuyumculuk sanatının pirlerindenidir. Iskender Paşa ve Hasan Paşa tarafından korunmuştur.II.Sultan Selim tarafından iltifat görmüştür.

Pek çok emakin-i mübareke (kutsal yerler) ve Türbe-i Aliye(Ravza-i Mutahhare)'de bulunan bab ve şebeke (kapı ve sanduka)lar, avize ve musanna kandiller (işlemeli kandiller) Ahmed Usta'nın yadigarı üstadıyettir.

Konya'daki Mevlana Celaleddin Rumi Hazretleri'nin Konya'daki muattaralarının gümüşten ma'mul ve gayet müzeyyen olan ikinci kapısı asar-ı maharettir.

Hz.İmam-ı Azam Türbesi'ne ham gümüşten bab ve şebeke ve bazı avizeler ve musanna kandiller tertip etmiştir.(184)

Padişah IV.Murad Bağdat'ı aldığıında Emakin_i mübareke tezyinatını Diyarbakır kuyumcularına yaptırmıştır .(185)

İstanbul'da Yuşa Peygamberin türbesine bir Diyarbakırlı'nın büyük katkıda bulunduğunu mezarı başında yazılan bir şiirden anlıyoruz.Şiirin altında Yıl:1841.Diyarbakırlı Çerhizade Esseyid Hafız Muhammed Nazım yazılıdır.

Türbede Osmanlıca olarak yazılan iki kitabe vardır. Bunlardan biri hicri 1254,biri 1257'de yazılmıştır.Bunlardan birine bakalım:

Hazret-i Yuşa Nebi ve mürsel ibnün Nun'dur. Hem kelimüllah fetasıdır aleyhimisselam

Muciaztundan birisi bu gaza eyler iken Gün guruba gitmedi bir saat oldu sonra şam Hürmetiçün amadi hafız Muhammed kuluna Cümle züvvara dahi vire hûda hüsn-ü hitam

Rihletinden evvel tarihi hicriye kadar İki bin üç yüz yirmi sal iken mühimdir tamam.

Kutsal topraklarda kadılık yapan Diyarbakırlılar

■ Hüseyin Diyarbekri. 1573'te Mekke Kadılığı yapmıştır. Hamis isimli tarih eseri „Kabe ve mescid haramın mufassal tasviri isimli Hidiy Kütüphanesi'nde bulunan yazma eseri vardır.

■ Mukaddes emanetleri Mekke şerifi ile birlikte Yavuz'a teslim eden kişidir

■ Nakipoğlu:2 asır önce Medine kadılığı yapmış, ayrılırken Diyarbakır'a ait sakal-ı şerif hediye edilmiştir.

■ Kasım Gubari Efendi. H.1027 yılında Nekibül Eşraf makamına getirildi. Diyarbakır, Mekke ve İstanbul Kadılığı yaptı. Gubari yazı biçimini icat etti.

■ El Amidi Mela Çelebi 1066 yılında vefat etmiştir. Şam Kadılığı yapmıştır

■ Mekke Kadısı Hacı Ragıp Bey: Canip Yıldırım, Ragıp Bey'in anne tarafından atası olduğunu İsmail: XVII.yy'da yaşamıştır.Siyaset-i şer'iyye ve riyaziye isimli eserleri vardır. 1721'de Medine kadısı olmuştur.

Diyarbakır'ın İslam alemine gıda ve et katkısı

Osmanlı döneminde Diyarbakır askeri bakımından Bağdat ve Basra yöresinin yiyecek ihtiyaçlarını karşılayan bir ambar olmuştur.(186)

16 Haziran 1802 tarihli fermanla Bağdat'ta kıtlık olması nedeniyle 641 ton buğday,769 ton arpanın gönderilmesi istenmektedir. (182)

Diyarbakır'ın İstanbul'a et tedarikinde olduğunu Osmanlı belgelerinden okuyoruz.

İstanbul'un et ihtiyacını temin için koyun gönderilmesi için Diyarbakır Beylerbeyi'ne gönderilen hüküm 8 temmuz 1560

İstanbul'un et sıkıntısı gidermek için Diyarbakır'dan koyun gönderilmesi hakkında hüküm 17 Temmuz 1565 (187)

Borç katkısı

XVI.yüzyıl'ın ikinci yarısında vilayet hazinesinin çok zengin olduğu,1560'da Rumeli beylerbeyi Mustafa Paşa'ya 100.000 altın ödünç verdiği;1565'de Basra'ya kul mevacibi için 30.000 sikke flori gönderildiğini belgelerden öğreniyoruz.

(BA,MAD,nr.2775,s.25 ve 1430;MD,nr.3,s.263) (188)

DİNLERİN HAC KONAKLAMA MERKEZİ DİYARBAKIR

Dağkapıda Grekçe yazılan bir yazıda 'Adlarını kitapta bulacağınız kişilerin verdikleri paralarla Diyakos Appios'un çabaları sonucu yapılmış Han.Yapan taşçı ustası Paulos tarih 449.Kitabe Hristiyan hacıların konuk edildiği bir hana ait olduğu anlaşılıyor.Bu han muhtemelen Dağkapı civarındaydı. (189)(190)

Bu durumda Diyarbakır'ın Kudüs'e gidenlerin bir hac konaklama merkezi olduğunu öğreniyoruz. Diyarbakır İslam aleminin çeşitli yerlerinden gelen hacı adaylarının da konaklama merkeziydi.

Deliller Hanı (Hüsrev Paşa Hanı)

Mardin Kapı yakınlarında bulunan Deliller Hanı, Hüsrev Paşa tarafından 1527 yılında yaptırılmıştır. Gerek geçmişte gerekse günümüzde halk arasında "Hüsrev Paşa Hanı" veya "Kervansaray"da

Dağkapı

Deliller Hanı

denilmektedir. Ancak halk tarafından Deliller Hanı denilmesinin nedeni islam ülkelerinden Hicaz'a gitmek üzere burada toplanan hacı namzetlerini götürmek için gelen rehberlerin (delillerin) bu handa kalmalarındandır.

Diyarbakırlılar sadece Diyarbakır içinde değil Hac yollarında da lojistik destek vermiştir. Hicri 992 senesinde Ahmet Paşa'nın düzenlediği vakıfnamede Hufuf vahasında Hesa beldesine bağlı köylerde beş adet bahçe vakfetmiştir. Bazı alimlerin, fakirlerin, miskinlerin ve muhtaçların Beytullahı hac etmeleri için eşya ve kendilerinin taşınma masrafları için bu vakıf gelirlerinin harcanmasını vasiyet ve şart etmiştir. Her yıl Hesa şehrinde götürülüp getirileceklerdir. Bu taşıma işinde çalışan kişiye de ayrıca ücret verilecektir. Hufuf Hesa beldesi Suudi Arabistan'dadır, yer altı suları ile tanınmıştır.

Ayrıca Kabe ve Medinede her gün Kur'an okunması ve okuyana 6 Osmanî para verilmesi vakfiyede vurgulanmıştır. (191)

DİNLERE ÖNCÜLÜK YAPAN ŞEHİR.

Diyarbakır 3 kutsal din ortaya çıktığında da ilk mensubu olmanın şerefine nail olmuş mübarek bir şehirdir.

Hz. Musa'nın tebliği ile bu dini kabul eden bir kenttir. Gerek Lord Kinros'un 1954 Londra basılı Toroslardan Asyalı Türkiye'ye seyahat ve gerekse Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Diyarbakır Ulu Camisi'nin Hz. Musa zamanında yapıldığı yazılıdır.

Hz. İsa'nın ölümünden sonra Havari Toma'nın kardeşi Aday önceye Urfa'ya gelir ve hristiyanlığı tebliğ eder. Sonra öğrencileri Agay ve Mara'yı alarak Diyarbakır'a gelir ve dinini yayar.

Diyarbakır hristiyanlığın kaosa girdiği zamanlarda da birleştirici olmuştur 521 yılında I.Pavlos'un istifasından sonra ortaya çıkan kargaşa ve 526'da Antakya'da olan depremin sonrası olan karşıklıkta Diyarbakırlı Afram birleştirici rol üstlenmiş, adeta hakem rolünde bulunmuştur.

Süryani Kilisesine II.Pavlos'un patrik seçilmesinde oluşan sorunlu ortamı Diyarbakır metropoliti çözmüş ve patrik adayıyla İstanbul'a beraber gitmiştir. (192)

Peygamberimiz (SAV)'ın ölümünden 7 yıl sonra Diyarbakır İyaz bin Ganem tarafından alınmış ve İslamla şeref bulmuştur.

Dinlere öncülük yapan şehir Diyarbakır Hz. Musa, Hz. İsa, Hz. Muhammed(SAV) 'nin dinlerine sahip çıktığı gibi diğer bir kitap sahibi Hz. Davud'a da sahip çıkmıştır.

Muharrem Güler 'Diyarbakırlı' isimli şiirinde

Anası öğretmiş işlerken kergef

Dilinden dökülür inciyle sedef

Ne para ne pul dünyadır hedef

Dört kitabı bilir Diyarbakırlı

Şiirinde Hz. Davud'u da vurgulamaktadır.

Diyarbakır'ın fethinden sonra İyaz halkı meydana toplamıştı. "Hristiyan büyüklerinin bu konuşmalarından sonra, Amid Yahudilerinin önde gelenlerinden biri olduğunu ve Hz. Davud peygamber'in (S) soyundan geldiğini ifade eden Huneyna oğlu Mişa adında bir Yahudi bir din adamı, İyaz'ın huzuruna çıkarak Hz. Davud(s), Hz. İbrahim(s) ve Hz. Musa(S) peygamberler gönderilen bazı ayetleri okudu. Şehir sakinlerini bağışlamayı önceden düşünmüş olan İyaz, yahudi din adamını dinledikten sonra ona cevap olarak 'Allah affedicidir, bağışlamayı sever. Biz de şehirdeki herkesi affettik" der. Bunun üzerine şehir halkı da: 'Madem ki bizi affettin biz de senin dinine giriyoruz' diyerek çoğu İslam dinini kabul etti.

(El-Vakidi:Fütuhu'l Cezire, 186-187 (193)

Bu satırlardan Diyarbakır'da Davud peygamberin şeriatıyla amel eden bir insan grubu olduğunu öğreniyoruz.

Davud oğlu Süleyman peygamberin izlerini Dağkapı burcunda bulmak mümkün

Gamalı haçın çeşitli şekillerinin yer aldığı Dağkapı'daki batı burcunun ana yola bakan bölümünde, yerden itibaren 6'ncı sırada bir adı da "**Mühr-ü Süleyman**" olan, İsrail Bayrağı'ndaki Yahudilerin kutsal sembolü **Altı Köşeli Yıldız** kabartmaları da var.

Efsaneye göre; **Hazret-i Süleyman**, parmağında köşelerinde **Musa, Harun, Yakub, Davud, İshak ve İbrahim** Peygamberlerin isimlerinin yazılı olduğu altı köşeli yıldızlı kutsal bir yüzük taşır ve bu yüzük sayesinde bütün hayvanlara hükmeder, onlarla konuşurdu.

Bu sembol asırlardan beri Diyarbakır surlarında **Gamalı Haç**'in yanındadır.(194)

DIYARBAKIR'DA HRİSTİYAN İNANÇ ENVANTERİ

Diyarbakır Hristiyanlarca kutsaldır.

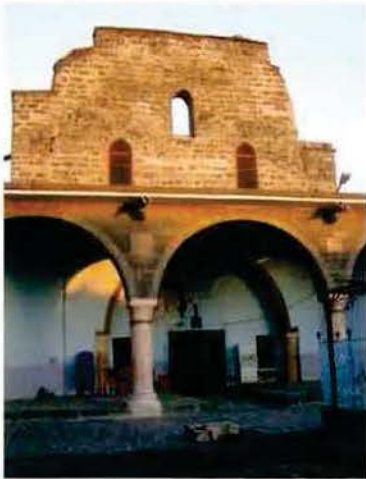
Diyarbakır, yüzyıllar boyunca dinsel hoşgörüden uzaklaşmamış, etnik ve dinsel mozaigini korumuştur. Bu nedenle de Müslümanlar, Hristiyanlar, Ermeniler ve Yahudiler, değişik mezhepler, tarih boyunca Diyarbakır'da birlikte yaşamışlardır. Bundan ötürü de Diyarbakır'da birçok kilise yapılmış ve bunların bazıları günümüze gelebilmiştir. Diyarbakır'da İslamiyet öncesi Şemsiler, Yahudiler ve Hristiyan dinine bağlı insanlar yaşamıştır. Burada yaşayan Hristiyanlar da beş ayrı mezhebe ayrılmışlardır. Bunlar Gregoryen (Ermeni), Yakubi (Süryani Kadim), Ortodoks (Rum), Asuri (Nasturi) ve Keldani mezhepleriydi.

Diyarbakır, Hristiyanlığı ilk kabul eden topluluk olarak bilinen ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi'nde yaşayan Süryanilerin önemli merkezi idi. V.yüzyıldan sonra Süryani Ortodoks Kilisesinden ayrılan Nasturiler, Keldaniler ve Melkitlerin yanı sıra Rumlar ve Ermeniler de Diyarbakır'da yaşamışlardır. Ortodoks, Katolik, Protestan, Gregoryen gibi hemen hemen tüm Hristiyan mezhepleri yüzyıllar boyunca Diyarbakır'da kendisini temsil etme imkanını bulmuşlardır. Diyarbakır'da Süryani, Keldani, Nasturi, Ermeni ve Rumların ibadet ettiği 22 kilisenin bulunduğundan söz edilmektedir. Ancak günümüzde bu kiliselerin bazıları tamamen yıkılmış, bazıları da günümüzde cemaatlerine hizmet vermektedir. (www.KenthaberKurulu.com) Diyarbakır'a miladın 1. yüzyıl ortalarında Hz. İsa'nın 70 talebesinden biri olan Aday Hristiyanlığı getirdi. Aday'ın ölümünden sonra talebesi Aday, Eğil, Lice, Silvan, Harput ve Mardin'e Hristiyanlığı yaydı. (108)

313'te imzalanan Milano Fermanı ile, Hristiyanlık, Roma İmparatorluğu'nun resmi dini haline gelmiş ve 23 Mayıs-19 Haziran 325 tarihleri arasında İznik Konseyi toplanmıştır. İznik Konsili'ne, Amed (Diyarbakır) bölgesinden katılanların sayısının azımsanmayacak sayıda olduğu dikkat çekmektedir. Katılanlardan bazıları; Şem'un, Yakup, Atiyakos, Eğilli Aday, I. Marutha, Mara biçiminde sıralanabilir. (109)

Diyarbakırda ayakta kalmış kiliseler:

Meryem Ana -Surp Giragos -Hızırilyas-Keldani-Saint George -Protestan -Ermeni Katolik

Meryem Ana

Surp Giragos

Hızırilyas

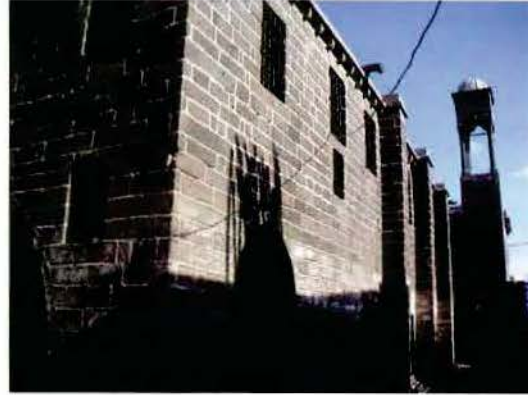
Keldani

Saint George

Protestan

Ermeni Katolik

İslam fetihlerinin yapıldığı dönemde şehirde yer alan kiliselerden tespit edilebilenleri şöyle sıralayabiliriz:

Mar-Thoma: Saint-Thoma Kilisesi de denir. Hıristiyanlıktan önce puta tapanların mabedi idi. Hıristiyanlığın kabulünden sonra yeni ilaveler yapılarak kilise haline getirildi. Miladi 639 tarihindeki İslam fethini müteakip önce üçte biri, sonra da tamamı camiye çevrildi. Bugünkü Ulu Camii'nin yerinde idi.

Meryem Ana: Çok eski bir mabettir. (Şehrin batısında ve Lalabeğ-Camii ile Şeytan Pazarı arasındadır. Bizans çağından kalma mihrabı ve Roma biçimi bir kapısı vardır). Birçok defalar tahriplerden bozularak tamir gördü ise de, en son Patrik Gorgis zamanında Mafıryan İshak vasıtasıyla 1700 yılında küçültülerek yeniden restore edilmiş ve bugünkü durumda inşa olunmuştur. Amid'in en şık, en güzel, sağlam ve yaşayan (Süryan-ı Kadim/Yakubi Mezhebi) kilisesidir.

Vaftizci Mar-Yuhanna Kilisesi: Miladın dördüncü yüzyılında inşa edildi. Arabistan Piskoposu Mar- Yuhanna 629 yılında ölünce, tabutu getirilerek bu kiliseye konuldu. Zamanla harap olmuş arsa haline gelmiştir. Yeri şimdiki Deva Hamamı civarındadır.

Mar-Istefanos Kilisesi: Dördüncü yüzyılda kurulmuştur. Çok ulu ve muhteşem bir kilise olduğu için, 503 yılında Amid "Sasar/lı Kubad idaresindeki ateşe kıpan İranlı yabancılar" tarafından istila edildiği vakit, burayı bir "Ateşgede" yani Ateş Tapınağı haline getirdiler. Bu işgal üzerine Suruçlu Mar-Yakup, aynı 503 yılında, çok acıklı manzum bir mersiye yazmıştır. Yeri ve yıkılış tarihi belli değildir.

Mar-Zu'oro Kilisesi: Beşinci yüzyılda yapılmıştır. 629 da Urfa Metropoliti Mar-Şem'un ve 14 Aralık 649 da Antakya Patriki Mar-Yuhanon ölmüş ve cenazeleri Amid'e getirilerek buraya gömülmüştür. "Ayn-i Zülal/Balıklı" adlı büyük içme suyuna Osmanlı vakfiyelerinde "Ayn-i Ze'ura" denilmesinden, bu kilisenin bu kaynak suyu üzerinde kurulduğu ve "Ze'ura" adının da halkça "Zülal"e çevrildiği anlaşılıyor. Sonradan yıkılmış ve yeri arsa haline gelmiştir.

Kırklar (Kırk-Şehid) Kilisesi: Bunu, Amid Metropoliti Şair Kartmili Mar-Yuhanna, beşinci yüzyılın sonlarında bina etmiştir. İranlılar 503 yılındaki istilalarında Amid'i bozup yıktıkları sırada, Ermeni Piskoposu Surp-Enün'ün Kral (Kubad)a yalvarıp yakarak müracaatı üzerine, yalnız bu kilise tahrip-ten kurtulmuştur. (Bu gün şehrin güneyindeki on gözlü köprüyü geçince Silvan yolunun güneyinde kalan ve üzeri harman yeri gibi düz olan mesire yeri "Kırklardağı", adını bu kiliseden almıştır. Bu gün burada, kilisenin bir duvar yıkıntısı ile mahzeni belli olmaktadır.)

Mar-Kozma ve Duymana Kilisesi: Meryemana-Kilisesi'nin güneydoğusunda ve eski kilisedendi. Mar adının da belirttiği gib vaktiyle Süryanilere ait iken, sonradan Rumlara (Süryani'den Herakliyus çağında Ortodoks mezhebine dönerek "Melikid/Melkid"=Melik/İmparator tarafıslı diye anılan ve ibadetleri Süryanice olan Rum mezhebindekilere) geçmiştir. 1930 yılına kadar duruyordu. (Bu tarihte yıkılınca, bir takım mozayıklan müzeye; yazma kitaplarla Rumca bir İncil de Meryemana Kilisesi'ne götürülmüştür).

Mar-Şilo Kilisesi: Amid Metropoliti Mar-Mara, 520 yılında yapmış ve ölümünden sonra cesedi buraya gömülmüştür. Yıkılış tarihi ve yeri belli değildir.

Büyük-Kilise: İmparator Heraklius 629 yılında yaptırdı. 779 yılında yıkılınca, Amid Piskoposu Abay ve Horipiskopos Mar-Gevergis, Arhidiyakon Mar-Tuma büyük himmet ve gayretle hayli para sarf ederek ancak eski haline getirebilmiştir.

Mar-Hananyo Kilisesi: Muallak Cami civarında idi. Nasturi Tapınağı olup yapılış ve yıkılış tarihleri tespit edilememiştir.

Saint Corc Kilisesi: İç kalede bulunmaktadır.

Mar-Pityon Kilisesi: Şeyh-Matar "Şeyh Mutahar" Camii civarında gösterilen bu kilise bir Nasturi Tapınağı idi.

Saint Teodoros Kilisesi: Fatih Paşa Camii bitişiğinde gösterilen bu kilise de harap (54)

Manastırlar

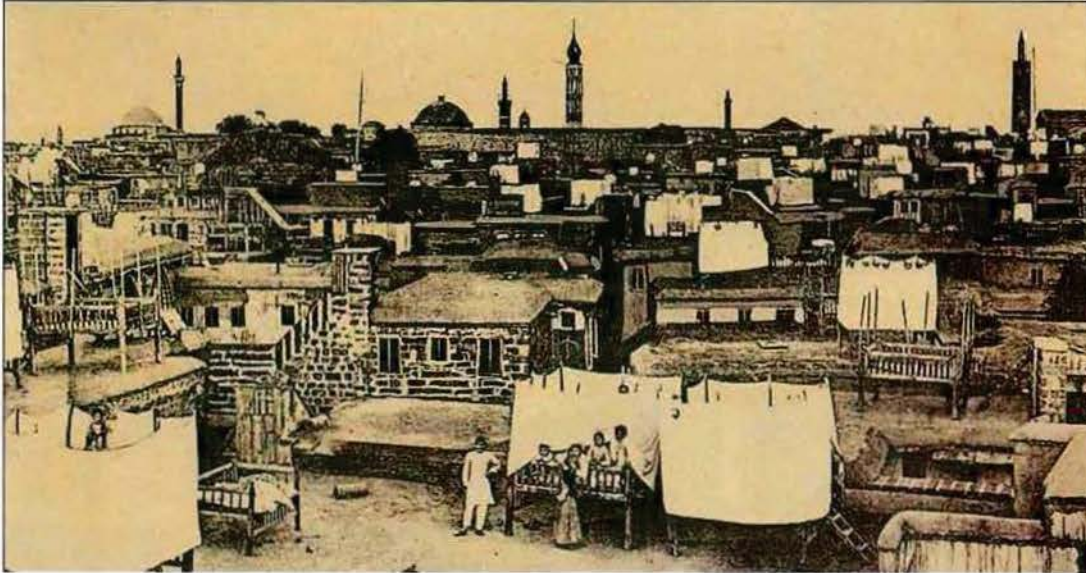
Zuknin Manastırı: Diyarbakır civarında olup zamanının önemli dini merkezlerinden birisidir. M.S. 4. yüzyıllarda mevcut olduğu kabul edilir. Bu manastır, M.S. 10. yüzyıla kadar ayakta kalabilmiştir. Günümüzde herhangi bir kalıntısı bulunmamaktadır. Ünlü tarihçi Abulfaraç'ın, eserine göre, "Mar Matta, Diyarbakırlı ve bir ihtimale göre de yakın köylerinden birinde yaşamıştır. Mar Matta, Bizans İmparatoru Julyan'ın ve Diyokletion'ın baskıları sonucunda imparatorluğun idaresi altında bulunan yerlerden kaçmak zorunda kalmıştır. Diyarbakır (Amid) ve dolaylarındaki manastır ve kiliselerde yaşamakta olan rahip ve zahitlerin çoğu, bu baskıdan ötürü imparatorun iradesine karşı koyarak Zuknin Manastırı'nda toplanmışlardı." Bu manastırda, Süryani patriklerinden I. İyavennis (M.S. 755) başta olmak üzere, 14 Episkopos yetiştirilmiştir. Burası, patrikliğin Malatya'dan sonraki ikametgahı olmuştur.

Mar İliya Manastırı: 1518-1565 yıllarında Diyarbakır'a ait köy isimleri listesinde Kangırt-Kankırt olarak geçer ve halk arasında kara kilise olarak bilinir. İliya manastırını barındıran ve Diyarbakır merkeze yakın olan Kankırt Köyü hakkında Aziz Günel, "Türk Süryaniler Tarihi" adlı eserinde, Büyük Mihayel Tarihi'ne dayanarak, manastırın yerini şöyle ifade eder: "Bu manastır eskidir. Diyarbakır'ın güneybatısında ve 8 km mesafede geniş bir tepede kurulmuştur. Kankırt Köyü ile Çanakçı (Çanklı) Köyü arasındadır. Kankırt Köyü ise, Diyarbakır'dan iki saat uzaklıkta olup, manastır, köye doğu yönünde yarım saatlik mesafededir". Köy, tamamen Süryani olup, burası 1900'lü yıllarında başında yüz haneli bir yerleşim birimidir. "Meçhul Urfalı Tarihi" adlı eserde, "Antakya Süryani Patriği, Diyarbakırlı VII. Athanasios tarafından (M.S. 1090-1129) bu manastır II. yüzyılın ikinci yarısında Kankırt'ta inşa ettiği belirtilmektedir. Patrik Mihael, M.S. 1172 yılında, Diyarbakır'a gelerek, kendinden önceki Patrik VII. Athanasios'ın inşa ettiği Kankırt Manastırı'nın odalarını itinayla ve büyük bir gayretle tamir eder. M.S.

1484'te, Patrik IV. Yuhanna, Kankırt Manastırı'nın kilise kısmını tamir etme çalışmalarını başlatmıştır. 1724 yılında, Patrik İgnatius Şükrullah, manastırın tamir ve inşaatıyla ilgilenmiş ve Batı cephesindeki dağ suyunu manastıra getirmiştir. XIX. Yüzyılın sonlarına doğru, manastır yakınlarında bir köy (Karakilise Köyü) kurulmuştur. 1900'lü yılların başında köy dağılıncı manastır sahipsiz kalmıştır. Bahsedilen döneme kadar, cemaat tarafından, her yıl Temmuz ayınının 20'sinde, bu manastıra ziyaretlerin yapıldığı kaydedilmektedir. Günümüzde, manastıra ait herhangi bir iz kalmamıştır.

Manastırla ilgili olarak Patrik Büyük Mihael'in "Umumi Tarih" adlı eserinde şu bilgiler yer almaktadır: "Patrik IV. Athanasios, Antakya'yı, Bizanslıların tazyiki üzerine terk etmek mecburiyetinde kalınca Diyarbakır'a gitti. O zaman Diyarbakır patriklik makamına bağlı özel bir (Abreşiyo) mıntıka idi. Patrik hemen Kankırt mıntıkasının Mar İliya Manastırı'na 1124'te yerleşti." Abulfaraç Tarihi'nde ise "Bu manastırın inşaatı bittikten sonra, her taraftan rahipler toplanmış, eğitim görmek isteyen öğrenciler, her taraftan ona sığınmış, yazarlar çoğalmış, her çeşit ve branşın kitapları toplanıp geniş ve nadide bir kütüphaneye sahip kılınan Kankırt Manastırı, bir yüksek eğitim kaynağı durumuna" sokulduğu ifade edilmektedir.

Deyir El-Rahaviyin (Urfalıların Manastırı): Bu manastır, şehrin güneyinde bulunan surların dışında Gazi Köşkü'nün bulunduğu mevkiinin üç yüz metre güneydeki tepenin yamacına kurulmuştur. Bu manastırın günümüze ulaşan herhangi bir kalıntısı yoktur. Ancak, yukarıda belirtilen mevkii yakınlarında bulunan kaya üzerinde, Süryanice bir yazıtta şu ifade yer almaktadır: "Filifos bu manastırı inşa etti. Allah nezdinde anılmak üzere müminleri ebede dek bereketle ansın." (132)

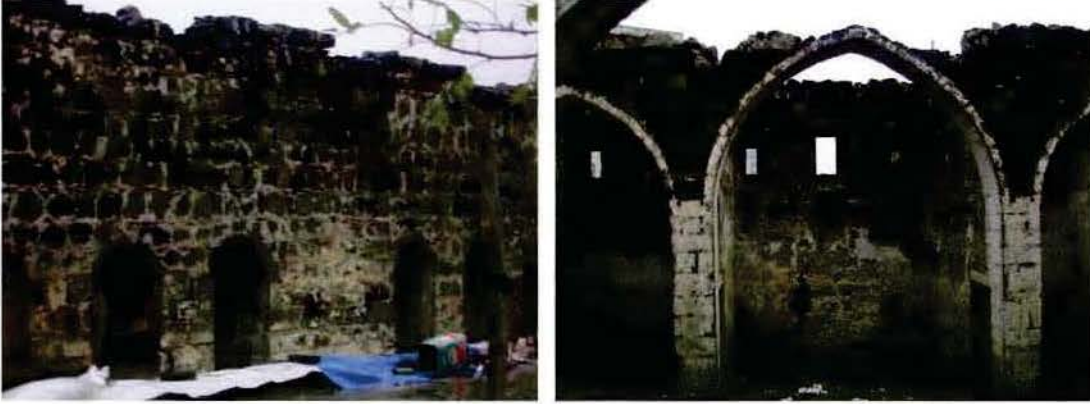

Eski Diyarbakır ve Kiliseleri

Mar-Kozma ve Duymana Kilisesi ve kalan kapısı

Menşe olarak İ.S.4 y.'e uyar. 7. yy'de Süryanilerden Rumlara geçti. 1212'de yıkıldı.1683,1839 onarımı var.1930'da yıkıldı ve yok oldu.

Alipınar Kilisesi

Diyarbakır'da gayrimüslimlere tolerans gösterilmiş, İslami vakıflarda da görev verilmiştir. Örneğin: Şeyh Matar Camii vakıflarında saraydar ve loğkeşlik görevini yapan Bedros'un üzerine yerine Serkiz tayin edilmiştir.(110)

Yönetim:

Ermeni Piskoposluğu

Diyarbakır'da Ermeni Kilisesi bir piskoposluk olarak yönetiliyordu Uluslararası Oğuzlardan Osmanlı'ya Diyarbakır. s: 769 Ermeni Surp Giragos Kilisesi: Büyük bir alana kurulmuş Surp Giragos Kilisesi'nin eski muhteşem günleri çok anlatılır yazılı kaynaklarda, 800'lü yıllarda, Ortadoğu'nun en zengin ve büyük Ermeni Kilisesi diye tanınmış, Ahdamar Kilisesi'nin önemi, ne ise bu kilise de öyle Diyarbakır salnamelerine göre (1/127) Hristiyanlarca kutsal makamlar 1869-1905 yıllarında şu şekildeydi:

Ermeni: Diyarbakır'de Piskopos Agob Efendi, Çüngüş'de Rahip Minas Efendi

Ermeni Katolik: Diyarbakır'de Agop Bahtiyaran Efendi

Süryanilerde Patriklik Merkezi

Nasturî Patrikliği: Osmanlı Devleti'ndeki tüm gayrimüslimlerin idarî durumlarını belirten fermanları içeren bu defterde Nasturîler patriklik olarak yer almamakta "Murahaslık-ı Nasturî" ifadesi kullanılmaktadır. Bu belgede Nasturî Murahhası'nın yetki alanı olarak Diyarbakır ve Mardin gösteril-

mektedir. Nasturî Murahhası, yetki alanına dâhil bölgelerde bulunan Nasturîler üzerinde, diğer cemaat patriklerinin sahip olduğu yetkilere sahiptir.

1825 tarihli Diyarbakır'a ait bir mahkeme kaydında ise; Diyarbakır'da yaşayan Nasturîlerin bir bölümünün Yakubîlere bağlı olduğundan bahsedilmektedir.(111) Nasturî Patriği Diyarbakır'da ikamet etmekteydi.(112)

Protestan Süryaniler: 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Süryanilerin yaşadığı bölgelerde açılan Amerikan misyonerlerine ait istasyonlar, Süryanilere yönelik Amerikan misyonerlerinin çalışmalarını yeniden canlandırmıştır. 1850'de Musul, 1857'de Diyarbakır ve 1858'de Mardin'de açılan istasyonlar bu canlanmada etkili olmuştur. Bu tarihlerde yapılan çalışmalar sonucunda, Mardin ve Diyarbakır'da bazı Süryaniler Protestanlığı benimsemişlerdir. 1852-1860 arasında Protestanlığı kabul eden Diyarbakırlı Şemmas Saliba ve Mardinli Şemmas Cercis Hedaye, kendi bölgelerinde Süryani Protestan cemaatinin ilk piskoposları olmuşlardır.(111)

Meryem Ana Kilisesi Patriklik Merkezi

Diyarbakır'ın Süryaniler için önemi, Roma Katolik Kilisesi tarafından büyük baskılara maruz kalan Süryani Patrikliğine iki dönem ev sahipliği yapmış olmasıdır. Birinci dönem 1034-1056, ikinci dönem ise 1862 yılından başlamak üzere dört patrik bu şehirde ikamet eder.

Surların manevi önemi: Diyarbakır surlarında şu an 83 burç vardır. Ancak MS. 349 yılında yapıldığında 72 havariyi temsilen 72 burç yapılmıştır. Diğer burçlar sonra ilave edilmiştir. Bu hususta Diyarbakır'la ilgili seyahatnamelerde Tavernier, Buckhinhamve Lord Kinros'un hatıralarına bakılabilir.

Diyarbakır Surları-Dağkapı ve Urfa Kapı

Diyarbakır'daki surlarda 4 kapı (Mardin Kapı, Rum Kapı, Dağkapı, Yeni Kapı): Mezkur dört kapının dört Incilcinin adına yapılmış olmasına dair bir anane vardır ki bu anane, Incilci Marcus'un sembolü olan bir öküz başının Rum Kapısı üzerinde mevcut olması ile kuvvet bulmuştur. (L.Inciciyan.XVII. Yüzyılda Diyarbakır. Kara-Amid dergisi.Haziran.1979)

Diyarbakır'la ilgili olarak, Süryani tarih kitaplarında oldukça fazla bilgilere ulaşmak mümkündür. Süryaniler, bu şehri "mübarek" olarak övmüşlerdir. Çünkü bu şehirde birçok âlim ve azizin mezarları bulunmaktadır. Onun adına Musul yakınlarındaki Elfef Dağında manastır inşa edilen Mor Mattai Diyarbakırlıdır. Bundan da öte, bu şehirde meşhur rahipler ve azizler gömülüdür. Büyük öğretmen Suruçlu Mor Yakup (ö.522), büyük metropolit Mor Diyonsiyos İbül Saliba (ö.1171) gibi. Birçok ilim ve din adamı, hayırseverler de Diyarbakır'da yetişmişlerdir. İshakuni ailesi de bu şehirde yerleşmiş seçkin ailelerdendir. Antakya Metropolitliği görevinde bulunan VII. Ananasyos (Ebul Faraç lakabı ile bilinir.) Diyarbakırlı Kemda ailesine mensuptur (ö.1128). Garip oğlu II. İbrahim (patrik...) (ö.1312), Kamşef oğlu II.Yeşu (1662) vb. (113)

Leon Briro tarafından 1107 yılında kaleme alınan bir eserde 'Diyarbakır'a bağlı olan ünlü mübarek Şraohiya köyünden Hürmüz oğlu Ablahad'ır."ifadesi geçmektedir.(114)

Bu durumda 1107 yılında Hristiyanlarca kutsal bir köyün varlığını öğreniyoruz.

Türkiye'de Hz. İsa'nın diliyle ibadet yapılan tek kilise Diyarbakır'dadır. Diyarbakır'da Ortodoks Süryanilere ait olan ait olan bu kilise IV. Yüzyıldan kalmıştır. Kilise birkaç kez yanmış, yıkılmış ve birçok kez onarılmıştır.

Diyarbakır'daki Meryem ana ilk kiliselerdendir ve Hz.İsa'nın dili konuşulmaktadır.

Diyarbakır Suriçi'nde 4 bin yıllık eski bir putperestlik mekanı ve milattan sonra 3. yüzyıldan bu yana, yani bin 700 yıldır kesintisiz olarak kullanılan ve milattan sonra 34 yılında Hristiyanlığı kabul eden ilk Hristiyanlar Arami-Süryanilerin Kilisesi 'Meryem Ana Süryani Kadim Kilisesi" Diyarbakırlı Süryaniler bin 700 yıldır kendi kadim mekanlarında Hz İsa'nın konuştuğu dille Arami'ce konuşup ibadetlerini yapıyorlar. (115)

Diyarbakır'da Hristiyanlar Hz. İsa'nın konuştuğu orijinal dili konuşur ve ibadeti bu dilledir. Süryanice dili dünyanın en eski dillerindendir.Dünyanın ilk alfabesi Süryani alfabesidir.Ayrıca Hz.İsa'nın,Meryem ananın ve elçilerin Süryanice konuşmaları ve Incil'in Matta bölümünün Süryanice yazılması da önemli bir olaydır.(116)

Hz. İsa'nın (İslam inancında Hz.İsa'ya benzer kişinin)çarmıha gerildiği hacın bir parçasının Diyarbakır'dadır.(117)

İslam anlayışına göre Hz. İsa ve çarmıh

İsrailoğulları, İsa (a.s.)'i ve ona tâbi olanları durdurmak için pek çok yol denediler; sonunda Hz. İsa'yı öldürmeğe karar verdiler. Ancak; Allah, onların planlarını etkisiz hâle getirdi. Yahudiler, İsa (a.s.)'a benzeyen birini yakalayıp astılar ve "Meryem oğlu İsa Mesih'i öldürdük." dediler. (en-Nisâ, 4/157). Öte yandan Kur'amı Kerim, asıl durumu şu şekilde açıklar: "Halbuki onlar İsa'yı öldürmediler ve asmadılar. Fakat kendilerine bir benzetme yapıldı. Aynılığa düştükleri şeyde, doğrusu şüphededirler. Onların bu öldürme olayına ait bir bilgileri yoktur. Ancak kuru bir zan peşindedirler. Kesin olarak onu öldürmediler, bilakis Allah, onu kendi katına yükseltti. Allah güçlüdür, hâkimdir.(en-Nisâ, 4/157-158).İsa (a.s) ayette de belirtildiği gibi, öldürülmeden göğe yükseltilmiştir." (118)

Hristiyan anlayışına göre çarmıh ve hac

Diyarbakır'da inanılmaz bir sır çıktı.

Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği hacın bir parçası sadece dünya kiliseleri arasında Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nde olduğu ortaya çıktı.

Günümüzde Meryem Ana Kilisesi

Inanılmaz Bir Sır: Hz. İsa'nın çarmıha gerildiği hacın bir parçası sadece dünya kiliseleri arasında Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nde olduğu ortaya çıktı.

Süryani Can Şakarer: "Hz. İsa Kudüs'te çarmıha gerildi.(Hristiyan anlayışına göre) Hz. İsa'nın ölümünden sonra Bizans Kraliçesi Elen Hristiyanlığı kabul etti. Kraliçe elen Hz. İsa'nın hacını bulmak için Kudüs'e gidiyor. Hz. İsa'nın hacını bulduktan sonra İstanbul'a getiriyor. Kraliçe Elen öldükten sonra bir vatandaş hacı alıp bu bölgeye getiriyor. Hacın parçasını sadece özel günlerde ziyarete açıyoruz." dedi.(www.diyarinsesi.org)

Hz. İsa'nın gerildiği çarmıhın bir parçası Diyarbakır'da"
(Hristiyan inancına göre)

Meryem Ana Süryani Kilisesi Vakfı Yönetim Kurulu Üyesi Can Şakarer, Hz. İsa'nın Kudüs'te gerildiği çarmıhın bir parçasının Diyarbakır'da olduğunu öne sürdü. Şakarer, çarmıhın Diyarbakır'a getiriliş hikayesini şöyle anlattı: "Fransız Kraliçesi çöplükte bulunduğu 3 parçalı çarmıhı zamanın önderlerine gösteriyor. Önderler, 'Bu İsa'nın çarmıhı ise, ölüye değdiği an ölü canlanır.'diyorlar. Bunun üzerine 3 ölünün üzerine tutulan çarmıh ölülerini diriltiyor. Bunun üzerine Kraliçe Helen, çarmıhı İstanbul'a getirtip ziyarete açıyor. Ziyarete Güneydoğulu bir kişi, çarmıhı ısırtıp bir parçasını koparıyor. Ancak ziyaret çıkışında arama olması nedeniyle, Güneydoğulu kişi ağzıyla kopardığı çarmıhı bacağına saplayarak güvenlik koridorundan geçirip, Diyarbakır'da bulunan Meryem Ana Kilisesi'ne 300 yıl önce getiriyor."(vatan gzt)

Ülkemizde Hristiyanların Türkiye toprakları içinde bulunduğu iddia edilen kutsal mekanlar

Dicle ve Fırat Nehirleri arasında kalahn bölge (Aden Bahçesi): Tekvin (Yaratılış 2:13).

Bu kanıma uyan tek yer Diyarbakır'dır.

Hristiyanlıkta Dicle-Fırat ve Aden Bahçesi

Diyarbakır Dicle ile Fırat arasında olan tek ildir. Bu iki nehri arasına kutsal kitaplarda Aden bahçesi denir ve Hz.Adem'in buraya yerleştiği ifade edilir.

Ermeni hristiyanları anlayışına göre Adem ile Havva'nın cennetten kovulduktan sonra ilk defa ayak bastıkları topraklar Dicle kıyılarıdır. Çoluk çocuk elbirliğiyle bir şehir kurup Adem'in dem'ini de ters çevirerek adını Amed koymuşlar. Bağlar semtinde,o zamanlar Adem'in bağları varmış . (119)

Bu bilgi arkeolojik olarak uyum içindedir. Dünyada ilk üzüm da Karacadağ'da üretilmiştir. Bu bilgi Pensilvanya Üniversitesinden Dr.Patrick Mc:Goven'e aittir.

Dicle ile Fırat'ın çok önemli iki nehir oldukları da Tevrat'ta ve hadislerde yer verilir. (Dicle ve Fırat hikayesi için kaynakça: Tevrat, "Tekvin" bölümü, 2/13-14; tecrid-i sarih, diyanet tercümesi, no:1551; Buhari-Müslim, el-lü-lüü ve-l mercan, no: 103; buhari, bedü'l halk, 6; Menakıb-ı Ansar, 42; Eşribe, 12; Müslim, iman, no:164, cennet, no:2839 ve diğer hadis kaynakları)

Tevrat'ta bir dünya cennetinden söz edilir:

- "Aden'den bir ırmak çıktı, Dört kol oldu. Birinin adı Pişon'dur. İkincinin adı Gihon'dur. Ve üçüncü ırmagın adı Dicle'dir. Dördüncü ırmak Fırat'tır." (TEKVIN, 1. Bab)

Tarif edilen bölge, bizim Güney Anadolu'dur.

Alman Kanalı ARD'nin Aden Bahçesi (Fardayso) Hakkında Mardin Metropoliti Mor Filüksinos Saliba Özmen'le yaptığı röportajın Türkçe çevirisidir.

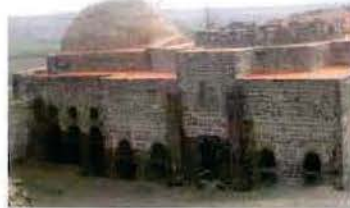
Aden Bahçesi (fardayso), Süryanice geleneğine göre insanlığın eski dönemlerinden yani ilk yaratılıştan geliyor. Yaratılışın isimlendirmeleri Süryanice'dir. Adem, 'odamtho'dan geliyor. Süryanice'de kırmızı toprak anlamında. Havo (Havva) ise yaşayan herkesin anası anlamında. Tarihsel süreç içinde Kutsal Kitap'tan bize miras kalan isimlerden birisi, hoş olan her şeyin ve güzelliklerin bahçesi anlamına gelen 'Fardayso d'Aden' (firdevs) yani Aden Bahçe'sidir. Süryanice'de Ganath Eden ismiyle de biliniyor. Bunun kaynağı yaratılıştan yani Tevrat'tan geliyor.

Kilise Babalarına göre Aden Bahçesi Allah'ın iki nehir (Dicle ve Fırat) arasında yarattığı ruhani bir yerdir. Kutsal Kitap'ta iki ayrı nehrin ismi de geçiyor. Bunlar Seyhan ve Ceyhan Nehirleridir. Özellikle Dicle ve Fırat arasındaki coğrafya insanlık tarihinde çok önemlidir. Farklı mezheplerimizle biz Süryaniler için kutsal bir yerdir. Çünkü kilise babaları 'fardayso' olarak bilinen Aden Bahçesini burada gösteriyor. Bu konuda farklı yorumlar var. Aden Bahçesi, birilerine göre, yerde ve bu iki nehir arasında yani Mezopotamya'dadır. Bazılarına göre, yer ile gök arasında bir yerde. Bazıları da Aden Bahçesini yerim etrafında olduğunu söylüyor. Süryanice konuşan biz Süryaniler için Tevrat'ta yani yaratılıştaki kullanılan bütün isimlerin Süryanice olması, bizim için ayrı bir öneme sahiptir. Farklı tarihsel isimlerimizle Mezopotamya topraklarında yaşayan Süryani halkı olarak bununla gurur duyuyoruz.

Çünkü biz Süryanilerin cibiliyeti bu topraklardan. Burada doğduk. Burada yaşadık. Ve burada ürettiklerimizle insanlığa hizmet sunduk. Yalnız bize göre değil, birçok düşünür ve yazara göre, meleklerin, Adem ve Havva'nın dili Süryanice idi. Bu Süryanice dili günümüze kadar, söz konusu Dicle ve Fırat arasındaki bu Mezopotamya topraklarında hala konuşuluyor.

Adem Bahçesi, iki anlamda kullanılıyor. Kavramsal olarak, yani Adem ve Havva'nın Allah tarafından yerleştirildiği yer. Ruhsal anlamda ise, fani dünyadan göç eden insanın kıyamet öncesinde gideceği yer. Yani Allah'ın iradesini tamamlayan iyi insanların, azizlerin ruhani meskenidir. Fardayso veya Aden Bahçesi.

Fardayso'dan yani Aden Bahçesi'nden akan bu iki nehrin (Dicle ve Fırat) insanlığın hayatında

Saint George Kilisesi

önemli rollere sahip. Bu bağlamda suyun rollerinden bazıları vaftizle gelen bereket ve kutsal (120) Saint George(Cercis) J.V.Hammere'e göre Diyarbakır'da medfun.

Silvan

Hız İsa zamanında sadece bir duvarı kalan kilise şu an Silvan'da Belediye Camiinin duvarını teşkil etmektedir.(101) Sadece bir duvarı orijinal kiliseye aittir. Silvan'da Belediye Camiinin bir duvarı **Hız İsa devrinden kalma bir kilise** duvarıdır. Bu bilginin kaynağı İbnül Ezrak'ın Meyyafarakın(Silvan)'la ilgili verdiği malumatta geçer. (121) Peygamberimizden önceki tüm hristiyan envanteri de İslamidir.

Aşağıda arz edileceği üzere Hassuni Mağaraları da kilise mağaralarıdır, Kapadokya'ya rakiptir. İsa Peygamber'in öğrencilerinden (şakirt) olan Adey'in, miladi 1. yüzyıl ortalarında buraya gelmesi,irşada bulunması altı çizilecek bir noktadır. Hasuni Mağaraları

Hasuni Mağaraları Mezolitik dönemde ilk defa yerleşime sahne olmuş, daha sonra Hıristiyanlığın ilk yıllarında ve Ortaçağ'da da yerleşim özelliğini sürdürmüştür. Bu mağaraların aralarındaki kayalar düzleştirilerek yollar ve merdivenler yapılmıştır. Ayrıca sarnıçlar, su havuzları, kaya kiliseleri ile atölye gibi yapılarla da burada yaşayanların sosyal yaşamları kolaylaştırılmıştır. (www.kenthaber kurulu.com)

Mezolitik dönemde yerleşme yeri olarak kullanıldığı tespit edilen bu şehir, Antik dönemde özellikle Hıristiyanlığın ilk yayıldığı dönemde ve Orta Çağ'da çok önemli bir yerleşim alanı olmuştur.

Hasuni Kaya Kilisesi

Hasuni Mağaraları'nın içinde bulunan kilisenin yapım tarihi bilinmemektedir. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinden başlayıp 13. yy.'a kadar kullanıldığı sanılmaktadır. Birçok odadan oluşan kilisenin yanında mini bir amfi tiyatro ve su depoları bulunmaktadır.

Hasuni Şehir Kilisesi

Hasuni Mağara Şehri'nin eteklerindeki düzlükte kesme taşlarla yapılan kilisenin tavan kısmı yıkık durumdadır.

Kimler tarafından yapıldığı bilinmeyen kilisenin yapım tarihi de belli değildir.

Yapıda Silvan yöresine özgü kesme renkli taş kullanılmıştır.

Define avcıları tarafından tahrip edilmiştir.

Hız İsa zamanından kalma Belediye Camii

Gire Hanık

Sırtını Albat Dağı'na yaslayan Silvan'a 3 km uzaklıkta bulunan ve halk arasında Navdeşt olarak adı geçen ovanın hemen girişindedir.

Boyunlu Köy yolunun sol tarafında Gire Hanık denilen tepede define avcılarının kazı sonucu yeni ortaya çıkardığı höyüğün binlerce yıllık bir tarihe sahip olduğu ve manastır olarak kullanıldığı tahmin edilmektedir. Yapının içinde 6 kemer vardır. Han veya Kervansaray olma olasılığı da yüksektir. Yapının kullanım amacı ve kesin tarihi hakkında gerekli araştırmalar yapılmamıştır. (145)

Kayalara oyularak yapılan ve bir kaç bölümden oluşan Hasuni Kaya Kilisesi dini amaçlı kullanılan en eski mabetlerden biridir. Tepesi huni şeklinde olan dört katlı kaya kilisesinin yanında muhtemelen eğitim amaçlı olarak kullanılan ve bir mini amfi tiyatroya benzeyen beş basamaklı merdiven vardır. Tahrip edilen Hasuni Kaya Kilisesi, Hıristiyanlığın yayıldığı ilk dönemlerden 13. yy.a kadar kilise olarak kullanılmıştır.

Antik Hasuni Kaya Kilisesi'nin tüm duvarlarında kayaların kazınması ile duvarlarda delikler ve kulplar yapılmıştır. Ayrıca kapı üstlerinde ve pencere kenarlarında kazınmış farklı kabartmalar da bulunmaktadır.

Mini amfi tiyatroya benzeyen ve kaya kilisesinin devamı sayılan önü açık bir mağara odası bulunmaktadır. Kilisenin yanındaki bu alanının eğitim amaçlı kullanıldığı tahmin edilmektedir.

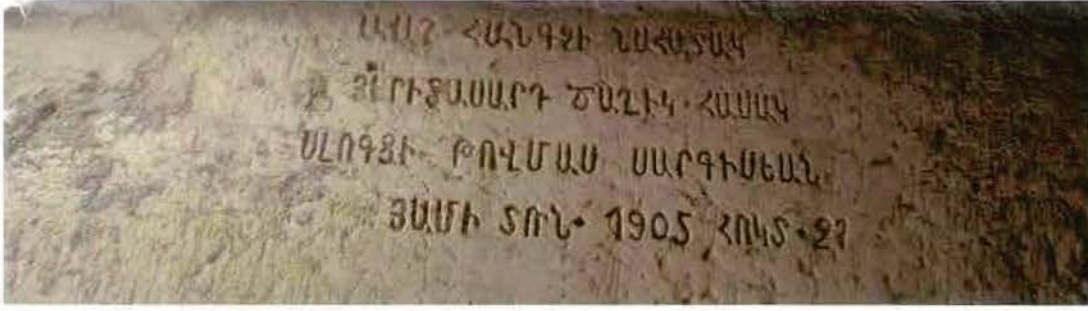
Kilise ile amfi tiyatronun arasındaki boşluğun tavanı tuğla ve taş ile örülerek kapatılmıştır. Kapatılan yerin kubbe kısmı yıkılmış olup Bizanslılar tarafından yapıldığı sanılmaktadır. (145)

Kapadokya'yı andıran Hassuni Mağaraları ne acıdır ki Kapadokya'nın binde biri kadar bile değer görmemektedir. Bırakın değer görmeyi kendi halkı tarafından bile bilinmemektedir. "Dağların arasında yapayalnız ve unutulmuş bir şehirdir Hassuna... Ne geleni var, ne gideni, ne bileni... Bu kaderi sadece Hasuni yaşamıyor." der Meryem. (122)

Azizogulları'nın Konağı'na yakın Şador Caddesi'nin üzerinde olan Der Meryem Kilisesi yıkılmış durumdadır. Onarım veya yapım kitabesi bir evin temel taşı, sütun kaidesi ise ters çevrilerek merdiven basamağı olarak kullanılan kilisenin diğer parçaları çevredeki evlerin duvarlarında kullanılmıştır. Devasa sütun ise kilisenin bahçesindedir.

Ayrıca Silvan'da 1879 tarihinde inşa edilen Meryem Ana adlı bir Rum Kilisesi'nin varlığı da kaynaklarda geçmektedir.(145)

Incilde bahsedilen Tigranocorte Silvan'dır.(123)

Silvan Der Meryem kilise kalıntısı

Kilise kapısı ve kalıntılar

Silvan ilçesinin Tigranocorte (Digranacert) olma ihtimali yüksektir. Ancak Diyarbakır Ermenileri Diyarbakır'ın Digranagerd oluşunda ısrarlıdır, bu arada yaşamış Kral Dikran onuruna çocuklarına Dikran ismini koyarlar Çulcu Dikran, Yemeniçi Dikran, Kuyumcu Dikran, Taşçı Dikran, Sobacı Dikran, Kazancı Dikran, Demirci Dikran, Deli Dikran.(124) (125)-126) Ermeniler için Diyarbakır çok önemlidir.Kutsal başkentlerin Diyarbakır olduğunu ifade eder ve çocuklarına Tigran ismini koyarlardı. Kaynakların çoğu kutsal başkentleri olan Tigranocortenin Silvan ilçesi olduğuna söylemektedir.Ancak kral büyük Tigran burayı başkent olarak seçmesinin nedeni buranın aden bahçesi olmasından ötürüdür. (163)

Virjin Kilisesi-Silvan

Şehitler şehri (Martiropolis) Silvan

MS. 410 yılında Mar Marutha isimli rahip İran'a elçi olarak gider. İran Şehinşahının rızasıyla eskiden II. Şapur ordusunun katlettiği Hristiyan askerleri arasındaki 'Kırklar' adlı şehitlerin kemiklerini Silvan'a gömmüştür. Bu yüzden şehre Bizanslılar Silvan'a Martiropolis (Şehitler şehri) ismini verir. Mar Marutha da havarilerden sonraki 318 piskopostan biri oldu.Mar Marutha Bizans İmparatoru ve İran Kralından yardım aldı.Silvan şehrini yaptı. Getirdiği kemikleri yaptığı kemerlerin arasına koydu. (128)

Saint George (Cercis) ve Silvan

Cercis, Müslümanlar ve Süryanilerce kullanılan bir isimdir.Hristiyanlar ona Saint George der. Cercis Filistinde Remle'de doğmuştur. M.S.284-305 yıllarında hüküm süren Roma imp. Diocletion (veya Dadan)'a putperestliği bırakmasını istemiş ve ondan işkence görmüştür. Bu işkencelerle dört defa öldürülür, üç defa dirilir. Dördüncüde şehit olur. Bu arada çeşitli mucizeler gösterir. Binlerce kişi Cercis'in dinine girer. Bunlar arasında kralın karısı da vardır. İmparator Cercis'i ve inananları öldürür, ancak bir afete kendisi de yok edilir.

İslami kaynaklarda üç defa öldürüldüğü halde dirilmesi, ölüleri mezardan çıkarı dirilmesi, kökünden kesilmiş ağaçları tekrar yeşertmesi, parçalanmış hayvanları canlandırması, ikinci ölümünde göğün kararması, dirilmesinde güneşin tekrar ortaya çıkması nedeniyle nebi olduğu düşünülmektedir. (128)

Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde Silvan'ın Cercis Nebi talimatıyla kurulduğunu ifade eder.

'Şehrin ilk banisi Musul Kalesi içinde medfun bulunan Cercis Nebi ümmetlerinden Handik nam meliktir ki talimi ile bina etmiştir. "Eğer bu rivayet hakikat ise: kasaba milattan sonra (300) tarihine doğru inşa edilmiştir. Çünkü Cercis Peygamber bu tarihlerde yaşamaktaydı."(129) Saint George (Cercis) hristiyan aleminde çok itibar edilen bir yüce kişidir. Bir çok kilise Saint George olarak adlandırılır.

Saint George (Cercis)in mezarının Diyarbakır'da olduğu belirtilmektedir.

1936 baskılı Hasan Basri Konyar'a ait 'Diyarbakır Tarihi' s.203 'e bakalım:

'Amid Timur ordusuna 5 gün dayanabildi. Şehre giren Timur Yunus ve Cercis Peygamberlerin kabirlerini ziyaret etti. Üzerlerine birer kubbe yapılması için bir çok para verdi.

Silvan'da bulunan Süryani mabetleri konusunda, Zekeriya Kazvini, Yakuti'nin eserine atıfta bulunarak, Aziz Petrus ve Aziz Pavlos adında büyük bir kilisenin inşa edildiğini belirterek, "kentte Mesih devrinde bir kilise vardı.

Bu büyük kilisede siyah mermerden (bazalt) bir çanak içinde camdan bir kaptaki Yeşu Nunoğlu'nun kanı vardı. (aslında bu kan İsa Mesih'in kanıdır). Bu kan her hastalığın devasıdır. Bu kanı abraş (cüzam) hastalığına yakalananlara sürünce hastalıktan kurtulur ve hiçbir iz kalmamış. Bu kanı Marutha Büyük Romya'dan (Kırıldan) getirdiği ileri sürülmektedir (130)(131)

Terkan Zoğnin Mağaraları (Hani-Diyarbakır arası)

Mar Yeşau'nun da yaşadığı Diyarbakır Terkan bölgesinde Zoğnin Mağaraları ve harabeleri yer alır. Burası İslam öncesi dönemde piskoposluk merkezi idi.

Zuknin (Zoğnin) Manastırı: Diyarbakır yakınlarında ve Dicle Nehri kenarında bulunduğu, zamanın önemli felsefe, ilim, kilise edebiyatının merkezlerinden birisi olduğu kabul edilir. Manastırın IV. yüzyılda mevcut olduğu kabul edilir. Bu manastır, M.S. X. yüzyıla kadar ayakta kalabilmiştir. Günümüzde herhangi bir kalıntısı bulunmamaktadır. Bu manastırda eğitim almış olup yine burada rahiplik yaşamına başlamış olan Diyarbakırlı Rahip Yeşu Hamudoyo; 494-507 yılları arasında Mezopotamya'da yaşanan vahim olayları kaleme almıştır. Yine, ünlü tarihçi Abulfaraç, eserinde, "Mar Matta, Diyarbakırlı ve bir ihtimale göre de yakın köylerinden birinde yaşamıştır. Mar Matta, Bizans İmparatoru Julyan'ın ve Diyoletion'un baskıları sonucunda imparatorluğun idaresi altında bulunan yerlerden kaçmak zorunda kalmıştır. Diyarbakır (Amid) ve dolaylarındaki manastır ve kiliselerde yaşamakta olan rahip ve zahitlerin çoğu, bu baskıdan ötürü imparatorun iradesine karşı koyarak Zuknin Manastırı'nda toplanmışlardır. (132)

Eğil

Mağara Kilise: Eğil Kalesi'nin batı bölümünün güneyinde, kalenin içinde yer almaktadır. Kilise içinde Hristiyanlarca kutsal sayılan ve çeşitli dönemleri sembolize eden haçlar kazılmıştır.

Eğil'de Mağara Kilise

Diyarbakır'ın 3. episkoposu olan Mar Aday, Urfa Kralı Küçük Abgar tarafından öldürülmüş ve cesedi Eğil Kilisesi'ne gömülmüştür Buna göre Eğil'in, birçok Hristiyan ruhaninin mezarına ev sahipliği yapması yönüyle de önemli bir merkez olduğu söylenebilir. (133)

Hiz. İsa (A.S.) Peygamberin öğrencilerinden (şakirtlerinden) I. Adey I. yüzyılda bu bölgeye gelmiştir. Kilisenin etrafına güneydoğunun en büyük manastırlarından birini yaparak, Eğil'i episkoposluk merkezi haline getirmiştir. Eğil manastırında bugün dahi, dünya Hristiyanlarının tanıdığı ilim ve sanat adamları yetişmiştir.

Başlıcaları:

a-) **II.Adey:** 313'te imzalanan Milano Fermanı ile Hristiyanlık Roma İmparatorluğu'nun resmi dini haline gelmiştir. 325 yılında İznik Konseyi toplanmıştır. İznik Konsili'ne Eğilli II. Adey de katılmıştır.

b-) **Eğilli Rahip Musa/Muşe:** 525'lerde Diyarbakır'ın Kuzeyinde yer alan Eğil beldesinde doğdu. Süryanice ve Yunanca'yı bilen alimlerden biridir. Rahip Paphnotius'un isteği üzere, Iskenderiyeli Mar Korillus'un "Kelaфра" adlı Yunanca eserini Süryanice'ye çevirmiş, Hz. Musa ile Yusuf ve eşi Asiyath'm hayatını tercüme etti. 550 yılına kadar yaşadığı bilinmektedir. (136)

c) Eğil önemli bir psikoposluk merkezidir. I.Urfa kralı Abgarın şehit ettiği Mar abay Eğilde yatmaktadır Hristiyan alemince çok tanınan Efesli Yuhanna,yani Eğilli (Eğil doğumlu) Yuhanna'ya bakalım.

Eğilli İovanna (Diyarbakır-Eğil) (507-586/587)

Bizans din adamlarından. Eğil'de doğdu. 4-15 yaşlarını Are'arabta Manastırı'nda geçirdi 530'da bilgisini artırmak, dini merkezleri görmek amacıyla, derviş gibi Antakya'dan başlayarak Mezopotamya'ya dek gitti. İmparator Justinianus 542'de İovanna'yı huzuruna kabul ederek "Asya Eyaleti'nin merkezi Efes'i irşad etmek"le (dinsel açıdan aydınlatmak-yol göstermek) görevlendirdi. Çeşitli kabilelere dinsel telkinlerde bulundu. 558'de piskopos oldu, yörede 92 kilise, 12 manastır yaptırdı. Bu nedenle "Efesolu İovanna" adıyla anıldı.

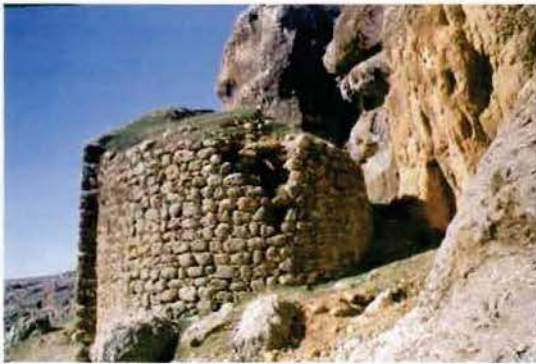
Yunanca yazdığı 3 ciltlik Kilise Tarihi 1853'te Londra'da yayınlandı. Almanca, İngilizce Latince'ye çevrildi. Ayrıca iki ciltlik Evliya ve Azizlerin Menakıbı, Kısa Kilise Tarihi, Müminlere Dair Risaleler, Din Ulularına Cevaplar gibi yapıtları vardır. (www.kenthaber kültürkurulu.com)

d-) **Theodoto:** Eğil'de doğup bu bölgede Hristiyanlık adına faaliyette bulunan kişilerden biridir. Kısa zamanda Diyarbakır ve çevresinde ün yapmıştır. Theodoto; Antakya'da Patrik Theodoros ile birlikte Kınısınin Manastırı'nda bulunmuş ve 667 yılında patriğin ölmesinden sonra manastırı terk ederek Kudüs'e geçmiştir. (109)

Eğil'de Magara Kilise

Eğil-Yatır Köyünde Kilise

Ergani

Ergani'de Surp (Aziz) Nişan adlı kiliselerdeki bir leğen parçasının kutsal olduğunu, Hz.İsa'nın şakirtlerinin ayağını yıkadığı leğene ait olduğunu söylerler.Bu nedenle kutsaldır.

Ergani'deki Meryem Ana Kilisesi Gugas Inciciyan'ın Ermenice yazdığı Dünya Coğrafyası adlı eserin tercümesinde Ergani'deki Meryem Ana Kilisesi'nin Hz.İsa'nın talebelerinde Tateos adına kurulduğunu,manastırın kapısındaki yazıtın buranın kutsal bir mekan olduğunu belgelediğini ifade eder.1612'de Diyarbakır'a gelen Polonyalı Seyyah Simeon buranın mucize yaratan bir tapınak olduğunu ifade eder.Kilise o zamanlar 360 odalı imiş.(134)

Çekiliş Tarihi: Ocak 1909

2010

Fotoğrafi Çeken: Gertrude Bell

Kilise hakkında da bilgi vermek istiyorum:

Meryem Ana Kilisesi, Zülküf Dağı'nın zirvesinin doğusunda, Dicle'ye bakan büyük kayanın üzerinde yapılmıştır. Ne zaman yapıldığı tam bilinmese de, Ermeni Rahip Çugas Inciciyan kilise ile ilgili yine de bazı bilgiler vermektedir. Kilise, Ergani'den bakıldığında bulutların arasında kartal yuvası gibi heybetli durmaktadır. Meryem Ana Kilisesi isminden olacak ki, Zülküf Dağı'nın diğer adı Meryem Ana Dağı (Çiyayé Meryemané)'dir.

Zirvedeki kilise, zamanında Ergani'de bulunan büyük manastırın bir parçasıydı. Zamanında muhteşem bir yapıymış. İbadethaneleri ve eğitim kısımlarının dışında misafirhaneleri, yemekhaneleri, fırınları, ahırları olan büyük bir manastırmış. Kısacası, büyük bir mabetmiş; mimari ve kullanılan malzeme yönünden tarihtir bir şahesermiş. Bu kilisenin duvarlarının zamanında mükemmel çinilerle kaplı olduğu söylenmektedir. 1960'lı yıllarda bile duvarlarda çini kalıntıları bulunmaktaydı. Kilisenin Piran'a (Dicle'ye) bakan tarafında merdivenlerle inilen derin ve büyük su mahzenleri varmış. Büyük bir odaya benzeyen bu mahzen, kemerlerle ikiye bölünürmüş. Bunun sonunda aynı biçimde, fakat kemersiz kar deposu varmış; sıvalı, mükemmel bir oda biçimindeymiş. Bunların dışında kilise harabelerinin ortasında yine derin ve kavisli, eğri bağımsız şekilde bir sarnıç daha varmış.

Kiliseyle ilgili elimize ulaşan en detaylı bilgi daha önce de değindiğim gibi Çugas Inciciyan'ın eski Ermenice olarak yazdığı *Aşkharakrutyun, Çorits Masants Aşkharhi* (Dünya Coğrafyası) adlı kitabında bulunmaktadır.

İlgili bölümün yaptırdığım Türkçe çevirisini aktarıyorum:

"Yalçın Asdvadzadzin: Yukarda zikredilen dağın tepesindeki manastır. Yüksekliği nedeniyle yazınımızda

bu adla anılmıştır. Kilisesi Asdvadzadzin [Aziz Meryem] adına Hz. İsa'nın talebelerinden Tateos adına kurulmuştur. Fakat 14. yüzyılda Rahip Nağaş Mıgırđıç buranın virane oluşunu görerek burada rahip yetiştirmeye başlamıştır./Daha sonra yıkılıyor, daha sonra tekrar yapılıyor vs./ Manastırın kapısının içinde bir yazıt vardır. Bu da buranın bir kutsal mekan olduğunu belgeler.

Kutsal ekmeğin eda ediliş yerinin bulunduğu bölümde çok eskilerden kalma bir Hz. Meryem resmi vardır. Bu bir örnektir. Bu resim ziyaret konusudur. Hatta Arğınimaden Köyü'nden Rum ziyaretçiler de ailece gelip adaklar adarlar. Bu resim 17. yüzyılda Johhannes rahibin Lehistandaki [Polonya'daki] taktis edilişinin resmi- dir. Arğınili rahip 17. Yüzyılda Polonya'dan beraberinde getirmiştir bunu.

Manastırın temeli 1663'te, Yeğiazar Gatoğigos tarafından henüz katolikosul tahtına çıkmadan konulmuş, kilise ise daha önceden varmış. Dini önder Pağeşli [Bitlisli] Nurdınyan Aprahman zamanında (mezarı kilisenin kapısı önündedir) manastırın fırını, mutfağı ve kileri yandı. Daha sonra, onun öğrencisi rahip Garabed, Sultan Mustafa zamanında bunları yeniden yaptırdı. Bu manastır Diyarbakır Patiriklinin devamıydı, daha sonra manastır Diyarbakır Patrikliğinden ayrıldı. Eskiden bu manastır Diyarbakır dini önderinin merkeziymiş, özellikle yazları."

1612 yılında Ergani'ye gelen Ermeni Seyyah Tıbir Simeon da gezi notlarında; "Şehrin en üst kesiminde, Yüce Meryem Ana adını taşıyan kargır ve kubbeli büyük bir kilise vardı. Dağın eteğinde bulunan zengin köyde de ayrıca diğer bir kilise varsa da, yukarıdaki kilisenin havari binası ve mucize yaratan pek kutsal bir tapınak olduğu rivayet ediliyordu." diyerek, Meryem Ana Kilise'si hakkında bilgi vermektedir.

Ergani Belediyesi'nin yayınlarında ve Ergani üzerine yazılan kitaplarda, yazılarda Meryem Ana Kilisesi'nin 360 odalı olduğu hep yazılmaktadır. Kilisenin 360 odalı olduğunu ben hiçbir kaynaktan göremedim. 360 odalı olma olayının nereden çıkartıldığını da bilemiyorum, ama yine de iyi ki kilisenin büyüklüğüyle övünüyoruz diyorum.Ya yıkma veya yıkılmasına seyirci kalmamızla övünseydik!

Ve yine Ergani Belediyesi'nin eski eşekli çöpçüsü Beşiktaşlı Kıtırmır Ali (Dolu)'nin Meryem Ana Kilisesi'nde çocukken seyislik/çobanlık yapmış insanlardan biri olduğu söylenmektedir.

Eskiden, çok değil, benim çocukluğumda, daha doğrusu 1960'lı yıllarda, Zülküf Dağı'nın tepesinde bulunan Meryem Ana Kilisesi'ni değişik yerlerden gruplar halinde gelen Ermenilerce ziyaret edildiğini çok iyi hatırlıyorum.

Baharın başlangıcında, Paskalya Bayramı'nın 40. günü İsa Mesih'in göğe yükselişi yortusu olan Hampartsum 'da, -bizim Sultan Newroz'da , Hidrellez'de olduğu gibi insanlar bağlık, bahçelik ve çayır- lara gidilerek şenlikler düzenler, şarkılar söyler, oyunlar oynar ve bölgenin sayılı kutsal yerlerinden biri olduğu için, aynı zamanda yaşlısından gencine, kadınlı-erkekli ama çoğunlukla kadınlar, kızlar ve çocuklar, gruplar halinde Meryem Ana Kilisesi'ne gelirlerdi.

Hampartsum'da, ziyaret için gelenler, bizim akrabaların bahçelerinde ağaçlarının altında ya da Minto Nenenin Suyu'nda, ceviz ağaçlarının altında gruplar halinde otururlardı. Annelerimizle ve biz çocuklarla hemen çok sıcak ilişkiye girerdiler. Biz çocuklara çörek, börek, kurabiye, kuru pasta, peksimet vs. verirlerdi. Annelerimiz ve akrabalarımızın hanımları onlara ceviz, pestil, yoğurt, yeşil soğan, maydanöz gibi yiyecekler verirlerdi.

Geldiklerinde, gece Meryem Ana Kilisesi'nde kalırlardı. Gece sabahlara kadar yıkık kilisenin etrafında mum yakıp ibadet ederlerdi. Ellerinde mum dönerlerdi. Gökyüzünün parlak olduğu geceler, üçevlerde evimizden, Ergani'den bakıldığında kilisenin etrafında, gökteki yıldızların dışında, dağın zirvesinde yıldızlaşmış yanan ve hareket eden ışıkları, yıldızların altında dağın tepesinde ışıkların dans ettiklerini görürdük, ama duaların sesini duymazdık. Sadece, çok yavaş ışıkların hareket ettiklerini görürdük. (135)

Çermik

Diyarbakır Salnameleri'nde Çermik'te 1 kilise,3 hristiyan ibadethanesi ve 3 hristiyan mektebi olduğu yazılıdır.Çüngüş'te de bir manastır vardır. Lice'de Yukarı Camii kiliseden dönmedir. Ayrıca bir kilise harabesi de bulunmaktadır.

Hazro:

Hazro'nun eski yerleşim yeri olan Tercil Kalesi'nin içinde kilise bulunmakta ve bu kiliseye müslümanlar dahi çocuklarını götürüp içinde yatıp şifa aramakta ve kilise için adaklar kesmektedir.

Hız İsa'dan yaklaşık 100 yıl sonrasında Hazro'da Tercil Kalesi'nde büyük bir velinin yattığı ifade edilir.

Hani

Hıristiyanlığı erken kabul eden toplumlardan olan Süryaniler için çok ünlü bir mendil hikayesi vardır. Hz. İsa zamanında bir Süryani kenti olan Edessa'nın

(Süryanice'de Orhoy, bugünkü Urfa) kralı olan Abgar Ukomo (Kara Abgar) hastalanır ve hastalığından kurtarması için mucizelerini duyduğu İsa'yı kentine davet eder. Hz. İsa, Edessa'ya gelemeyince; yüzüne sürdüğü ve kendi suretinin çıktığı bir mendil Abgar'a yollar. Kral Abgar mendili alınca hastalığından kurtulur. Bu olaydan çok etkilenen kral, Hıristiyanlık inancını kabul eder. (www.hossobbet.com)Diyarbakır-hani ilçesi Hamra Şifalı Suyu: Halk arasındaki bir inanışa göre İsa'nın, Kral Abgar'a Havarisi Thomas'la gönderdiği mendil bu kuyuya düşmüştür. Bu nedenle bu kuyunun suyu şifalı su olarak kabul edilir.(Vikipedi)

Çüngüşte Manastır

Onun adına yapılmış kilise

Meşhur azizler

Amidli İshak: 363 yılında Amid'de (Diyarbakır) doğmuştur. Nusaybinli Mor Afram'dan ders ve meşhur Zenobiyus'un tilmizi Urfalı Yakob'dan icazet almıştır. Edebiyat ve ilahiyat sahasında derin bilgi sahibidir. Tarihçi Midilli Piskoposu Zekeriyâ'nın nakline göre, Amidli İshak, Roma İmparatorluğu'nda, Mor Afram'dan sonra en büyük Süryani bilgin sayılırdı. İmparator Arkadyus'un, Kapitol'ü 404'teki zaptını, sonra da 410'da da Ostrogotlu Alarık'in Roma'yı istilasını görmüştür. 418 yılında Diyarbakır'da öldüğü sanılan İshak'ın şiir dili kuvvetli olup, yedi bahir üzerine kasideleri, Tevrat ve İncil'den alınan mevzular üzerine faydalı şerh ve tefsirleri bulunmaktadır. Bu yüzden, kilisece üstad kabul edilerek adı, "aziz" derecesine yükseltilmiş olduğundan yortularda anılmaktadır.

Amid Rahibi Dada/Dodo: Midilli Piskoposu Zekeriya İskif, Amidli İshak'm arkadaşlarından olan, Amid Rahibi Dada'nın Sımarak (şimdiki Simaki) Köyü'nden yetiştiğini belirtir. Amid ve çevresinde çok aşın halde ilerleyen yağma ve soygunlardan, halkın korunması için onun elçi olarak İstanbul'a gönderildiği de ifade edilmektedir. Rahip Dada, Tevrat'taki "Efsar-i İlahiyye"yi, azizlerin siretini nazım şeklinde 300 bentte yazmıştır.

Amid Mıtrani Mara: Yargıç Konstant'm oğlu olup, Diyarbakırlı saygın bir ailenin mensubuydu. Diyarbakır'da doğmuş, iyi bir terbiye ile büyümüştür. Yunanca'yı, ana dili olan Süryanice derecesinde bildiğinden, birçok Yunanca dini eserlerin Süryaniceye çevrilmesini sağlamıştır. Suriye'de Mar Turna Kilisesi'nde rahipliğe başlamış. Antakya Patriği sürgünde bulunduğu sırada ona vekaleten kilise işlerini düzene koymak için tekrar Diyarbakır'a (Amid) gelmiş ve buradan Eğil, Farkin (Silvan) ve Şimşat bölgelerini dolaşmış. 420 yılında Suruç Piskoposu Yakob tarafından Başpiskoposluğa seçilerek takdis edilmiş. Bizanslılarla olan mezhep ihtilafı sonucunda İskenderiye'ye sürgün edilmiş.

529 yılında İskenderiye'de ölmüş. Kız kardeşi tarafından kemikleri alınarak Amid'e getirilmiş. Kendisi hayatta iken yaptırmış olduğu Mor Silo Manastırı'na gömülmüştür. Zengin kütüphanesi de Diyarbakır Meryem Ana Kütüphanesi'ne getirilmiştir. Tevrat ve İncil'in tefsirlerini Yunanca'dan çevirmiş, Hz. İsa ve İncil üzerine çok değerli bir eser yazmıştır. Yuhanna İncili'nin 8 faslımı, Yunanca'dan Süryanice'ye çevirmiştir. (136)

Mor Afrem

Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi yayınlarına göre Aziz Mor Afrem 303'de Diyarbakır Meryem Ana Kilisesi'nde vaftiz edildi. Süryani dilinin tartışılmaz ustası, birçok manaları birkaç sözle ifade edebilen, okuyucularını barışa, ibadette deruniliğe, tefekkürde sonsuzluğa davet eden Mor Afrem, "Süryanilerin Güneşi", "Kutsal Ruhun Gitarı", "Hikmetler Sahibi", gibi çalışarak ulaşılabilecek üstün mevkilerin tanımlamaları ile ünlenmiştir. Afrem, anne ve babasının soylarından dolayı Süryanidir. Annesi Diyarbakırlıdır. Pers saldırıları sığındığı yere varınca, annesinin memleketi olan Diyarbakır'a gelir. Burada yaklaşık olarak bir yıl kalır. 4.yüzyıla kadar olan dönem Süryani edebiyatının altın çağı olarak tanımlanır. Bu dönemin en verimli ve en yaratıcı dinsel şairleri arasında ilk sırayı alan Mor Afrem, tüm zamanların en çok bilinen dinsel şairidir.(137)

Mor Yakup

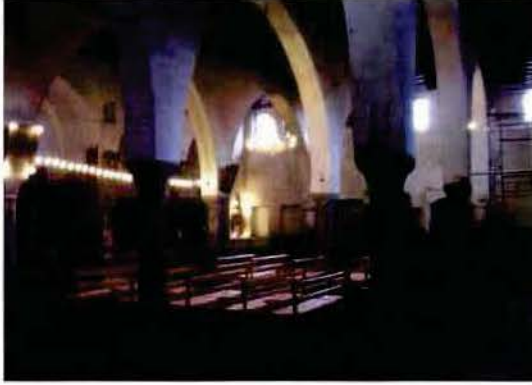
M.S. 3. Yüzyılın son yarısında doğmuş, küçüklüğünden beri dünyayla ilişkisini kesmiş ve mistik yaşamın işleriyle uğraşmayı yeğlemiştir. Bitkisel köklerle ve ağaç yapraklarıyla günlük besin ihtiyacını karşılıyordu. Keçi postundan yapılmış bir çul giymekteydi. Nusaybin Episkoposluğu'na atanmasına rağmen mistik yaşamında bir değişiklik yapmadı. Kutsal ideolojisinde oldukça derin ve ünlüydü. Süryani edebiyatı ve dinsel eğitim için Nusaybin'de bir okul açtı. Yoksullara ve sıkıntıda olanlara çok özen gösterdi. Mor Yakup 325 yılında İznik Ökümenik Konsili'nde ve Kudüs'teki Kıyamet Kilisesi'nin kutsama törenlerinde hazır bulundu. Aynı zamanda Süryaniler'in Güneşi Mor Efrem'in de öğretmenidir. 338 yılında vefat etti.. Uzun süre sonra cesedi Diyarbakır'da kendi ismini taşıyan kiliseye taşındı. Süryani tarihinin yetiştirdiği derya gibi bir şairdi. Bar Ebroyo'nun anlattığına göre şairleri zamanın 70 bilginini yazmaktaydı. 12 heceli vezinle yazdığı şiirleri 760'ı geçmektedir. Kullandığı vezne: 12'li veya Suruçlu vezin adı verilmektedir.(www.kenthaber.com)

Diyarbakır'da Hristiyan azizlerinin kemikleri,

Azizlerin kemikleri gerek bugün gazi köşkün yanında bulunan Bekir Paşa Köşkünün yanındaki DSI 101 şubenin altında bulunan Urfalılar Manastırı, Ali Pınar ve Zoxı Köyü içindeki eski kiliselerin içinde ve Ballıklı Mescidi ki eski anzelenin yanında ve gülşeni türbesinin bulunduğu mahallede toplanmışlardır, sandık şeklinde oyulan taşların içine konularak duvarların içine yerleştirilmişlerdir, aslında bu azizler islam öncesi Hristiyan alimlerinin kemikleri olup Müslümanlar içinde kutsal sayılmaktadır. (138)

Mar Zhuro ve Mar Şilo Kiliseleri'nde de azizler yatmaktadır.

Mor Zhuro Kilisesi ,anzele balıklı içme suyu üzerine M.S. 5. yüzyılda yapıldı, 629 yılında Urfa Metropoliti Mar Şemun ve 649'da, Antakya Patriği Mar Yuhanna'nın cenazeleri getirilerek bu kiliseye gömülmüştür. Mâr-Şilo –Kilisesi, Amid Metropoliti Mar Marta tarafından, 520 yılında yapmış ve ölü-münden sonra cesedi, buraya gömülmüştür.(139)

Keldaniler ve Diyarbakır

■ **Keldaniler**, Keldani Katolik Kilisesi'ne mensup Süryanilerdir.

■ Efes Konsili'nden sonra bağımsız bir diofizit kilise kuran Nasturiler Hindistan ve Ortadoğu'da yayılırlar.

■ 1304 yılında Nasturilerin bazıları Katolikliği benimser ve Papa'nın otoritesini kabul ederler yeni kurulan bu kiliseye Keldani Kilisesi adı verilir ve bu tarihten sonra katolikliği benimseyen Nasturiler'e Keldani adı verilir.

■ Keldaniler Papa'nın otoritesini kabul etmekle beraber kendi inanç sistemlerini korumuşlardır ve ayinlerini kendi dilleri olan Keldanice yaparlar. Günümüzde ayinin bazı bölümleri Arapça olarak da yapılmaktadır.

■ Günümüzde Patriklik Merkezi Irak Bağdat'tır. Patrikleri Kardinal Mar Emanuel III Delly'dir. Irak'ın eski lideri Saddam Hüseyin'in başbakan yardımcısı Tarık Aziz, günümüzde en tanınmış Keldanilerdendir. Irak'taki yaklaşık yarım milyon Hıristiyanın çoğunluğunu Keldaniler oluşturur. Keldanilerin doğu kolu, Süryanice'yi ayin dili olarak kullanır. Musul'da yaklaşık 50 bin Keldani yaşamaktadır.

Tevratta Hazreti İbrahim'le ilgili olan bir bölüm de de şöyle denir: "Ve Terah oğlu Abrami, ve Haran'ın oğlu, torunu Lûtu, gelini Sarayı, oğlu Abram'ın karısını, beraber aldı; ve Kenan Diyarına gitmek üzere Kildanilerin Ur şehrinden onlarla çıktı; ve Haran'a geldiler ve orada oturdular. (Tevrat, Tekvin, 11/31-32 ve 12/1).

Türkiye'de Keldaniler nerede

■ Türkiye'de Keldaniler, ağırlıklı olarak Diyarbakır, Mardin, Cizre, Siirt ve Hakkâri'de yaşadılar. Sayıları son yüzyılda her geçen gün azaldı.

■ Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi Doç. Dr. Kadir Albayrak, "1908 istatistikleri Anadolu'da 80 bin Keldani'nin yaşadığını ortaya koyuyor." diyor. Albayrak'a göre, o tarihte bütün Keldani nüfusu da ancak 110 bin civarında.

■ Türkiye'deki merkez Hamalbaşı Caddesi.No.48.Beyoğlu İstanbul'dur.

■ TC.Keldani Katolik cemaat vekili François Yakan'dır.

Diyarbakır Keldani Kilisesi Mar Petyun(Keldani) 4.asır sonlarında yapılmış yıkılıp ve yeni inşası 17.asırda olmuş.

Tarihte Diyarbakır'da Keldani Patrikliği

Diyarbakır ve Musul'daki iki ayrı patriklikti. 18. yüzyılın ortalarında Diyarbakırlı bir başpiskopos Yusuf (Josef) de papadan patriklik onayı almıştı.(111)Musul ve Diyarbekir eyaletlerinde psikoposla idare edilen beş ruhani merkez oluşturulmuştu.(205)

Nüfus:

Osmanlı son döneminde Diyarbakır'ı ziyaret eden Cuinet'e göre Diyarbakır'ın toplam nüfusu 471.462 olup bunun 1600'ü Keldani'dir. Keldaniler ait 3 erkek okulunda 156 öğrenci,1 kız okulunda 55 öğrenci ve erkeklerin 3, kızlarında 1 öğretmenleri vardı.

1912 senesinde yapılan nüfus sayımına göre Diyarbekir vilayetinin nüfusu 619.825'di. Bunun123.264'ü hristiyandı. Hristiyanların ise 4133'ü Keldaniydi. (206)

HRISTİYAN ALEMİNE DIYARBAKIR'IN KATKISI

Diyarbakır dinlere toleransın en iyi temsil edildiği yerlerdendir.

Örnekler verelim:

Sanat desteği

1872-76 yıllarında Diyarbakır'dan toplanan paralarla Mardin'de Deyrülzeferan Manastırı'nın en heybetli cephesi olan güney cephesi inşa ediliyor. Bunun için 2500 Osmanlı Lirası harcanıyor.

Deyrülzeferan Manastırı'nda 1903 yılında kilisenin üst kısmında bulunan ve koro ile özel törenlerde cemaatin kullandığı ziyah yapıldı.Kilisenin kuzeyindeki büyük kapı onarıp açıldı.Sunaklar ile Azizler Evinin ve Ana avlunun yer döşemesi yapılıyor.Bunu yapan Diyarbakırlı Mimar Karkacıyan Boğoz'dur.

Diyarbakır kiliselerine sanatsal olarak da destek oldu.Mor Hananyo Kilisesindeki yazıta göre bu sütunları 1900 yılında Diyarbakır'da yaptık ve Elçisel Antakya Kürsü manastırına getirdik,denmektedir.

Himaye desteği

Hristiyan olduğu halde mezhep farklılığı olan Süryanilere Bizans'ın verdiği eziyet nedeniyle ,Süryani Kilisesi,Bizans'ın elindeki Malatya'dan kaçarak 1032'de Diyarbakır'a sığınmış ve Patrikhane merkezi Diyarbakır olmuştur.

Mardinde Deyrülzeferan Manastırı 1521-1557 yıllarında savaş ve saldırılar nedeniyle tahrip olunca yine Diyarbakır kucakını açmış, Patrikhane geçici olarak Diyarbakır'a taşınmış,Diyarbakır Kilisesi'nde bir salon yaptırmıştır.

1862'de Mardin'de büyük sıkıntıya giren Patrik Ignatius II.Yakup'a Diyarbakır kucak açmıştır.

Mor Hananyo Kilisesindeki bir Süryani yazıta göre üçkutsal sinodtan(Nikia 325,İstanbul 381 ve Efes 431(sonra heretik krallar yüce,Kadim Süryani halkının değerli Patrik kürsüsünü Antakya'dan çıkardılar.Antakya kürsüsünün gelip yüceleştiği yerlerden biri Omid(Diyarbakır) oldu. (195)

13 yüzyılın ünlü İlahiyat alimlerinden olan, bir çok eserler veren, Süryani Alimlerinden Yuhenna David'in, Amidli Yuhenna David olarak anıldığını ve Diyarbakırlı olduğunu,

1375 yılında Amid'de vefat eden, ünlü alim ve hattatlardan olan, Büyük Oruçların hesabı isimli eserin yazarı ve elyazması incilleri Turabdin ve Darülzafaran Kiliseleri'nde bulunan Süryani Mitrani Yosef'in Diyarbakırlı olduğunu, biliyor muydunuz? (196)

HRİSTİYAN VE YAHUDİ MEZARLIĞI

Yahudi Mezarlığı:

Diyarbakır Yahudi mezarlıklarının birisi Urfa Kapı'da, diğeri de Dağkapı'da olmak üzere iki mezarlık mevcuttu. 1943 yılında bu mezarlıklar artık kullanılmamakta olup definler 1934-35 yılından beri Yeni Kapı mevkiindeki mezarlıkta yapılıyordu.

Ahmet Erçin: Diyarbakır Yahudileri. D.Ü. İlahiyat Fak. Bitirme tezi. 2002. s. 34

250 yıllık tarihi olan Ermeni Mezarlığı (IHA) Urfa Kapı semtinde bulunan ve yaklaşık 250 yıl önce yapılan, 250 kişinin defnedildiği Ermeni mezarlığı, yurtiçi ve yurtdışında yaşayan Ermeni ve Süryanilere ait mezarlardan oluşuyor. Ermeni mezarlığında babasının vefatından sonra kendisi bekçilik yapan Özgürel İlkılıç, mezarlıkta yakını olanların mezarlığa gelmelerini istediklerini belirtti.

Urfa kapıda tamir olmakta olan Ermeni Mezarlığı

Yıllar sonra Ermeni mezarlığına bakım

Kürtçe müziğin ustası Ermeni sanatçı Aram Tigran'ın gömülmek için vasiyet ettiği Diyarbakır'daki tarihi Ermeni Mezarlığı'nda tadilat çalışmaları başlatıldı. Harabeye dönen mezarlık yıllar sonra, ışıklandırma sistemi, su, ağaç ve yeşil alana kavuştu. Aram Tigran'ın ölümünden sonra gözler, Diyarbakır'da Eski Hal yanında bulunan etrafı duvarlarla örülü Ermeni Mezarlığı'na çevrildi. Bakımsızlıktan tahrip olan, mezar taşlarındaki süslemeleri sökülen, taşları yerinden çıkarılan ve yazıları silinen mezarlıkta Diyarbakır Büyükşehir Belediyesi tarafından hummalı bir çalışma başlatıldı. Büyükşehir Belediyesi Sağlık Daire Başkanı Nedim Yaşlı, düzenlemelerin Tigran'ın ölümünden önce başladığını ileri sürdü. Geçen yıl mezarlığın ihata duvarının yapıldığını belirten Yaşlı, şöyle devam etti: "Bozulan ara yolları kilitli taşla döşendi, alan temizlendi. Mevcut idare binasında restorasyon çalışması yapıldı. Önümüzdeki dönemde cemaatin de düşünceleri alınarak, bugüne kadar açılmış olan mezarların yerine oturtulması çalışması yapılacak ve mezarlar boyanacak. Ayrıca Yeniköy Mezarlığı'nda Hristiyan yurttaşların defin yapılabileceği bir bölüm ayırdık. İsteyen Ermeni veya Süryani yurttaşlarımız cenazelerini buraya gömebilecek." İhata duvarları yapılan mezarlıkta, fidan dikiminden, çiçek ekimine kadar birçok yeni düzenleme yapıldı. Mezarlığa 250 ağaç, 500 bitki dikildi. Işıklılandırma sistemi yenilendi ve su sorunu giderildi. Yıllardır mezarlığı koruyan bekçinin belediye personeli olarak işe alındığını belirten Yaşlı, "Yani bekçi artık bizim resmi çalışanımız. Bu şekilde mezarlığa daha iyi sahip çıkabileceğini düşündük. Bekçi, ailesi ile birlikte mezarlıkta bulunan dairede kalıyor." dedi.

www.diyarinsesi.org.Dsoz. 24.08.2009

YAHUDİ İNANÇ ENVANTERİ

Diyarbakır Yahudilerce kutsal kenttir. Diyarbakır'ın Aden Bahçesi olduğu da ifade edilir.

Diyarbakır'da Yahudi aileler de yaşıyordu Lamec Saad'ın 1890 yılında verdiği rakamlara göre 10.000 Müslüman, 400 Yahudi bulunmaktaydı.(140)

1900 tarihli salnamelerde Diyarbakır'da kentte 1 Yahudi okulu olduğu ifade edilmektedir. (141)

Diyarbakırlı Yahudiler Diyarbakır'ın Tevrat'ta bahsi geçen Kalne Şehri olduğunu söylemektedir. (Tekvin"Baş 10,ayet 1"Ve onun krallığının başlangıcı Şinar diyarında Babil,ve Erek,ve Akkad ve **Kalne idi'** Kitabı (91)(92)

Diyarbakır'ın ilk yerli halkı olarak Davud Peygamber'in sülalesinden Hunayna bin Maiş gibi kişilerin varlığını Vakidinin Sahabelerce Diyarbakır'ı fethini anlatışında anlıyoruz. Hz.Ibrahim'in Hacer ve Sara isimli hanımlarının ölümünden sonra evlendiği Katura isimli hanımın oğlu Medyan'ın torunu Amed'in Diyarbakır'ın kurulmasındaki rolü bulunmaktadır. Diyarbakır şehri adını Hz.Ibrahim'in oğlu Medyen'in oğullarından Belenda'nın oğlu Amid'den gelmektedir. (el-Bekri:Mu'acem ma İsta'cem min Esmail-Bilad vel-Mevazi (Thk.Mustafa es-Sakka), Beyrut, 1983.c1/1.s:93

Mustafa Celaleddin'in Osmanlıca yazılı Meyyafarakin isimli eserde Silvan ilçesinin ise Hz.Ibrahim'in oğlu Hz. İsmail neslinden Üded oğlu Üd isimli krallığın kızı Maya tarafından kurulduğu belirtilmektedir. Diyarbakır'ın bir ismi olarak da Vaile oğlu Bekir'den kaynaklandığı bir çok yayında vardır. Bu zat da Hz.İsmail sülalesindedir. (142)

Diyarbakır'da Arap Şeyh Camii arkasında bir sinagog vardır. Diyarbakır'daki Sinagogda mevcut olan küçük bir oda daima kapalı tutulmaktaydı.

Bu oda Yahudiler ve diğer dinlere mensup kişiler için kutsaldır.

İnançlarına göre *Hz.Ilyas bu odada peygamberliğini ilan etmişti.*

Duvarla çevrili bu odada Aramice bir Tevrat yazması mevcuttu.

(Diyarbakır müzesinde bir yazma şu an var.) (92)

Çermikte de bir sinagog bulunmaktadır.

1804 yılında Diyarbakır'ı ziyaret eden İnciyan'ın ifadesine göre St.Kirakos Kilisesinin Yahudilere ait olduğu ifade edilmektedir.Bu dönemde Yahudi nüfusu ise 3975'dir

Diyarbakır'da Ulu caminin ilk olarak Hz.Musa tarafından yapılmış olması Yahudileri de ilgilendirmektedir.

Evliya Çelebi Ulu caminin Hz Musa zamanında yapıldığını İbranice bir kitabeye dayandırmaktadır.

Evliya Çelebi mabedin Hz.Musa yapıldığı hususunda Rum tarihçilerinin tümünün hemfikir olduğunu ifade etmektedir

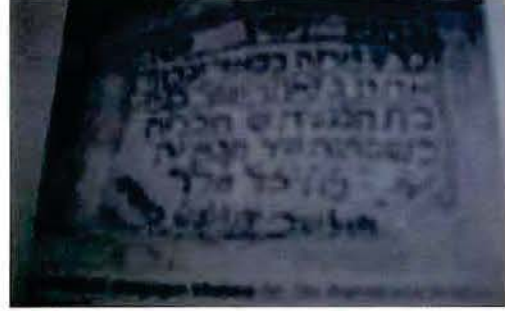
Lord Kınross isimli seyyah'ın 1954 yılı Londra basılı Toroslardan Asyalı Türkiye'de bir Yolculuk isimli eserinde Ulu cami ile ilgili şu yorumda bulunur "Ayrıca evliyaların Ulu caminin Mosların (Hz. Musa) zamanında yapılmış olduğuna dair önerileri de göz ardı edilmiş olabilir."(143)

Çermikte Sinagog: İlçede Yahudilerden kaldığı söylenen eski bir sinagog vardır. Bu gün ev olarak kullanılmasına rağmen, halen bazı duvarları özelliğini korumakta ve tarihi bir görünümündedir. Sinagog,

dışında büyük bir avlu ve içeride bulunan genişçe bir odadan oluşmaktadır. İçerideki büyük odanın batı tarafında "hitabet yeri" bulunmaktadır. Odanın duvarları siyah ve beyaz bir taştan yapılmıştır.

Çermikte sinagog kapısı Çermikte sinagog kitabesi(Rıfat Bali)

Eğil'e gelen evliyaların hemen hemen tümü Yahudi asıllı veya İsrailoğullarından oldukları ve bu bölgeye çok önceden geldikleri biliniyor.

Eğil kasabasının girişindeki vadiye yöre halkı Melek deresi der. Bu ismin aynı vadideki mezarlıkta kabri olan Hz.Hellaktan mı geldiği yoksa burada yatan yedi evliyanın melaike,melekle mi ilgili olduğu ihtimalini akla getirir.

Bu açıdan melek deresinin Yahudi evliyalara ait bir mekan olduğu yöre halkınca ifade edilmektedir. Eğil'deki Zülküfl, Elyesa, Yunus, Harun-u Asefi ve Danyal Peygamberler de Yahudilerce kutsaldır.

Yahudilerce kutsal olan sembollere Diyarbakır'da değişik mekanlarda rastlıyoruz. Davud yıldızları Mesudiye Medresesinde -Dağkapı'nın caddeye bakan kısmında -Eğil ilçesi Bademli Köyünde

Silvan Azizogulları evi yakınında Şahaban Köyünde bir çeşmede yedi kollu şamdan

Çermik'te Sinagog

Eğil ilçesinde Elyesa Peygamber'in medfun olduğunu biliyoruz. Yahudilerce son derece önemli olan Ahid sandığı da en son Elyesa peygamberdeydi. (144)

Yahudi tarihiyle ilgili önemli belge Diyarbakır'da:

Bismil üçtepe'de Kurkh Monoliti (British Museum'da)

■ Yahudi tarihiyle ilgili olan
■ Şalmaneser III'ün (M.Ö. 859 - M.Ö. 824) Kurkh Monoliti'nde

■ Kral Ahab'ın M.Ö. 869 - M.Ö. 850 adı geçer.

Tevrat'ta Aden Bahçesi ve Diyarbakır

Tekvin, BAP 2

■ RAB Tanrı Adem'i topraktan Yarattı ve burnuna yaşam solugunu üfledi. Böylece Adem yaşayan varlık oldu.

■ RAB Tanrı doğuda, Aden'de bir bahçe dikti. Yarattığı Adem'i oraya koydu.

■ Bahçede iyi meyve veren türlü türlü güzel ağaç yetiştirdi. Bahçenin ortasında yaşam ağacıyla iyiyle kötüyü bilme ağacı vardı.

■ Aden'den bir ırmak doğuyor, bahçeyi sulayıp orada dört kola ayrılıyordu.

■ İlk ırmağın adı Pişon'dur. Altın kaynakları olan Havila sınırları boyunca akar.

■ Orada iyi altın, reçine ve oniks bulunur.

■ İkinci ırmağın adı Gihon'dur, Kûş sınırları boyunca akar.

■ Üçüncü ırmağın adı Dicle'dir, Asur'un doğusundan akar. Dördüncü ırmak ise Fırat'tır.

■ RAB Tanrı Aden Bahçesine bakması, onu işlemesi için Adem'i oraya koydu.

Bu bahçe sadece ağaçlarla, yeşilliklerle dolu bir yer değildir. Aynı zamanda altın ve diğer değerli taşların da bol olduğu bir yerdir. (Tekvin, 2:8-17)

Dicle ve Fırat nehri arasında kalan bir il olan Diyarbakır

Diclenin önemli bir kaynağı Lice-Bırkleyn

Kulp'ta altın

Maden Tetkik Arama (MTA) 10. Bölge Müdürü Ekrem Tosun, madencilik sektöründe bölgenin gelişme kaydettiğini, yer altı ve yerüstü kaynakları bakımından bölge illerinde ciddi tespitler yapıldığını ifade ederek, "Kulp'ta altın yatakları tespiti yapılmıştır."

Bu madenlerin tam manası ile işletilmesi halinde bölgeye ciddi anlamda katkı sunacaktır." dedi. (Dsöz 07.12.2007)

Tevratta Aden Bahçesi'nin lokalizasyonu olarak Dicle, Fırat, Gihon, Pişonun çıktığı yer olarak belirlenir.

Dicle Lice ilçesinde Bırkleyn'den çıkar. Kollarının birleşerek Fırat'ı oluşturduğu yer ise Genç ilçesidir. Aras ise Bingöl'ün hemen kuzeyinde doğar. Ermeni geleneğinde Aras Nehri Gihon'dur. (163)

Aden cenneti Anadolu'dadır.

Eski Ahit/Tekvin/BAP 2

RAB Tanrı doğuda, Aden'de bir bahçe dikti. Yarattığı Adem'i oraya koydu.

■ Babilliler, İsrail topraklarını işgal edince o zaman popüler olan Grekçe kullanılmaya başlandı. Grekçe Doğu=Anatolia'dır

■ RAB Tanrı doğuda (Anatolia)'da, Aden'de bir bahçe dikti. Yarattığı Adem'i oraya koydu.

■ Daha güncel olarak

■ RAB Tanrı doğuda (**Anadolu**)'da, Aden'de bir bahçe dikti. Yarattığı Adem'i oraya koydu.

Yunanca sözlüklere bakacak olursak, bu noktada kesin kanaat oluşur: Anadolu= Anatolia (east in greek) =Anatoli (164)

ŞEMSİLİK

Şemsiler ya da şems sözcüğü şemsi kelimesinden anlam olarak da güneş kelimesinden gelmektedir. Şemsiler güneşe taparlar. Güneş doğarken önünde 3 kez eğilirler. Evlerinin kapıları doğuya bakar bundan başka öküze ve ineğe saygı duyarlar. Çocukları jakobi papazları tarafından vaftiz edilir ve batıl gelenekleri yüzünden günah çıkarmaya mecbur edilirdi. Yine Şemsi düğünlerine bir jakobi papazı katılır evlenenleri kutsardı.

Bilinen tek şey herhangi bir dini kitaplarının bulunmamasıydı. Ona karşılık türküler şarkılar söylemeyi çok severlerdi. Günahlarının saçlarında toplandığına inanırlar. O yüzden birisi ölüme yaklaştığı zaman, saçlarını sakallarını kıllarını koparırlar. Aslında ölümü böylelikle barbarca hızlandırılır. Ölecek kişinin boğazından biraz likör dökmekle ölüme daha çabuk ulaşacağına inanırlar. Ayrıca ölünün cennete girebilmesi için gerekli miktarda parayı ödemesi için de avuçlarına bir miktar altın koyarlar. Ondandır ölü jakobi papazı tarafından gömülür fakat ölü sarılıp tabuta koyulana kadar jakobi papazını yaklaştırmazlar. Şemsi kadınlarını diğer kadınlardan ayıran özellik beyaz bir aba giymeleridir. Onlar hakkında daha fazla bilgi bulmak çok zordur. Ortaya çıkmazlar, putperestlikle suçlanmaktan korktukları için.(148)

Tarihte Şemsilerin Diyarbakır'da da yaşadıklarını gözlüyoruz.

540 yılı Diyarbakır Tahrir defterinde 148 nefer, 94 hane, 54 mücerred şemsi bulunduğu bilgisi verilmektedir.(149)

DIYARBAKIR MERKEZDE ŞEMSİLER

Mardin Kapı ve Şemsiler

Şemsilerin dininin ibadetgahı şemsilerde ve mağaralardadır.

Şemsiler Tapınağı: Mardin Kapısında Şemsiler denen yamacın başlangıcındaki kayanın bitişiğinde idi. Son zamanlara kadar enkazı duruyordu. Mardin yolunun genişletilmesiyle bu enkaz da kaldırılmıştır.(54)

a) Mekan : Gazi Köşküne giderken Mardin Kapı Mezarlığı'nın altındadır. Burada üç mağara vardır. Ancak şu an toprakla kapanmıştır. Mağaraların tekrar açılarak turizme kazandırılması gerekir. 1. mağara 150 metrekare civarında olup, bir ucu şemsilerde başlamakta ve asri mezarlığın bir ucunda bitmektedir, diğer ikisi ise 25 metrekaredir.

b) Ayrıca Hacı Mahmut Kasal'a ait yıkık değirmenin arkasında da bir mağara mevcuttur. Bu da 15 metre kare civarındadır.

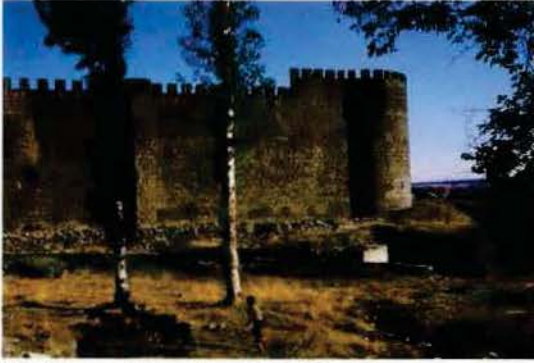
c) Mezarlığın bitiminde yağmur duası yapılan yerde yani Şeyh Muhammet düzlüğünün arkasında dereye inilince yüzleri Gazi köşküne bakan ve Cemiloğlu Çesmesi ve aile mezarlığının sağ ve sollarında küçük mağaralar mevcuttu. Şu an toprakla dolmuştur.

d) Keçiburcunun daha önceki mekanında ve muhtemelen alt katında şemsilere ait ibadetgah olduğu söylenir.

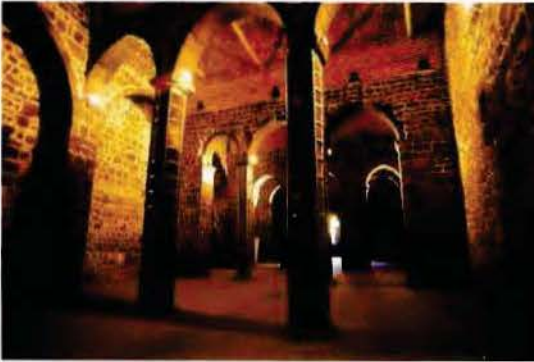
Diyarbakır Surlarının 82 burcundan yüzü güneşe dönük en görkemli burcu olan şehrin dört kapısından biri olan Mardin Kapı'daki Keçi Burcu'nun bir güneş mabedi üzerine kuruludur. (150)

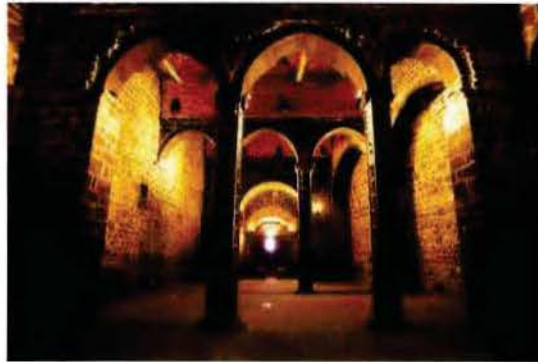
Keçiburcu

Keçi burcu dışarıdan görünüm

Keçi burcu içeriden görünüm

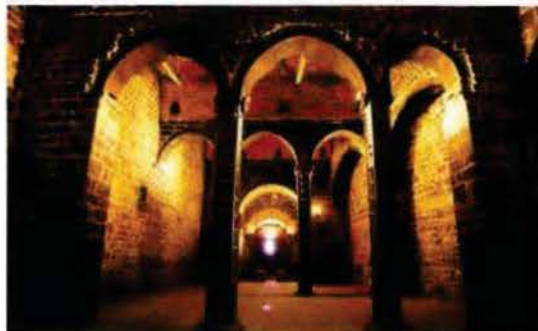

Meryem Ana Kilisesi ve Şemsiler

Meryem Ana Kilisesi'nin daha önceki mekanının da şemsilere ait olduğu ifade edilir.

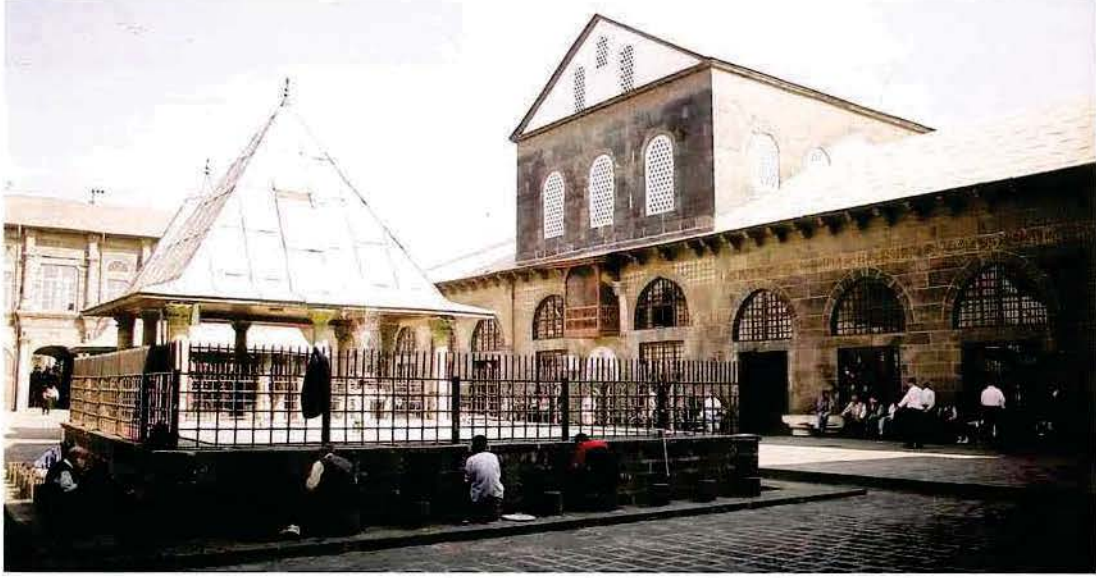
Meryem Ana Kilisesi ve Şemsilerden kalan mermer sütun

Meryem Ana Kilisesi'nin yapılış tarihi belli değildir. Bu kilisenin Mar Toma Kilisesi gibi dönüştürülmüştür. Önceden Şemsilerin tapındığı bir tapınak işlevini görmesi muhtemel olup İ.S. 280 yılında kiliseye çevrilmiştir.(151)

-Ulucami ve Şemsiler

1400 yıllık Ulu Caminin (cami oluşu M.S. 639) Mar Toma Katedrali olmadan önce bir güneş mabedi.(150)

İLÇELERDE ŞEMSİLER

Bu noktada Hasan Basri Konyar'ın 1936'da yazdığı kitaba bakacağız.

1- Dicle ilçesinde Dibni Köyü'nde han ve Şemsilere ait kilise vardır.

2-Eğil'de kalede şemsiler mabedi vardır. Kalenin üstünde ve şark yamacındaki açıklıkta, kayalar yontularak vücuda getirilmiş ve heyeti umumiyesi murabaa yaklaşan bir mabed vardır. İki büyük salon bu taşlıklarda vücuda getirilmiştir. Yan yana iki küçük kuyuyu andıran ateşgede, güneşe doğru oyulmuştur. Burada taştan yapılmış üç halka vardır. Kurban yerleri vesair mabede mahsus mahaller mevcuttur.

3-Ergani Hilar'da da şemsiler mabedi vardır. Bu kısımda kayalar derin bir kavs çizerler. Bu kavsın orta cephesinin soluna doğru taştan sınavari kazılmış oturma yerleri ve merdivenler vardır. Heyeti umumiyesi mustatil şekilde bir oda manzarası verir. Ve hepsi güneşin doğduğu

istikamete müteveccihdir. Ön kısmı yoktur. Asıl yarım daire şeklinde olan kısmın ön ve orta cephesinde bir kaç lağımla atılmış mezar enkazı vardır. Yerinden koparılmış büyük bir heykelin bulunduğu yer

Diyarbakır'daki Sin Mescidi Şemsilerden kalmadır .(152)

Eğil Kalesi

bellidir. Çok sayıyı dikkat eserleri ihtiva eden bu mabed seferberlikte Almanlar tarafından taharri ve bu münasebetle lağım atılmak suretiyle tahrip edilmiştir.

Kabartma heykellerinin bulunduğu cephelerin sağ ve sollarında hilal nakışları bulunması da gösteriyor ki burada kameri de mabut itihaz eden bir soy yaşamıştır.(153)

SABIİLİK

Sabiiler, Ortadoğu ve İslam kaynaklarına göre yıldızlara tapıyorlardı. Yıldızların içinde de en başta, Ay ve Güneş sayılıyordu. Fahrüddin Razi gibi ünlü Kur'an yorumcuları ve İbn Hazm, Şehrestani, Fadullah el Ümeri gibi yazarlar bu görüşü benimserler.

İbn Hazm ise, "El Fasl" adlı eserinde Sabii'leri şöyle anlatıyor: "Yedi yıldız ve 12 burca saygı göstermek gerektiğini söylerler ve bunların suretlerini (resimlerini, heykellerini) tapınaklarında bulundurlar. Ramazan ayında da oruç tutarlar. Namazlarında, Kabe'ye, El Beyt'ül Haram'a dönerler. Mekke'ye ve Kabe'ye saygı gösterirler."

Bilindiği gibi, Kabe bir Güneş tapınağı olarak yapıp kullanılmıştı. 956 yılında ölen ünlü İslam hadisçisi Mes'udi "Mürucu'z Zehep" adlı eserinde, 7 yıldız adına yapılan, Dünya'nın en büyük tapınaklarını sayarken, Kabe'nin de adını anar: "El Beyt'ül Haram (Kabe), geçen çağlar boyu hep saygı görmüştür, çünkü o Zühal (Satürn) Evi'dir." (154)(155)

Diyarbakır'da Ergani ilçesinde Hilar'da sabilik izlerini görüyoruz.

Ay ve yıldız tapınmanın tezahürü olarak Hilar Mağaralarında ay ve yıldız

Akadlar,Sabilik ve Diyarbakır

Akad Kralı Naramsin ve babası Sargon aya tapıyordu.Sargon kızını ay tapınağının rahibesi yapmıştı.

M.Ö.2300-2260 tarihleri arasında Akkad Kralı Naramsin Diyarbakır bölgesine saldırarak verimli topraklarıyla bir buğday ambarı halinde bulunan şimdiki Pir Hüseyin köyünü ülkesine kattı. (Pir Hüseyin, Lice'ye giderken Mermer bucağına bağlı bir köydür.Yeni ismi Alibardak'tır) Pir Hüseyin'de bulunan bu zaferi anlatan Naramsin'in kitabeli steli İstanbul Şark eserleri müzesinde No:1027'dedir.(156)

Bölgedeki büyük yerleşimlerden biri olması nedeniyle, Pir Hüseyin'de bulunan bir stelin temelinde adı geçen Naramsin Tapınağı'nın da burada olması muhtemeldir. (157)

Naramsin Steli,
İstanbul Arkeoloji Müzesi

Arap idaresi esnasında Diyarbakır'da Sabiiler

Halife Memun, 830 yılında Diyarbakır'da sabii olan bir grup insanla karşılaştığını ifade eder.(158)

Sabilikte Diyarbakır ve Dicle

Sabi inancına göre Ürdün, Fırat, Dicle ve Karun nehirleri hayat suyu, yani Yardnadır. Yardna Işık aleminden kaynaklanarak yeryüzüne akar.(165)

YEZİDİLİK

Yezidilik, kurucusu kabul edilen Adi b. Müsafir ile başlatılmaktadır. Adi b.Müsafir, Şam'ın Baalbek nahiyesinin Beytifar Köyü'nde 1072 yılında doğmuş ve 1162 yılında Sincar'da (Irak) ölmüştür.Yezidiliğin kutsal kitapları olan Mushaf-ı Reş ve Kitab-ı Cilve'de verilen bilgilere göre Yezidiliğin inanç esasları şöyledir:

Tanrı inancı: Zaman ve mekan ile sınırlı olmayan, bütün her şeyi yaratan bir tek Tanrı inancı vardır. Bu Tanrı yarattığı her şeyi idaresi altında tutar ve yönetir.

Melek inancı: Melek inancı, Yezidilik inançlarının önemli bir kısmını teşkil eder. Melek inancının önemli bir mevkiini de Melek Tavus inancı oluşturur.

Melek Tavus hiçbir şey yokken vardı. Melek Tavus, Tanrının katından mütemadi olarak Yezidilerin sıkıntılarını gidermek ve onlara yardım etmek için yeryüzüne gelir.

Tanrı, otuz bin melek yarattı ve bu otuz bin melek kendisine kırk bin sene ibadet etti. Daha sonra onları Melek Tavus'a emanet etti ve onları göklere çıkardı.

Tanrı, Adem ve Havva'yı yaratacağı zaman meleklerle: "Ey melekler! Adem ve Havva'yı yaratacağım. Adem'in soyundan Şehid b. Cerra'yı yaratacağım. Onun soyundan gelenler, Melek Azrail'e yani Melek Tavus'a saygı gösterecek ve hürmet edecektir."

Tanrı Adem'i yaratır ve cennete kor. Adem cennette yüz yıl bekler. Yüz yıl geçtikten sonra Melek Tavus, Tanrıya: "Eğer Adem bu meyveden yemez ise nesli nasıl çoğalır?" diye sorar. Tanrı da ona: "Emir ve komutayı sana bıraktım." der. Bunun üzerine de Melek Tavus Adem'e gelerek: "Bu meyveden yedin mi?" diye sorar. Adem: "Hayır, Tanrı bundan yememi yasakladı." der. Melek Tavus'un da ona cevabı: "Buğdaydan ye, senin için daha hayırlı olur." şeklinde olur.

Kitap inancı: Yezidiliğin iki tane kutsal kitabı vardır: Vahiy kitabı olan Kitabı Cilve ile yaratılışın, emir ve yasakların anlatıldığı Mushaf-ı Reş. Bu kitapların ne zaman, nerede, kim tarafından ve hangi dillerde yazıldığı tartışma konusudur.

Peygamber inancı: Tanrı insanlara elçi göndermeksizin doğrudan bilgi verebilir ve isterse onları doğru yola iletebilir. Aynı zamanda Melek Tavus Tanrının izniyle insanlara ve özellikle Yezidilere yol göstermek için Tanrının katından yeryüzüne iner. Melek Tavus yeryüzüne insan şekline bürünmüş olarak gelir. Ayrıca peygamberler de gönderilmektedir.

Kitab-ı Cilve ve Mushaf-ı Reş'te adı geçen peygamberler vardır. Bunlar; Adem, Şit, Nuh, Yunus, İsa ve Hasiye'dir.

Diyarbakır'da yakın zaman kadar Yezidilerin yaşadığını görüyoruz.

1985 yılında Diyarbakır'da yezidi sayısı

Diyarbakır ili: Bahçecik Köyü: 348 kişi,

Bismil ilçesi: Yasince Köyü: 608 kişi,

Çınar ilçesi: Gürses Köyü: 400 kişi,

Diyarbakır ili toplamı: 1356 kişi. (159)

Çınar ilçesinde Gürses (Davudî) Köyü, vaktiyle Yezidi Köyü idi. Buradaki mezarlıklar incelendiğinde mezarların güneşe, güneşin doğduğu doğuya baktığı anlaşılmaktadır. (160)

Çınar'da terk edilmiş bir yezidi köyü

Yezidilerin II.Kutsal Kitabı Mushaf-Reş'de

Allahın kara dağ üzerine ineceği söylenir.Yezidilerce kara kutsaldır, kutsallığın görüneceği yerdir Diyarbakır.Kutsallığın yurdudur.' (Bejan Matur) (161)(162)

Diyarbakır Kalesi

Enuş Peygamber

■ Yezidilerin kutsal metinlerinde "Tanrının Kara dağa indiği ve bu dağda Tanrı sözünü va'z ettiği için bu kitaba Kara Kitap yani Mushaf Reş denmiştir.Burada : "Allah kara Dağ'a indi ve bağırды,30000 melek yaratıp kollara ayırdı."denir.

■ Yezidiler Hz Adem,Şit,Nuh ve Enuş Peygamber'i ced olarak sayar.Enuş Peygamber'in kabrini de Ergani ilçesi Otluca Köyü'nde olduğunu biliyoruz.

ZERDÜŞTLÜK

Faravahar ya da Ferohar, Zerdüşçülüğün en önde gelen sembollerinden biridir. *Fravaşi* adlı koruyucu meleği temsil eder.

Zerdüşçülük, **Zerdüştilik**, **Mecusilik** ya da yerel dilde **Mazdayasna**, dünyanın en eski tektanrı dinlerinden biridir. Yaklaşık 3,500 yıl önce Zerdüş tarafından İran'da kurulmuştur.M.Ö 600 ve MS 650 yılları arası Pers İmparatorluğu'nun resmi dini olmuştur.Iranlıların Müslümanlıktan önceki dini olarak bilinir. Günümüzde Zerdüşçülüğe dünya çapında inananların sayısının 250,000 civarında olduğu tahmin edilmektedir.¹¹¹

Zerdüşçülük, tek tanrı olan Ahura Mazda inanışını öğretir. Zerdüşçülüğün en önemli özelliği, en

eski tek tanrılı din olarak kabul edilmesidir. Fakat daha sonraları dualist bir din olmuş, dualizmin en tanınmış örneklerinden birini oluşturmuştur. Bu dinde müminlerin beden öldükten sonra dirilip Ahura Mazda'nın huzuruna çıkacağına ve orada sorgulanacaklarına inanılır.

Zerdüştcülüğün temelinde tanrı ve şeytanın savaşı yatar. Zerdüş, yeryüzündeki kavganın tanrının ruhu Spenta Mainyu ile şeytanın ruhu arasında olduğuna inanırdı ve her inananın iyilik için savaşıması gerekirdi.

Zerdüş, Gatalar denen dörtlükler yazmıştır. Bu dörtlükler Avesta denen kutsal kitapta toplanmıştır. Bu yazılar Zerdüş'ün neye inandığını anlatan tek belgedir. Zerdüştcülükteki şeytan inancı ile batı dinlerindeki melek anlayışı arasında benzerlikler vardır.

Zerdüştcülüğün İslamiyet'in İran'da yayılmasına kadar genişlemeye devam etmiştir. M.S 600 civarında Müslümanların Pers (İran) topraklarını ele geçirmesinden sonra İslamiyete geçmişlerdir. çok az sayıda zerdüş kalmıştır. Geleneksel olarak Zerdüştiler yeryüzünün insan kalıntılarıyla bozulmaması gerektiğine inanırlardı. Ölülerini defnetmek yerine üstü açık kulelerin kuyularına atıp, cesetleri akbabalara ve doğal etkenlere karşı korumasız bir şekilde bırakırlardı.

Avesta ya da Zend Avesta

Zerdüştcülüğün kutsal metinlerinin derlendiği Avesta genellikle iki bölüme ayrılır. Birinci bölüm *Vendidad*, *Visperad* ve *Yasna*'yı içerir. *Vendidad*, çeşitli dini yasalar ve efsanevi hikâyelerden oluşur. *Visperad*, kurban edilirken okunan duaları içerir. *Yasna* ise benzer dualar ve Avesta'da kullanılan genel dilden farklı bir lehçeyle yazılı beş gata içerir. Avesta'nın ikinci bölümüne *Khorda Avesta* (Küçük Avesta) adı verilir ve tüm inananlar tarafından farklı elementlerin varolduğu belirli günlerde okunabilen kısa dualar içerir. Bu duaların 5'ine *Gah*, 30'una *Sirozah*, 3'üne *Afrigan* ve 6 tanesi de *Nyayish* denir.

Temel ibadetler

Zerdüştiler Batılı kültürlerde sanıldığı gibi ateşe tapmazlar. Zerdüştiler dünyada bulunan elementlerin saf olduğuna ve ateşin tanrının ışığı veya irfanı olduğuna inanırlar. Dini törenlere ya da ayinlere çok fazla önem vermeden, "iyi sözler, iyi düşünceler ve iyi hareketler" ilkelerine odaklanırlar. Zerdüştiler günde birkaç sefer dua ederler.

Zerdüştlükte beyaz ketenden, yakası olmayan bol bir gömlekle, beyaz kuzu yününden dokunan kemer takmak önemli bir gelenektir. (166)(167)

Bugün Zerdüş nüfusunun 170.000 civarında olduğu sanılmaktadır. İran'da 17.000, Hindistan'da 92.000, ABD'de 9000, Avrupa, Avustralya, Yeni Zelanda'da 38.000 kişi yaşamaktadır. (168)

Zerdüştlükte Diyarbakır'a kutsallık atfedilir.

Zerdüştlükte Aden Bahçesinin mekanı Dicle Nehri doğduğu bölge olarak işaretlenir. Bu bölgeyi hayal edersek Birkleyn ve Maden Çayının çıkış bölgesi olduğu anlaşılır. Yani Lice-Hani-Dicle ilçesi-Erganî'nin kuzeyi olarak gözlenir

Aden kavramıyla çok ortak yönü olan mitsel Dilmun'un köklerinin Dilamanla ilgili olduğu söylenir.

Zerdüştlüğün kutsal kitabı Bundahisn'de Dilaman'ın Dicle'nin kaynaklarında bir yerde olduğunu söyler. Bu bölge Aden toprağı ile eş anlamlıdır. (163)(169)

Diyarbakır'da bir süre Zerdüş tapınaklarının kurulduğu gözlenir.

MS.Ocak 503 yılında İran kralı Kubad Diyarbakır'ı alamamış 50.000 ölü bırakmıştı. Bunun üzerine Amidliler zaferlerinden çok emindi, nöbetçiler çok şarap içmiş, uyumuş, diğer nöbetçiler evlerine gitmişti.

Kubad'ın askerleri merdiven dayayarak içeri girmiş 80.000 kişiyi öldürmüş, diğerlerini esir almışlardı ve kiliseleri soymuşlardı. Kiliseler ateş tapınağı yapılmıştı. (170)(171)(172)

Mar-Istefanos Kilisesi: Dördüncü yüzyılda kurulmuştur. Çok ulu ve muhteşem bir kilise olduğu için, 503 yılında Amid "Sasarlı Kubad idaresindeki a/eşe kıpan İranlı yabancılar" tarafından istila edildiği vakit, burayı bir "Ateşgede" yani ateş-tapınağı haline getirdiler. Bu işgal üzerine Suruçlu Mar-Yakup, aynı 503 yılında, çok acıklı manzum bir mersiye yazmıştır. Yeri ve yıkılış tarihi belli değildir.(54)

Diyarbakır çevresinde de Zerdüştlerin ikameti gözlenmektedir.Örneğin Dara ve Midyat.

M.S. VI. Yüzyılda Pers Kralı Daryus tarafından adlandırıldığı söylenen Dara kentinin ortaya çıkarılmasını sağlayan Arkeoloji Profesörü Metin Ağınbay'ın kazı çalışmaları olduğu söylenmektedir. Antik kent Mardin'e 30 km. uzaklık ta Dara köyünün sahası içerisinde. Dara'da geçmiş yıllarda Zerdüştlerin yaşadığı bilinmektedir. (173)

Zülkarneyn konusunda ele aldığımız üzere Darius Tunceli (Daranalıs) ve Dara'yı kurmuştur.

Diyarbakır ise bu iki merkezin ortasındadır.Doğal olarak Darius'un Diyarbakır'ı merkez yapması beklenir.Dedesi Zülkarneyn(II.Kuroş) Ergani ve Çeper'i üs yapmıştı.

Ahura Mazda Zerdüşt dininin tanrısıdır.Darius, Ahura Mazda'nın kendisine 23 ülkeyi bahşettiğini anlatıyor: Bunlar: Fars, Babel, Asur, Arap, Mısır, Kapadokya, Lidya, İyonya.'dır. Bunların içinde Diyarbakır'ın bulunduğunu gözlüyoruz (197) Ancak Diyarbakır alelade alınmış bir yer değil, bir merkez olarak kendini göstermektedir.

Diyarbakır, Tunceli, Dara (Mardin) ve Midyat bir bölge olarak üs şeklindedir.

Bir örnek olarak Midyat'a bakalım:

Barıştepe'de Haç ve Ahuramazda Midyat'a bağlı Barıştepe Köyü kırsalında M.S 4 ve 5 yüzyıllara tarihlenen erken Hristiyanlık dönemi mağara kiliseleri ziyaret ediyoruz. Bölgede M.S.3.yüzyıldan itibaren yayılmaya başlayan Hristiyanlık, Sasanilerin bölgedeki varlığı ile karşılaşır. Bölgede Hristiyan kültürü Sasaniler'in Zerdüşt kültürü ile kesişir. Dinler arası geçişler yaşanır. Bunun en somut ifadelerinden birisi de Barıştepe'de. Zerdüştüğün en kült sembolü olan Ahura Mazda kabartması, Hristiyanlığın en büyük sembolü haç ile birlikte duruyor. Barıştepe Mağaraları batıya yönelik. Zerdüştlükteki en önemli ritüellerden biri olan güneşin doğuşu ve batışı buradaki konuma da yansımış.(174)Diyarbakır ve çevresinde Zerdüştüğün İslam öncesi dönemde olduğu ancak; yaygın olmadığı dikkat çekmektedir.

KAYNAKLAR

- 1-Tellioglu ö(ed):Diyarbakır salnameleri.Diyarbakır Büyükşehir Belediye yay.Yıl.:1869-1905. cilt:4/208. 2/110 ,5/93.İstanbul.Acar matb.1999
- 2-Üzülmez:M .Çayönünden Erganiye.2005 S.262,254,268,269
- 3-Erpolat MS:Dünden bugüne Ergani'deki ziyaret yerleri.Uluslar arası Türk Dünyası İnanç Merkezler Kongresi.Ankara.Türksev yay.2004.s.:51
- 4- Korkusuz Ş:Seyahatnamelerde Diyarbekir.Kent yay.2003.s:151)
- 5- Ali Emiri Efendi.Osmanlı Doğu Vilayetleri.(Hazırlayanlar.Prof.A.Yuvalo.Doç.A.Halaçoğlu).Babil kültür yay.İst.2008s.156
- 6- Şemseddin sami.Kamus-u alam.1889Yılı c.2.s.834'
- 7 -İncedursun. B.Peygamberler Diyarı Eğil.Diyarbakır.2005.s:2
- 8-Dikmen M.Peygamberler tarihi.Cihan yay.s.417,419)
- 9-Yıldız C..Bir inanç merkezi olarak Eğil .Uluslararası Türk Dünyası İnanç Merkezleri Kongresi Bildirileri.Türksev yay.Ank.20004.s.125
- 10- Çiçek ZA.:Diyarbakır'ın Fethi,Tarihi ve Kültürü..2007.s.97,21,53
- 11-Diyarbakır valiliği İl Yıllığı 1967 s.:332

- 12-Konyar B:Diyarbakir Yilligi.1936. s:347,13
- 13-50.Yilinda Diyarbakir.1973 Il yilligi.s:46
- 14-Güneli Ş.Bütün Yönleriyle Ergani.Ank.1966..13,33
- 15-Aytürk N:Türkiye'de Ziyaret yerleri.s:16
- 16- Akıncı AC .Kıyas-ı Enbiya.c:1.
- 17-(Peygamberler Tarihi.Ihlas yay.İst.2004.s.58
- 18- ZemginE.:Kürdistan'da Mitoloji ve Dini İnançlar.Doç yay.İst.2005.s.1856
- 19- Akıncı AC.:Peygamberler tarihi.6/522,416
- 20- Korkusuz Ş.:Seyahatnamelerde Diyarbakir:Kent yay.s:23
- 21- Baron Joseph von Hammer.Büyük Osmanlı tarihi.Emir yay.İst.1998.1/330
- 22- Atılğan E.,,Hekimoğlu Y.Ergani Kitabı.Ankara.1967 Şerafettin Güneli:Ergani.1966.s:17
- 23-. Hub R.Hz.Hızır.Kitap yurdu yay.
- 24- Savcı S:Silvan Tarihi.1956.s:5
- 25- Kankal A.Taş KZ(ed)195, 242,252 nolu Mardin Şer'iyye belge ve özetleri ve Mardin 2006
- 26- Barsayım E.:Deyruzzafaran Manastırının Tarihi.İstanbul.2006.s:5,7
- 27- Kurtoglu M.:Urfa Efsaneleri.Kent yay.İst.2005.s.72
- 28-Yıldız M Eğil-ergani halkının dilinde medfun peygamberler.1.uluslararası nebiler sahabiler azizler krallar kenti diyarbakir sempozyumu 2010.Diyarbakir.s.25-44
- 29-02 Haziran 2009 .Zaman gazetesi
- 30- 28 Eylül 2006 Kaynak: Radikal Yazan: Timur Soykan
- 31- Türkiye Diyanet Vakfı.İslam Ansiklopedisi.İst.1993. 8/481
- 32- İlhan M.:Amid (Diyarbakir)TTK.2000.s:116-117
- 33- Köksal M.Peygamberler Tarihi.Diyanet vakfı yay2004. 1/67-70
- 34-Yolcu C.:Ergani Tarihi ve Eserleri.D.Ü.Eğitim fak.Tarih AD.Mezuniyet tezi.1995.s.4
- 35-Üzülmez M.:Çayönünden Erganiye.2005 S:33,34,36,38,39
- 36-.Bali R.:Diyarbakir YahudileriDiyarbakir Müze Şehir.s:368
- 37- Beysanoğlu Ş.:Anıtları ve kitabeleri ile Diyarbakir Tarihi.1/110-112
- 38-Tekin. A Diyarbakir-Helimoğlu Yavuz M:Diyarbakir Efsaneleri.1993.s:40
- 39- Yılmazçelik İ:XIX.Yüzyılın ilk yarısında Diyarbakir.TTK1995.s.62
- 40- Arıkan M, Yinanç, R, Elibüyük M,, Kurt Y:Diyarbakir vilayeti Mufassal tahrir defteri.c.1 Ankara.1999..s.36
- 41-BizbirlikA:16.Yüzyıl ortalarında Diyarbakir beylerbeyliğinde Vakıflar.TTK.Ank.2002.s.137-s.138
- 42-Melek A, Demir A.Dini değerleri ile Diyarbakir.Diyarbakir il müftülüğü yay.Diyanet vakfı matb. Ankara.2009.s.169,172
- 43-Demir A..İslamın Anadoluya gelişi.Kent yay.2.baskı.İst.2008 s.114,109
- 44- Erpolat MS..Dünden bugüne Erganideki ziyaret yerleri.Uluslararası Türk Dünyası İnanç merkezleri kongresi bildirileri.Ank.2004.s.528
- 45- Dilek Z.Lice.Diyarbakir.2002s.36
- 46- Baykal. K.Diyarbakir hakkında yapılan etüdler.Karacadağ dergisi.20 Haziran 1939.cilt 11,sayfa 17
- 47-Beysanoğlu Ş.Kuruluşundan günümüze kadar Diyarbakir tarihi.Diyarbakir Müze Şehir.YKY yay. İst.1999.s.50

- 48- Sait Paşa.:Miratül Iber.Basım .H.1305.6/92
- 49-Akdemir N.Kocaköy.Kocaköy kaymakamlık yayını..2008.s.27
- 50- Naci Akdemir <http://www.panoramio.com/photo/11929215>
- 51-.2000'e beş kala Diyarbakır.Diyarbakır valiliği.1995.s.394
- 52- Karakuş a ,Göngürmüş E.'.Kulp.2001.yüksek lisans tezi.Dicle Ün.Eğitim Fak
- 53- Muhammed el-vakidi.Fütuhu's-Şam.(Tercüme Hasan Gülşen)NR yay.Ist.2007.s.385-387
- 54- Karan C.Diyar-I bekr ve Müslümanlarca Fethi.Yüksek Lisans tezi.2003.Diyarbakır.s:40,84
- 55- Aydın N.Eğil Hükümdarları.s:36-39. Hasan basri Konyar:Diyarbakır Yılığ.1936.s:282.
- 56- Korkusuz MŞ.:Diyarbakır Velileri.I-II.Kent yay.Ist.2004.s.184,323
- 57- Şerephan:Şerefname. Deng yay.3.Baskı 2006 S:76,138
- 58- Erikli: Y.Peygamberler Sahabeler Diyar Diyarbakır.2006.s:59,49
- 59- Yinanç MH..İslam Ansiklopedisi.3/606
- 60- Beysanoğlu Ş..Diyarbakırlı Fikir ve Sanat adamları.San matb.Ank.1996.c:1s.164
- 61-Erpolat MS.Diyarbakır ulu camii'nin manevî önemi. I. uluslararası nebiler sahabiler,azizler,krallar kenti sempoziumu.2009.diyarbakır
- 62-Yılmaz N zıvıı. yüzyılda diyarbakır'da nakşibendiyye osmanlı araştırmaları vakfı.
- 63- Korkusuz. MŞTezkire-i Meşayih-i Amid.Ist.2004.s.98
- 64- Çiçek. ZA.Diyarbakır'ın Fethi,Tarihi ve Kültürü.Diyarbakır Söz yay.2007.
- 65-www. kenthaber.com
- 66- Ak A.:Alatosun köyü.D.Ü.Eğitim Fak Coğrafya bölümü.Diyarbakır.1993.s.11
- 67- <http://www.salihekinci.com/pdf/Arabkend.pdf>
- 68- Ustaoglu SO.:Tarikatlar ve Silsileleri.Ank.1/28
- 69- Yediyıldız B:Osmanlı öncesi Diyarbakır'ına genel bir bakış.Osmanlıdan Cumhuriyete Diyarbakır.Diyarbakır valiliği.2008.s.17-19
- 70-.Beysanoğlu.Ş.Diyarbakır tarihi.2003.2/684-690
- 71- Yavuz MH; Diyarbakır Efsaneleri, S:189-190.
- 72--Yahya H Kavimlerin Helaki. 8.Baskı.Ist.2006.s.138,139
- 73-Aksal. H Ashab-ı Kehf nerede? Mizgin derg.sayı.15
- 74- Şenesen R. .Pagandan Hıristiyanlık ve Müslümanlığa Bir İnanç Merkezi: Ashab-ı Kehf ve Günümüzde Tarsus Ashab-ı Kehf'te Hıdrellez Şenlikleri
- 75- Üzülmöz M:Çayönünden Erganiye.2005 S:115
- 76-50.yılında Diyarbakır.1973 İl Yılığ.ı.s:297
- 77- Sarı I.:Şehrimiz Diyarbakır.Büyükşehir belediye yay.1999.s.44
- 78-Altunboğa AB.:Diyarbakır Folklorundan kesitler.Büyükşehir belediye yay.Ist.1999.s.31
- 79-Beysanoğlu Şshab-ı Kehf'in yeri.23-30 Haziran I.Uluslararası Türk Folklor kongresi.
- 80-Korkusuz Ş.Seyahatnamelerde Diyarbakır.Kent yay.Ist.2003.s.255
- 81- Beysanoğlu Ş, Anıtları ve Kitabeleri ile Diyarbakır Tarihi, I. Cilt , Sf.271
- 82- Evliya Çelebi Seyahatnamesi , c.6, sf.122. Zuhuri Danışman yayını
- 83-(el bekri,Mu'cem ma-Este'cem.I/93) (Sait Paşa:Mirat-ül Iber 1/266)(Yakutül Hamevi :Mücemül Buldan c:1 Amid maddesi)
- 84-. <http://www.suryanilik.com/suryanikaynakdbakir.htm>
- 85-http://www.turkcleronline.com/diger/suryaniler/vatani_diyarbakir.htm

- 86-(Naum Faik ve Süryani Rönesansı, Murat Fuat Çıkkı, Belge Yayınları, birinci basım, Kasım 2004)
- 87- Korkusuz: MŞ Seyahatnamelerde Diyarbakır. Kent yay.2003.s.82,100)
- 88-Parla. C. Osmanlı öncesinde Diyarbakır I. Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır. 2004.s:249,250
- 89-Ammianus Marcellinus.The History.Çev.JC.Rolfe.1963.s:465
- 90-Çiçek ZA:Diyarbakır'ın Fethi,Tarihi ve Kültürü..2007.s.10
- 91- Kitabı Mukaddes, Kitabı Mukaddes Şirketi.İstanbul.1955 s.9
- 92-Rifat N.Balı:Diyarbakır Yahudileri.Diyarbakır Müze Şehir.s:370
- 93- Voyage de constantinoplea bassora, en 1781, par le tigre et l'euphrate, et retoura constantinople, en 1782 par le désert et aleandrie; par l'académicien sestini. traduit de l'italien. a paris, chez Depuis, libraire, cour de l'Orangerie, aux Tuileries, et au Jardin de l'Orangerie, vis a vis la rue Florentin.
- 94-Salnameler cilt III s.376./
- 95-Haspolat K.Hükümdarlar,paşalar,beyler kenti Diyarbakır. 1.Uluslararası Nebiler sahabiler,Azizler Krallar kenti Diyarbakır.2009
- 96- Beysanoğlu Ş.Diyarbakır Tarihi.2003.I/ 26
- 97-//www.yesilkoytepecik.com/
- 98-vehbi.tulek@tg.com.tr
- 99- Korkusuz MŞ.:Diyarbakır Velileri.s:4
- 100- www.kenthaberkurulu.com
- 101-Parlak. Y.Silvan.Ank.1997s.139
- 102- Akyüz. G.Diyarbakır Süryani azizleri. 2.Uluslararası Nebiler,Sahabiler,Azizler,Krallar kenti Diyarbakır sempozyumu. 12-13 Nisan 2010
- 103- Beysanoğlu Ş:Diyarbakır'da gömülü meşhur adamlar.Neyir matb. Ankara.1985.s.9,10
- 104-M.Değer ,Beysanoğlu:Ş.Diyarbakır' folklorunda halk hekimliği San matb.Ank..1992.s.70
- 105 Beysanoğlu Ş. .Diyarbakırlı Fikir ve sanat adamları.San matb.Ankara.1967.2/s.190
- 106- Parlatır I..Süleyman Nazif.Müze Şehir.YKY yay.İst.1999.s.313
- 107-Yavuz MH .Diyarbakır efsaneleri.Çağ yay.İst.s.273
- 108- Beysanoğlu Ş:Diyarbakır Tarihi.Büyükşehir bel.yay.2003.1/129
- 109- Yıldız^M Bir inanç merkezi olarak eğil^s sabard. yılı:1 sayı:1 sayfa:1- 187
- 110-Yılmazçelik I.Diyarbakır Şer'iyye Sicilleri.2001.s:120
- 111- Özcoşar I..19.Yüzyıl Mardin Süryaniler.Doktora tezi
- 112- Korkusuz MŞ..Seyahatnamelerde Diyarbakır. S:213
- 113- <http://www.suryanilik.com/suryanikaynakdbakir.htm>
- 114-. Mşiha Zha:Erbil vakayinamesi.2002.s.64
- 115-<http://www.bianet.org/>.Şehmus Diken
- 116- Akyüz G.Hristiyanlık tarihinde Süryanilerin inancı ve özellikleri tarihte Süryaniler.Uluslararası Türk Dünyası İnanç merkezler, Kongresi.Türksev yay.Ank.2004.s.83
- 117- Zana YAVUZ.Akşam. 12.02.2008
- 118- <http://www.islamiyet.gen.tr/>
- 119- Margosyan M.Biletimiz İstanbul'a Kesildi .5.Baskı Aras yayİst.2003 s.106
- 120- www.deyrulzafaran.org/

- 121-Beysanoğlu. Ş.Diyarbakır Tarihi.Neyir matb.1987.1/26
- 122- Aksal H.Amed'in Büyüleyici Mağaraları /Mizgfn/Sayı 18
- 123-Seyfeli C..Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır.s:764
- 124- Margosyan. MTesbih Taneleri.Aras yay.Ist.2007 s.25
- 125- Margosyan M:Gavur mahallesi).10.Baskı.Aras yay.2006.s.579
- 126- Margosyan: MSöyle Margos Nerelisen.7.Baskı.Aras yay.Ist.2005.s.10.
- 127- Beysanoğlu Ş..Diyarbakır Tarihi.2003.I/ 26
- 128- Hub. R.Hızır .:Kitap yurdu yay.Ist.2007
- 129-Savcı S:Silvan Tarihi.1956.s:5
- 130- Vikont Filip de Tırazi, Doğu ve Batı Süryanileri Altın Çağları, çev. Murat Kara, Nsibin yay. İsveç 1994, s. 27
- 131- Şimşek M diyarbakır ve çevresinde gömülü bulunan süryani azizler 1.uluslararasınebiler, sahabtiler, azizler ve krallar kentidiyarbakır sempozyumu 25-27 mayıs.2009.
- 132-) Şimşek M..Süryaniler ve Diyarbakır.Kent yay.Ist.2.baskı.s.59-63
- 133- Yıldız M.Bir inanç merkezi olarak eğil* sabard. yıl:1 sayı:1 sayfa:1- 187
- 134-. Üzülmöz M:Çayönünden Erganiye.2005.s:251,276)
- 135- Üzülmöz M.23 Şubat ve 02 Mart 2007 tarihlerinde iki kısım halinde Ergani Haber gazetesi
- 136-Şimşek M .Süryaniler ve Diyarbakır.Kent yay.Ist.2.baskı.s.59-63
- 137- <http://www.suryanilik.com/suryanilik/morafrem.html>
- 138-Mercan M., Özer. MY.Diyarbakırın anlatmak
- 139- Mar F.Henna Dolabönü.Hristiyanlığın Amide yayılışı Kara Amid.1956-1957-1958— s.349
- 140-Taş KZ:Güneydoğu ve Diyarbakır.2003.s:137,141,177
- 141- Tuncer. OC.Diyarbakır Evleri.1999.s:9
- 142- Çiçek ZA.:Diyarbakır'ın Fethi,Tarihi ve Kültürü..2007.s.12
- 143- Korkusuz MŞ.Seyahatnamelerde Diyarbekir.Kent yay.Ist.2003.s.255
- 144- Ateş S..Kur'anda Peygamberler Tarihi.Yeni ufuklar neşriyat.Ist.2004.s.2
- 145- Satıcı N.Silvan.-Hasuni Mağaraları Diyarbakır'da tarım Doğa ve Çevre sempozyumu.1-3 Haziran 2010.
- 146- Çoban R.Hz. süleyman camii(Lisans Tezi) D.Ünv. İlahiyat Fak. Diyarbakır / 2004
- 147- Azimli M. ilk islam fetihleri bağlamında diyarbakırın fethine katılan sahabilerle ilgili bazı mülahazalar.I.Uluslararası Oğuzlardan Osmanlıya Diyarbakır sempozyumu.2004.s.820
- 148- Prof. Guiseppe CampanileŞemsiler ve Şemsilik<http://www.yaprak-forum.com/forum/showthread.php?t=312221>
- 149- Taşgın A.Şemsiler. Osmanlıdan Cumhuriyete DiyarbakırAnk.2008.c.3 s.757
- 150- Diken Ş.Güneşin İzinde! Cumartesi, 31 Aralık 2005 - (01:47) http://www.diyarbakir.net/cgi-bin/index.pl?mod=news;op=author_id;id=138
- 151- Tezokur MH diyarbakır'da ayakta duran üç kilise1.uluslararası nebiler sahabiler,azizler,krallar kenti sempozyumu.diyarbakır.22-24 mayıs-2009.diyarbakır
- 152- Taşgın A.Şemsiler. Osmanlıdan Cumhuriyete DiyarbakırAnk.2008.c.3 s.75
- 153- Konyar B.:Diyarbekir Yılığ.1936.s: 275,35
- 154-<http://www.yeniarayislar.com/elestiri/sabiilik.htm>
- 155-<http://www.islamiyetgercekleri.org/oruc.html>

- 156- Beysanoğlu. Ş.Diyarbakır Tarihi.2003.I/52
- 157-<http://cat.une.edu.au/page/diyarbakir%20small%20streams>
- 158- Kesler MF:Kutani Kerimde Yahudiler ve Hristiyanlar.s.49-51
- 159- Taşgın, , "Anadolu'da Yok Olmaya Yüz Tutan Dini Topluluklardan: Yezidiler", Uluslararası Anadolu İnançları Kongresi (23-28 Ekim 2000 Ürgüp / Nevşehir), ss. 731-752, Ankara: Ervak Yayınları, 2001
- 160- Abakay MA. Çınar, Bismil,Dicle ilçesi tarihî eserler envanterine bakış denemesi...Diyarbakır'da tarım Doğa ve Çevre sempozyumu.1-3 haziran 2010.
- 161- Matur. BDoğunun Kapısı Diyarbakır.DKSV.İst.2009.s.20
- 162- Çakar MS.Yezidilik.Vadi yay.İst.2007.s.210,267
- 163- Collins. ACennetin Tanrıları.Avesta yay.Diyarbakır.2002.s.292.,294,238-240
- 164- <http://www.privatesozluk.com/show.asp?m=Yunanca>
- 165- Gündüz Ş.Sabiler.2.BaskıVadi yay.İst.1999s.167.
- 166-<http://tr.wikipedia.org/wiki/Zerd%C3%BC%C5%9F%C3%A7%C3%BCI%C3%BCk>
- 167- Taraporewala.Zerdüşî din.Avesta yay.İst.2002.s.79.
- 168- Solmaz S.Zerdüşîtiler.Elma yay.İst.2004.s.151
- 169- Izady M Kürtler.Doç yay.İst.1.baskı s.103.
- 170- Beysanoğlu Ş:Diyarbakır'da gömülü meşhur adamlar.Neyir matb.Ankara.1985.s.11
- 171- Mar Yeşua' Vakayiname.Terc.Mualla Yanmaz.İst.1958.s.32
- 172- Fileksinos M. Dolapönü H:Hristiyanlığın Amide yayılış KaraAmid.Yıl.2.sayı:4. s.349.1960
- 173- Delice M. dinlerin ve medeniyetlerin bulunduğu kent Diyarbakır 5 Mayıs 2010 .Kayseri Gündem
- 174- Kaya HM.Tur Abdin Manastırı SkyLife - Haziran 2010
- 175- Kalafat y. diyarbakır'da ulu kabirler. ı uluslararası oğuzlardan osmanlıya diyarbakır sempozyumu.2004.s.814
- 176-Yıldırım M. Diyarbakır Camileri ve Mimar Sinan Ekolü I.Uluslararası Nebiler sahabiler Krallar Azizler kenti sempozyumu
- 177-Diyarbakır Valiliği:2000'e beş kala Diyarbakır.1995.s.147
- 178-Bulduk AF:Diyarbakır valileri.yayına hazırlayanlar:Eyyüp Tanrıverdi.Ahmet Taşgın.Medrese yay Ank.2007.s.167,56,66,160,173,128,109
- 179-Çoban R. D.Ünv. İlahiyat Fak. Diyarbakır / 2004 HZ. SÜLEYMAN CAMII(Lisans Tezi)
- 180- Sarı i:Şehrimiz Diyarbakır.Büyükşehir belediye yay.1999.s.123
- 181- Beysanoğlu. Ş.Diyarbakırlı Fikir ve sanat adamları.San matb.Ankara.1966.s.321
- 182- Yılmazçelik. I.XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır.TTK.Ankara.1995.s.305
- 183-Yavuz Z.Akşam. 12.02.2008
- 184-Beysanoğlu Ş:Anadolunun kültür ve medeniyet tarihinde Diyarbakır.Diyarbakır sempozyumu.2000.s:1601
- 185-Beysanoğlu Ş.Diyarbakırlı Fikir ve sanat adamları.San matb.Ankara.1967.2/s.81
- 186-Balta. M Kültürler Kavşagında Şırnak.İst.2003.s.102
- 187-2.uluslararası Diyarbakır sempozyumu.Osmanlı belgelerinde Diyarbakır
- 188-İslam ansiklopedisi.9/467)

- 189-Kaya F.:Diyarbakır'daki Roma mimari Yapıları.D.Ü.Arkeoloji böl.lisans tezi.2004.s.16
190-Savaş B:Diyarbakır surları.D.Ü.Arkeoloji bölümü lisans tezi.2000.s.:31
191- Iskenderoğlu R.Beglerbeği Gazi Iskender paşa.Ankara.1989.s79
192-Çelik M:Süryani tarihi.Ayraç yay.Ankara.1996. 1/58,289,306
193- Acar:Amid A.(Diyarbakır)Şehrinin fethi.D.Ü.İlahiyat Fak Derg.1999.c:1 s:202
194- Mercan. M Diyarbakır Kapıları diyarbakir@yahoo.com
195- Bilge Y.:Geçmişten Günümüze Deyrulzafaran Manastırı.İst.2006 s.25,48,81,84,91,142,145
196-ergun (ergun.2000@gmail.com) adına diyarbakir@yahoo.com
197- Ayata E.Zerdüşt.Kora yay.İst.2003.s.18,28,141
198- Melek A, Demr A., Dini Değerleri İle Diyarbakır, Diyarbakır İl Müftülüğü Yayınları, Ankara
2009
199-Abakay, M.Hani.Diyarbakır'da Tarım Doğa ve Çevre sempozyumu.1-3 Haziran 2010
200- Yalçınkaya H .Mesudiye medresesi.DÜTF.Derg.13(1-4).153-
201 -Acar A.. Diyarbakır medreseleri.Osmanlıdan Cumhuriyete Diyarbakır. Diyarbakır valiliği.
Ank.2008.s.110
202- Ocak E:Duvar içindeki Diyar.(Diyar-Be-Kir).Diyarbakır Büyükşehir belediyesi yay.İst.1998.s.7
203-Güney. E.Diyarbakır ve yöresinde Doğa-Kültür Turizmi.Diyarbakır.1991.s.32
204- Yılmazçelik. I.XIX.Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır.TTK.Ankara.1995. s341i241,242,335
205-Taşgın A,Tanrıverdi E,Seyfeli C.Süryaniler ve Süryanilik.2 Baskı Orient yay İst.2010.5/84
206-Albayrak K.Keldaniler ve Nasturiler.Vadi yay.İst.1997.s.122